SLOVO A SMYSL
WORD & SENSE

Časopis
pro mezioborová
bohemistická
studia

A Journal
of Interdisciplinary
Theory and Criticism
in Czech Studies

48
XXIII (2026)

slovo a smysl
časopis založený roku 2004 jako platforma pro diskuzi a konfrontaci různých teoretických koncepcí a metodologických pozic se stálým zřetelem k literárněvědnému bohemistickému kontextu. Jde o recenzované neimpaktované periodikum evidované v rámci Scopus, European Reference Index for Humanities (ERIH plus), v The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH) a ve výzkumné databázi EBSCO HOST. Elektronická verze časopisu je dostupná také na internetové adrese http://wordandsense.ff.cuni.cz.

adresa redakce
Slovo a smysl / Word and Sense
Ústav české literatury a komparatistiky FF UK,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
e-mail: slovoasmysl@ff.cuni.cz

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

SLOVO A SMYSL
časopis založený roku 2004 jako platforma pro diskuzi a konfrontaci různých teoretických koncepcí a metodologických pozic se stálým zřetelem k literárněvědnému bohemistickému kontextu.
Časopis je uváděn v Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice (Rada pro výzkum, vývoj a inovace), dále figuruje v databázích Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH plus), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH) a ve výzkumné databázi EBSCO HOST. Elektronická verze časopisu je dostupná na internetové adrese http://wordandsense.ff.cuni.cz.

Vědecká redakce / Scientific Board
Petr A. Bílek (petr.bilek@ff.cuni.cz), **Libuše Heczková** (libuse.heczkova@ff.cuni.cz),
Luboš Merhaut (lubos.merhaut@ff.cuni.cz), **Jan Wiendl** (jan.wiendl@ff.cuni.cz)

Výkonná redakce / Editorial Board
Josef Šebek (josef.sebek@ff.cuni.cz)

Redakční kruh / Advisory Editors
Josef Vojvodík (Univerzita Karlova, Praha, předseda redakčního kruhu), **Neil Bermel** (University of Sheffield), **Peter Bugge** (University of Aarhus), **Adam Bžoch** (Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava; Katolícka univerzita v Ružomberku), **Annalisa Cosentino** (Sapienza Università di Roma), **David Danaher** (University of Wisconsin-Madison), **Xavier Galmiche** (Université Paris IV — Sorbonne), **Tomáš Glanc** (Humboldt-Universität zu Berlin), **Jiří Homoláč** (Akcent College s. r. o.; Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha), **Reinhard Ibler** (Justus-Liebig-Universität Giessen), **Joanna Królak** (Uniwersytet Warszawski), **Kirsten Lodge** (Midwestern State University, Texas), **Petr Málek** (Universität Hamburg), **Holt Meyer** (Universität Erfurt), **Stefan Michael Newerkla** (Universität Wien), **Catherine Servant** (INALCO, Paris), **Michael Špirit** (Univerzita Karlova, Praha), **Veronika Tuckerová** (Harvard University), **Václav Vaněk** (Univerzita Karlova, Praha), **Irena Vaňková** (Univerzita Karlova, Praha), **Miloslav Vojtech** (Univerzita Komenského, Bratislava), **Michelle Woods** (State University of New York at New Paltz), **Irina Wutsdorff** (Eberhard-Karls-Universität Tübingen), **Gertraude Zand** (Universität Wien), **Peter Zusi** (SSEES, University College, London)

Adresa redakce: Slovo a smysl / Word and Sense, Ústav české literatury a komparatistiky,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Česká republika / Czech Republic
e-mail: slovoasmysl@ff.cuni.cz

Vydává: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Objednávky vyřizuje: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Karlovy,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Časopis vychází dvakrát ročně plus speciální čísla

Grafická úprava a sazba: Stará škola (staraskola.net)

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2026

ISSN 2336-6680 (Online)

OPEN ACCESS

Obsah

Úvodník — 7

Studie a skici
Anna Slováčková, oběť bolševismu. Komu věnoval Jan Křesadlo
své opus magnum
Sylva Fischerová — 13

„Doufejme, že se všechno zlepší, až zase přijde jaro a léto."
Překladatelka Marta Hellmuthová a spisovatel Mika Waltari
ve vzájemné korespondenci
Lenka Fárová — Petra Loučová — Viola Parente-Čapková — 53

Biblioterapie: kritický pohled v perspektivě kognitivních věd
a psychologie umění
Matěj Tomeček — 77

Europeana: Mezi faktem a fikcí. K problému žánrové kreolizace
Anna Škrabánková — 96

Retrospektiva
From 'Comrades' to 'Colleagues': Prague Scholars and the 1968 Conference
at the Gramsci Institute of Rome
Andrés Pérez-Simón — 121

Kritické rozhledy
Mezi textem a kontextem: Vaculíkův *Český snář* v České knižnici
Magdaléna SměJsíková — 141

Translation of *Jómsvíkinga saga*: The Latest Contribution
to the Flourishing Old Norse Studies in Czechia
Kristýna Králová — 145

Report from the Conference *Gender and Mediation:*
Reception of Belgian Literature in Czech- and Germanophone Cultural Spaces during Modernism (1870–1940)
Caroline Siebert — 149

Contents

Editorial — 9

Studies and Sketches
Anna Slováčková, a Victim of Bolshevism: To Whom is
Jan Křesadlo's *Astronautilia*, His Magnum Opus, Dedicated?
Sylva Fischerová — 13

'Let's hope things will get better when spring and summer come again':
Translator Marta Hellmuthová and Writer Mika Waltari
in Their Correspondence
Lenka Fárová — Petra Loučová — Viola Parente-Čapková — 53

Bibliotherapy: A Critical Perspective from the Fields of Cognitive Science
and Psychology of Art
Matěj Tomeček — 77

Europeana Between Fact and Fiction: On the Issue of Genre Creolization
Anna Škrabánková — 96

Retrospective
From 'Comrades' to 'Colleagues': Prague Scholars and the 1968 Conference
at the Gramsci Institute of Rome
Andrés Pérez-Simón — 121

Critical Views
Between Text and Context: Vaculík's *A Czech Dreambook* in the Czech Library
Magdaléna Směsíková — 141

Translation of *Jómsvíkinga Saga*: The Latest Contribution
to the Flourishing Old Norse Studies in Czechia
Kristýna Králová — 145

Report from the Conference *Gender and Mediation: Reception of Belgian Literature in Czech- and Germanophone Cultural Spaces during Modernism (1870–1940)*
Caroline Siebert — 149

Úvodník

OPEN ACCESS

Ve 48. čísle *Slova a smyslu* vám přinášíme několik pozoruhodných textů, které se z různých úhlů pohledu vracejí k éře státního socialismu: dvě ze studií sledují osudy významných, ale pozapomenutých žen, klasické filoložky a středoškolské profesorky Anny Slováčkové a překladatelky z finštiny Marty Hellmuthové, retrospektiva se vrací k akademickým projektům vzniklým mezi východním a západním blokem ve druhé polovině 60. let a mezi recenzemi je i reflexe nové edice *Českého snáře* Ludvíka Vaculíka. Vedle toho číslo obsahuje také další články a recenze s různorodými tématy.

Rubriku ***Studie a skici*** otevírá obsáhlé pojednání Sylvy Fischerové o osudech Anny Slováčkové, jíž Jan Křesadlo věnoval poému *Hvězdoplavba aneb Malá kosmická odysea*. Autorka ovšem sleduje celý životní příběh této výrazné pedagožky a odvážné ženy, která na základě vykonstruovaného politického procesu strávila více než deset let v komunistických věznicích. Lenka Fárová, Petra Loučová a Viola Parente-Čapková svou studií připomínají výraznou překladatelku z finštiny Martu Hellmuthovou, a to především skrze její blízký vztah k autorovi, jemuž se systematicky věnovala, Mikovi Waltarimu. Autorky vycházejí z četných pramenů, mezi nimiž nejpodstatnější je vzájemná korespondence obou osobností. V následujícím článku se Matěj Tomeček zaměřuje na biblioterapii a představuje její pozici v rámci příbuzných metod a disciplín. Soustředí se dále zejména na představení biblioterapeutických postupů, a to především v kontextu současných poznatků z oblasti kognitivních literárních studií. Poslední ze studií je text Anny Škrabánkové věnovaný *Europeanám* Patrika Ouředníka. Anna Škrabánková tento opus podrobuje interdisciplinární analýze s důrazem na otázky faktu a fikce, žánru a české i francouzské recepce knihy. Uplatňuje na ni rovněž koncept kreolizace, který v odlišném kontextu vypracoval francouzský spisovatel Édouard Glissant.

Retrospektiva tentokrát přináší pozoruhodný výsledek archivního výzkumu: Andrés Pérez-Simón zrekonstruoval okolnosti konání semináře Strukturalismus v jazykovědě a literární vědě, uspořádaného v Gramsciho institutu v Římě 7. a 8. dubna 1968. Semináře se vedle italských badatelů zúčastnili Miroslav Červenka, Mojmír Grygar, Milan Jankovič, Zdeněk Pešat, Julie Štěpánková a Felix Vodička. Autor se zaměřuje na celkový kontext akce, na další společné plány italských a českých vědců a na publikační výstup semináře, který vyšel v roce 1970 poněkud paradoxně ve španělštině.

OPEN ACCESS

V ***Kritických rozhledech*** si tentokrát přečtete zhodnocení nové dvousvazkové edice Vaculíkova *Českého snáře* v České knižnici z pera Magdalény Smějsíkové, recenzi Kristýny Králové, která se zaměřila na komentovaný překlad *Ságy o jómských vikinzích* od Marie Novotné, a zprávu z konference *Gender and Mediation: Reception of Belgian Literature in Czech- and Germanophone Cultural Spaces during Modernism (1870–1940)*, kterou připravila Caroline Siebert.

Red.

Editorial

OPEN ACCESS

In the 48th issue of *Slovo a smysl*, we present several texts that revisit the era of state socialism from various perspectives. Two of the studies trace the lives of significant yet forgotten women, Anna Slováčková, a classical philologist and high school teacher, and Marta Hellmuthová, a translator from Finnish. An article in *Retrospective* looks back at academic projects that emerged between the Eastern and Western blocs in the second half of the 1960s, and another in *Critical Views* examines the new edition of Ludvík Vaculík's *A Czech Dreambook*. In addition, this issue also contains other articles and reviews on a variety of topics.

The section ***Studies and Sketches*** opens with a comprehensive essay by Sylva Fischerová on the life of Anna Slováčková, to whom the Czech writer Jan Křesadlo dedicated his poem *Astronautilia*. The author, however, traces the entire life story of this remarkable educator and courageous woman, who spent more than ten years in communist prisons as a result of a fabricated political trial. In the following article, Lenka Fárová, Petra Loučová, and Viola Parente-Čapková pay tribute to the prominent translator from Finnish, Marta Hellmuthová, particularly through her close relationship with the author to whom she devoted herself systematically, Mika Waltari. The authors draw on numerous sources, the most significant of which is the correspondence between the two figures. In his study, Matěj Tomeček focuses on bibliotherapy and presents its place among related methods and disciplines, primarily examining bibliotherapeutic techniques, particularly in the context of current findings in the field of cognitive literary studies. The final study is a text by Anna Škrabánková devoted to Patrik Ouředník's *Europeana*. Anna Škrabánková subjects this text to an interdisciplinary analysis with an emphasis on questions of fact and fiction, genre, and the Czech and French reception of the book. She also applies to it the concept of creolization, which was developed in a different context by the French writer Édouard Glissant.

Retrospective presents the remarkable result of archival research: Andrés Pérez-Simón has reconstructed the circumstances surrounding the seminar 'Structuralism in Linguistics and Literary Studies', held at the Gramsci Institute in Rome on 7 and 8 April 1968. In addition to Italian scholars, the seminar was attended by Miroslav Červenka, Mojmír Grygar, Milan Jankovič, Zdeněk Pešat, Julie Štěpánková, and Felix Vodička. The author focuses on the overall context of the event, on further joint plans

OPEN ACCESS

by Italian and Czech scholars, and on the seminar's proceedings, which, somewhat paradoxically, were published in Spanish in 1970.

In ***Critical Views***, this issue features a review by Magdaléna Smějsíková of the new two-volume edition of Vaculík's *A Czech Dreambook*, as well as a review by Kristýna Králová on Marie Novotná's commented translation of *The Saga of the Jomsvikings*, and a report from the conference *Gender and Mediation: Reception of Belgian Literature in Czech- and Germanophone Cultural Spaces during Modernism (1870–1940)*, prepared by Caroline Siebert.

Red.

STUDIE A SKICI
STUDIES
AND SKETCHES

Anna Slováčková, oběť bolševismu. Komu věnoval Jan Křesadlo své opus magnum

Sylva Fischerová

Ústav řeckých a latinských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, Česká republika
sylva.fischerova@ff.cuni.cz
https://orcid.org/0000-0001-9554-223X

SYNOPSIS

Anna Slováčková, a Victim of Bolshevism:
To Whom is Jan Křesadlo's *Astronautilia*, His Magnum Opus, Dedicated?

Astronautilia, a sci-fi epic poem in Greek hexameters written by Jan Křesadlo (whose civil name was Václav Pinkava), is a unique work of literature that has become the subject of serious research (cf. studies by Stefan Weise). However, as far as I know, no attention has been given to the person to whom this very special epic poem is dedicated. In this study I present a brief overview of the life of Anna Slováčková, beginning with her studies in Vysoké Mýto and then at Charles University in Prague. Based on archival research (Archiv hlavního města Prahy) we learn about her teaching Greek and Latin at the Beneš Gymnasium in Prague after 1945, as well as the reasons why Václav Pinkava could not complete his gymnasium studies during the war, and how the two finally came to meet there in 1945. By chance, we also learn more about the activities of the students of the Beneš gymnasium from several issues of *SFAIRA* magazine, published by students of the gymnasium and preserved in the private possession by one of them, Dagmar Kebrdlová, Václav Pinkava's friend and fellow schoolmate (who also gives an important first-hand account of Professor Slováčková's teaching methods). Furthermore, we can also read a number of hitherto unknown poems by Václav Pinkava, published in *SFAIRA* magazine. Other archive documents inform us how Anna Slováčková is subjected to 'student screenings' in the aftermath of the communist coup d'état in Czechoslovakia, resulting in her expulsion from the Charles University Faculty of Law in 1949. Unsurprisingly, Václav Pinkava, a student at the Faculty of Arts at the time, did not pass the screening process either, as he was caught up in the politically motivated indictment involving a group of students of the Beneš Gymnasium. In the end, things turned out well for him, which was not the case for Anna Slováčková: she criticized the practice of the student screenings, which, together with her other activities (some of them fabricated by the secret police), led to her indictment and subsequent imprisonment for more than ten years. The memoirs of the formerly imprisoned women serve as a witness to life in the communist women's prisons, especially in Pardubice prison, where Slováčková carried out most of her sentence. The study introduces new documents and presents the person of Anna Slováčková, a teacher of Václav Pinkava, on the basis of hitherto unknown archival and other testimonies.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Anna Slováčková; Jan Křesadlo; *Hvězdoplavba*; epická poezie psaná ve starořečtině ve 20. století; Benešovo gymnasium v Praze; politické procesy v 50. letech; vězenkyně komunistického režimu

v Československu / Anna Slováčková; Jan Křesadlo; *Astronautilia*; epic poetry written in Ancient Greek in the 20th century; Beneš Gymnasium in Prague; political trials in the 1950s; female prisoners of the communist regime in Czechoslovakia.

DOI
https://doi.org/10.14712/23366680.2026.1.1

ÚVODEM

Poéma *Hvězdoplavba aneb Malá kosmická odysea* Václava Pinkavy alias Jana Křesadla představuje jedinečné dílo, které nemá v moderní světové literatuře obdoby. Jde o sci-fi epos o 6575 verších, napsaný starořecky v homérském hexametru s paralelním českým „překladem" a vybavený hned několika předmluvami, z toho jednou v latině. Autor, v knize uvedený pod helenizovaným pseudonymem Ἰωάννης Πυρεῖα, nazývá sám sebe pouze „auktorem" českého překladu, jehož originál měl sepsat univerzální kosmický překladatel, skunk Franta, putující vesmírem na lodi Tolma spolu s další posádkou vedenou kapitánem jménem Οὐδείς neboli Nemo, tj. nikdo. Jádrem děje je hledání ovce, která pozoruje vesmír (a tím podle fyzikálních zákonů udržuje jeho existenci) a kterou unesl zloduch Mandys. Putování vesmírem sestává z četných zastávek na různých planetách, takže autorská fantazie zde má volné pole působnosti, stejně jako jazyková invence: verše jsou plné (novo)tvarů převzatých z latiny, z kathareusy, novořečtiny ad. Křesadlo sám dílo chápe jako podání nějakého neobvyklého výkonu: je to jako přeplavat kanál La Manche nebo vypravit se na jižní pól nějakou novou metodou atp., zkrátka projev „tzv. odvaznictví" (Křesadlo 1995, I).

Dílo samo, které vznikalo velmi rychle, od července 1993 do ledna 1994,[1] přitom nepředstavuje první starořecky psaný opus svého tvůrce. Už v Křesadlově prvotině *Mrchopěvci*, vydané u Škvoreckých v r. 1984, avšak situované do padesátých let, hraje ústřední roli hymnus na Stalina, psaný starořecky a jakožto parodie na hymnický žánr. Rozsahem jsou ovšem obě díla nesrovnatelná.[2]

Hvězdoplavba neboli *Astronautilia* si získala pozornost již v době svého vydání v roce 1995, nedlouho po autorově smrti. Nyní, třicet let po jejím vydání a v roce stého výročí narození Václava Pinkavy alias Jana Křesadla, stojíme, jak se zdá, téměř před křesadlovským boomem. Německý překlad chystají ve Vídni Ondřej Cikán s Georgem Danekem: trojjazyčné vydání *Astronautilie* (česko — řecko — německé, ve dvou svazcích) by mělo vyjít v nakladatelství Kétos v říjnu 2026.[3] Překládá Ondřej Cikán, homérský badatel Georg Danek z Universität Wien připravuje edici starořec-

1 Podle poznámek v hrubé kopii postupoval Křesadlo při psaní lineárně, tj. od prvního zpěvu dál. Báseň „začal psát řecky 29. 7. 1993, nahrubo ji dokončil 28. 12. 1993 v 17:29 a v úhledném písemném vyhotovení 20. 1. 1994 v 17:35. Některé z pozdějších knih, např. XIX–XXII, byly napsány během jediného dne. Tato finální verze byla vytištěna ve faksimile publikovaného vydání". Broadbent 2024, s. 4–5.

2 Hymnus vzbudil i odbornou pozornost, srov. Dostálová 2004; Baltussen 2015; Slavíková 2021.

3 Ketos-Verlag: Jan Křesadlo: *Astronautilia I–II*.

OPEN ACCESS

kého originálu (zdůrazněme, že řecký text byl v původním vydání vytištěn pouze jako faksimile rukopisu). Ace Rockman, student University of Saint Andrews, svůj překlad *Astronautilie* do angličtiny, který předložil jako bakalářskou práci, zpřístupnil online.[4] Jde o překlad prozaický, doplněnými poznámkami a komentáři, přitom překladatelova strategie byla následující: „I have opted for idiomatic English prose, rather than verse" (tamtéž). Anglický veršovaný překlad básně od Bena Broadbenta hledá nyní svého nakladatele.

Přitom Stefan Weise již v r. 2016 sestavil k *Hvězdoplavbě* index verborum a v témže roce, při příležitosti 90. výročí narození autora, zorganizoval také symposium *Inter mundos — Jan Křesadlo, Science Fiction und Antike* na Bergische Universität ve Wuppertalu; nadto má *Hvězdoplavba* řadu fanoušků a v rámci domácí recepce Křesadlova díla — která by si zasloužila samostatnou studii — se těší postavení specifickému a určitým způsobem privilegovanému.

O to překvapivější je, že až dosud, nakolik je mi známo, nevěnoval nikdo pozornost ženě, které je tato poéma, již sám autor označil za své opus magnum, věnována.[5] V knize čteme toto:

Památce
ANNY SLOVÁČKOVÉ,
mé profesorky řečtiny
na gymnasiu
a oběti bolševismu[6]

Vzhledem k tomu, že Václav Pinkava maturoval na Benešově gymnasiu v Praze XII., Londýnské ulici 34, které má v Archivu hlavního města Prahy svůj fond, není obtížné zjistit další skutečnosti — leckteré z nich jsou ovšem překvapivé.

Začněme u samotného Václava Pinkavy: z gymnázia měl být za protektorátu vyloučen „pro zesměšňování výuky německého jazyka" (což je formulace dosti zvláštní; Částková 2004, s. 19), podle jiného zdroje byl vyloučen „za rvačku se spolužákem nakloněným nacistům, a poté se nějakou dobu učil lékárníkem" (Heé 2021, s. 271), resp. studoval na obchodní akademii a v roce 1945 se učil drogistou (Částková 2004, s. 22).[7] V dokumentech fondu je Václav Pinkava veden jako student v letech 1938/39–1941/2, nenacházíme zde však nic o tom, že by byl propuštěn z kázeňských důvodů. Čtvrtou třídu absolvoval, vysvědčení ho ovšem neopravňovalo k postupu do vyšší třídy. Jeho vyloučení souviselo s výnosem české zemské školní rady z 16. června

4 https://archive.org/details/astronautilia.

5 Za upozornění na tuto skutečnost vděčím Václavu Z. J. Pinkavovi, synu Václava Pinkavy, jemuž jsem také zavázána za pomoc s vyhledáváním údajů o Anně Slováčkové zejména na počátku svého pátrání; za další užitečné rady vděčím Vladěně Nývltové, Miroslavu Veselkovi, Matěji Novotnému a oběma anonymním recenzentům.

6 Křesadlo 1995, s. p.

7 Sám Pinkava uvádí v protokolu při výslechu v listopadu 1948 (další podrobnosti k jeho obvinění viz níže), že po vyjití obecné školy studoval klasické gymnázium, potom vyšel obchodní akademii a posléze se vrátil na gymnázium, kde odmaturoval (Archiv bezpečnostních složek [ABS], sb. V, arch. č. 6682).

OPEN ACCESS

1942, čís. III 1017/5 ai 1941, odst. 8, podle kterého smělo dokončit studium jen určité množství českých studentů. Václav Pinkava byl vyloučen coby žák se slabším prospěchem.[8] Na gymnázium se Václav Pinkava vrátil v roce 1945 na základě výnosu Ministerstva školství a osvěty o odčinění křivd z doby německé okupace ze dne 25. května 1945, čís. 26.552/45-III,[9] a ve studiu pokračoval do roku 1946/47, kdy odmaturoval s vyznamenáním.

V květnu 1945 zároveň přichází na Benešovo gymnasium učit latinu a řečtinu Anna Slováčková, která během války působila nejprve na mladoboleslavském gymnáziu (1938–42) a potom na Drtinově Městském dívčím reálném gymnasiu v Praze XVI.[10]

Anna Slováčková a Václav Pinkava se tedy na Benešově gymnasiu potkávají až v roce 1945, takže je zde jednoznačná válečná zápletka: pokud by totiž měl Václav Pinkava lepší prospěch a mohl v roce 1942 pokračovat ve studiu, jak by tomu bylo za normálních okolností, ti dva by se na gymnáziu vůbec nepotkali a je otázkou, který profesor řečtiny by Václava Pinkavu učil, a s jakým výsledkem.[11]

CURRICULUM ANNY SLOVÁČKOVÉ; BENEŠOVO GYMNASIUM V PRAZE

Anna Slováčková se narodila 2. 4. 1910 ve Vysokém Mýtě, kde také absolvovala gymnázium. Do prvního ročníku nastoupila ve školním roce 1921/1922 a po celou dobu studia, kromě čtvrtého ročníku, studovala s výborným prospěchem — v seznamech žáků je označena jako „výborně způsobilá";[12] ve školním roce 1928/1929 odmaturovala s vyznamenáním.[13] Řečtinu učil Annu Slováčkovou nejprve František Machala

8 Archiv hlavního města Prahy (AHMP), fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací školy Praha 2, Londýnská 34, karton zápisy z porad 1938–42.

9 Podle záznamů byl zapsán 28. 5. 1945 do třídy VI; spolu s ním se na základě výnosu vrátilo na gymnázium 22 dalších studentů, kromě nich pak ještě pět dalších, kteří v r. 1941/42 neprospěli a nebyla jim umožněna reparace v roce následujícím. Prospěch části těchto navrátivších se studentů představoval setrvalý problém, který se řešil téměř na každé z porad. AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací školy Praha 2, Londýnská 34, karton zápisy z porad 1943–47.

10 Národní archiv (NA), fond Ministerstva školství a osvěty, osobní spis Anny Slováčkové.

11 Podle gymnaziálních záznamů měl Václav Pinkava starořečtinu až v letech 1945–47, kdy z ní odmaturoval s výborným prospěchem, a podle záznamů v Archivu UK už pak během svých vysokoškolských studií na FF UK kursy řečtiny ani řecké četby nenavštěvoval (AUK, fond Filozofická fakulta 1882–1966 [1970], katalogy posluchačů). Pinkava považoval český systém gymnaziálního školství (který přetrval ještě pár let po válce, než vzal za své reformou Zdeňka Nejedlého, tzv. jednotnou školou) dokonce za lepší než výuku na vyhlášené anglické škole The Colchester Royal Grammar School, založené již v šestnáctém století Jindřichem VIII, kterou později navštěvovali jeho dva mladší synové. Částková 2004, s. 18.

12 Zdroj: výroční, resp. roční zprávy gymnázia ve Vysokém Mýtě z let 1923–29 (viz bibliografie).

13 *Padesátá roční zpráva státního reálného gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1928–29*, 1928, s. 11.

OPEN ACCESS

(ve čtvrtém ročníku) a poté Karel Fink (v pátém až osmém ročníku), který byl zároveň jejím třídním učitelem.[14]

Po maturitě studovala Anna Slováčková na FF UK latinu a řečtinu, a to v letech 1929–1934. Podle záznamů v Archivu UK zapisovala následující předměty: kromě oborových přednášek, např. O jazyce básní homérských (Hujer), Dějiny řeckého řečnictví (Wenig), Ústavy řeckých států (Dobiáš), Platon a jeho filosofie (Pelikán), Terentiova komedie Eunuchus (Salač), Ovidiovy Fasti s výklady starožitnickými (Salač), Soukromý život starých Římanů (Jiráni), Kritika a hermeneutika (v klasické filologii) (Wenig), Jazyky indoevropské a jejich vzájemný poměr (Hujer) atp. a řady pedagogicko-psychologických kursů (mj. Organizace školství u nás i v cizině) to byly např. Dějiny moderní filosofie, Americká sociologie (Foustka), Filosofie 2. poloviny 19. století (Fischer), Vybrané kapitoly z buddhismu u Lesného, Zarathuštra, Prorok starého Iránu a Staroindická epika též u Lesného.[15] Už během studií si přivydělávala kondicemi a také jako asistentka na vysoké škole archivní.[16]

Po absolutoriu (28. 6. 1934) učila Anna Slováčková (dále také jako AS) na několika gymnáziích, nejprve na státním československém reálném gymnasiu v České Třebové (1934–1938, kam nastoupila jako aspirantka profesury),[17] poté na státním gymnasiu dr. Josefa Pekaře v Mladé Boleslavi (1938–1942) a následně v Praze, při Drtinově Městském dívčím reálném gymnasiu v Praze XVI (1942–1945). Podle výročních zpráv vyučovala zejména latinu, v České Třebové též češtinu a dějepis,[18] v Mladé Boleslavi

14 Otmar Vaňorný, proslulý svými překlady Homéra, byl sice v době studií Anny Slováčkové profesorem na vysokomýtském gymnáziu, ale od 22. dubna 1922 do konce školního roku 1924/1925 měl úplnou dovolenou k účelům vědeckým a literárním, ve školním roce 1925/1926 měl snížený učební úkol na 15 hodin týdně a ve školním roce 1926/1927 úplnou dovolenou ze zdravotních důvodů. Dne 30. dubna 1927 byl dán na vlastní žádost na trvalý odpočinek. Annu Slováčkovou tedy neučil (zdroj: výroční, resp. roční zprávy gymnázia ve Vysokém Mýtě z let 1923–27).

15 AUK, fond Filozofická fakulta 1882–1966 (1970), katalogy posluchačů. U některých předmětů nejsou vyučující uvedeni. Skutečnost, že si student daný předmět zapsal, ovšem neznamenala, že jej také absolvoval, neboť záznamy o tom nebyly vedeny.

16 AUK, fond Právnická fakulta, studijní spis Slováčková Anna, č. k. 74, z dotazníku vyplněného při studijních prověrkách v prosinci 1948 (o nichž viz níže v textu). Zřejmě je míněna Státní archivní škola v Praze, srov. Štouračová 2002, s. 106–107.

17 V již zmíněném dotazníku z prověrek AS píše, že jakožto aspirantka profesury tam učila nejprve tři měsíce zadarmo (!) a poté devět měsíců za plat 900 Kčs. AUK, fond Právnická fakulta, studijní spis Slováčková Anna, č. k. 74. Ve školním roce 1935–36 je již nicméně Anna Slováčková zatímní státní profesorkou a v následujícím roce státní profesorkou. Zdroj: výroční zprávy gymnázia v České Třebové z let 1934–38 (viz bibliografie).

18 Výroční zpráva gymnázia nás informuje mj. o žákovské besídce třídy Vb, jejíž třídní profesorkou byla Anna Slováčková, a dává tak konkrétnější představu o jejím působení. Program besídky konané dne 13. 5. 1937 byl následující: 1. E. Kalmán: Hraběnka Marica. 2. Polednice. Parodie. 3. Drdla: Souvenir. 4. Kalaš: Havaj kouzla zbavená. 5. Krender: Fantasie na pomalý valčík z filmu „Mazurka". 6. Ježek: Prababy. Fox. 7. Svatební košile. Parodie. 8. Tam v lese… Melodram. 8. Kalaš: Recept na trampskou píseň. 9. Ukázky z tajů magie. 10. Nedbal: Valse triste. 11. Osiřelo dítě. Parodie. 12. Zlatokop. Trampská píseň. 13. Ježek: Proti větru. Pochod. Zpráva končí lapidárním dovětkem: „Návštěva byla velmi

OPEN ACCESS

také řečtinu;[19] na reálných a reformních reálných gymnáziích se řečtina nevyučovala (Havlíková 2016, s. 20).

Na Benešově gymnasiu působí Anna Slováčková od května 1945 do září 1947; následně, s účinností od 1. 10., přechází na Ministerstvo školství a osvěty, a to zřejmě z titulu své funkce jednatelky školské komise ve straně národně socialistické.[20] Na ministerstvu je pověřena mj. organizací reformy studia na FF UK.[21] V r. 1947 také začíná při zaměstnání studovat práva na PF UK, i když je pracovně velmi vytížena: jak uvádí, od května 1945 neměla dovolenou.[22] Téměř bezprostředně po únorovém coup d'état ze strany komunistické moci však dochází k jejímu propuštění z ministerstva podle usnesení akčního výboru MŠO ze dne 1. 3. 48. Následně se AS vrací na Benešovo gymnasium, a posléze je na základě studijních prověrek ukončeno její studium práv. Když je na podzim 1949 Benešovo gymnasium zrušeno, Anna Slováčková je spolu s většinou ostatních profesorů převedena na Akademické gymnasium ve Štěpánské.[23] Tam však už nestihne nastoupit, neboť 5. října 1949 je zatčena a její život bere zásadní obrat.[24]

Vzhledem k tématu studie se v následujícím výkladu soustředím zejména na působení Anny Slováčkové na Benešově gymnasiu, v jehož fondu se dochovalo toto hodnocení jejího pedagogického působení:[25]

> *a/ Pedagogické a odborné vzdělání jest vynikající. Stálý styk s novinkami odborné i metodické literatury jakož i s vědeckými pracovníky vysokoškolskými má velmi blahodárný vliv na její výchovnou i pedagogickou činnost.*
> *b/ Bezvadnou znalost předpisů služebních získala jako dlouholetá admin. výp. síla a zástupkyně ředitele ústavu.*
> *a/ Metodicky bezvadným vyučovacím postupem a neustálým zdůrazňováním souvislostí antické kultury s přítomností dovede vzbudit u žáků nadšený zájem o klasické jazyky. Klasifikace spravedlivá, kázeň bezvadná. Ve styku se sborem i se stranami přátelská, velmi taktní a obětavá. U rodičů zvlášť oblíbená.*

slušná." *Výroční zpráva státního československého reálného gymnasia v České Třebové za školní rok 1936–37*, s. 8.

19 *Výroční zpráva státního československého gymnasia dr. J. Pekaře v Mladé Boleslavi 1938–39*.

20 Tímto způsobem interpretuje angažmá AS na MŠO trestní oznámení, NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.; časové údaje viz AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, karton Spisový materiál, 1948 (I–II).

21 Více o práci AS na MŠO se dozvídáme z jejích výslechů po zatčení na podzim 1949. ABS, sb. V, arch. č. V 2661 MV.

22 AUK, fond Právnická fakulta, studijní spis Slováčková Anna, č. k. 74.

23 AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, kniha Jednací protokol, 1946–50.

24 NA, fond Ministerstva školství a osvěty, osobní spis Anny Slováčkové; AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, kniha Jednací protokol, 1946–50.

25 AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, karton Personální spisy pedagogů, spis Anna Slováčková; nedatováno. Pravopis v tomto i v jiných citovaných archivních dokumentech ponechávám beze změn.

OPEN ACCESS

b/ Zvláštní chvály zasluhuje její iniciativní obětavost při všech školních akcích, ve styku s žákovskou samosprávou a Rodičovským sdružením. S velkým úspěchem se uplatňuje i v sociální péči o studentstvo.
Značně nadprůměrné výsledky vychovávací i vyučovací jsou ovocem nejen znamenitých schopností vychovávacích a učitelských, nýbrž i oddané příchylnosti žactva ku profesorce. Dosáhla pozoruhodných úspěchů i u žáků, zdřívějška značně zanedbaných. Výkony žáků při zkoušce dospělosti značně vynikaly nad obvyklou úroveň.

Pro řídící místo na střední škole výtečně způsobilá.

Literárně činná, pracuje o překladu Plotina.[26]

Anna Slováčková vedla na Benešově gymnasiu také recitační žákovský kroužek a kroužek antické kultury, resp. část literárně-estetického kroužku, věnovanou antické kultuře,[27] byla ale aktivní i veřejně. V zápisech z porad, kde čteme o dalších mimoškolních aktivitách pedagogů, je uvedeno, že Anna Slováčková je členkou sociální komise Místního výboru v Praze XII (v r. 1945), dále že je členkou Čsl. literárně-historické společnosti, kde aktivně přednáší, a členkou Svazu přátel SSSR (v r. 1946); že je také jednatelkou odborné komise pro klasickou filologii při Svazu zaměstnanců MŠO, členkou pracovního výboru odboru profesorů při Svazu zaměstnanců MŠO (v propagační komisi), náhradní členkou výboru Společnosti přátel antické kultury (v r. 1947).[28] Anna Slováčková byla též už od dob svých studií (od r. 1931) členkou Jednoty českých filologů.[29]

Kromě svědectví archivů je zde ale ještě svědectví pamětníků — těch, kdo pedagogické působení Anny Slováčkové na pražském Benešově gymnasiu sami zažili, jakkoli už je jich zřejmě jen velmi málo. Jednou z posledních pamětnic je Dagmar Kebrdlová, provd. Pohunková, v jejímž osobním archivu se dochoval text Křesadlova překladu *Žabomyší války*, otištěný v lednovém čísle časopisu *Tvar* v r. 1998 (tj. už po Křesadlově smrti). D. Kebrdlová je zde ve stručném úvodu k překladu označena jako Křesadlova „spolužačka a vydavatelka gymnaziálního časopisu Sphaira" (Křesadlo 1998, s. 18). Dagmar Pohunkovou se mi podařilo za pomoci V. Z. J. Pinkavy kontaktovat a po určité prodlevě, dané zdravotními problémy, jsme se sešly v jejím domě na Malé Straně v ulici U Lužického Semináře.[30] Hovor se týkal jak Václava Pinkavy, tak Anny Slováčkové — a pochopitelně též gymnaziálního časopisu *Sfaira*.

26 Žádné publikované překlady Plótína od Anny Slováčkové se mi nepodařilo dohledat.

27 AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, karton Spisový materiál, 1948 (I–II).

28 AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, karton zápisy z porad 1943–47.

29 *Seznam čestných a zakládajících členů JČF* 1947, s. 320.

30 Rozhovor proběhl 29. 5. 2024; z něj v následující pasáži vycházím. Dagmar Kebrdlová (nar. 1929) maturovala na Benešově gymnasiu o rok později než Václav Pinkava, tedy v r. 1948, též z řečtiny u Anny Slováčkové („to jsme museli befélem, protože řečtinu nikdo nechtěl," vzpomíná); poté vystudovala medicínu. Viz také rozhovor s MUDr. Pohunkovou na webu Paměť národa: https://www.pametnaroda.cz/cs/pohunkova-dagmar-1929, přístup

OPEN ACCESS

OBR. 1. Maturitní tabló. Anna Slováčková je první zleva ve spodní řadě pedagogů, Václav Pinkava je první zleva v horní řadě studentů. Zdroj: rodinný archiv Václava Pinkavy.

Když jsem se jí zeptala, jaká byla Anna Slováčková, Dagmar Pohunková okamžitě odpověděla: „Andula byla báječná ženská!" Pokud jde o její strategii výuky řečtiny, byla podle svědectví Dagmar Pohunkové následující: vyučovala se normativní gramatika, četly se texty a studenti se je učili nazpaměť, recitovalo se; z řečtiny se ale také psaly diktáty a překlady, vyžadována byla znalost reálií. V rámci výuky studenti dokonce nastudovali řecky i divadlo, konkrétně Sofoklovu *Antigonu*. „To jsme se museli učit zpaměti, já jsem hrála Isménu, Antigonu hrála Jaruna Homolová," vzpomíná Dagmar Pohunková.

Na můj dotaz, jestli četli také Homéra, odpověděla: „No jejda!", a okamžitě začala spontánně recitovat:

μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος
οὐλομένην, ἣ μυρί᾽ Ἀχαιοῖς ἄλγε᾽ ἔθηκε,
πολλὰς δ᾽ ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν
ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν
οἰωνοῖσί τε πᾶσι, Διὸς δ᾽ ἐτελείετο βουλή, atd.

4. 6. 2026, a knižní rozhovor Hany Svanovské s Dagmar Pohunkovou *Příběh mého života: Doba a lidé* (Straky na vrbě, 2026).

OPEN ACCESS

tj. celé úvodní desetiverší z *Íliady*, a po menší pauze následovalo:

ʻτέκνον τί κλαίεις; τί δέ σε φρένας ἵκετο πένθος;

čili slavná scéna, kdy bohyně Thetis oslovuje svého plačícího syna Achillea… a to všechno 76 let po maturitě!

Školní časopis *Sfaira*, jak vzpomíná Dagmar Pohunková, vyráběli v úzké spolupráci s Václavem Pinkavou, jakkoli nápad vydávat gymnaziální časopis vzešel, jak mi sdělila, od ní. (Ostatně oba jsou uvedeni v časopise, spolu s několika dalšími studenty, jako členové redakční rady.) Čísla časopisu uchovala Dagmar Pohunková ve svém osobním archivu a nyní jsou již součástí Památníku národního písemnictví, kam je dr. Pohunková předala nedlouho po našem setkání. Kromě toho, že čísla představují pozoruhodné dobové svědectví (vyráběli je sami studenti, pochopitelně zejména ti z vyšších ročníků), v nich lze najít i beletristické příspěvky studentů — vychází zde již zmíněný překlad části *Batrachomyomachie* od Václava Pinkavy a pod zkratkou avP nacházíme v číslech též několik jeho dalších básní.

Asi nejdůležitějším literárním textem ze *Sfairy* — kromě překladu *Batrachomyomachie* — je delší báseň *Oinopolis*, psaná česky v homérských hexametrech a obsahující další specifika homérského básnického jazyka, téma je ovšem naprosto odlišné: báseň je o lyžařích neboli lyžnících, kteří sjíždějí na lyžích kopce. Vyskytují se také četné *lacunae*, jako by „původní" text nebyl k dispozici celý. Titul básně zní: Epický fragment z Oinopolis, jako překladatel je uveden dr. Frydolín Lenoch. Václav Pinkava zde tedy sice není podepsán, a to ani šifrou — text představuje mystifikaci, *in nuce* tu však už vidíme pozdější křesadlovskou strategii, uplatněnou v *Hvězdoplavbě*.[31]

Doplňme, že ve fondu Benešova gymnasia se nacházejí také záznamy o maturitní zkoušce Václava Pinkavy; v dalším maturitním dokumentu dosvědčuje prof. Anna Slováčková, stejně jako prof. Jan Fišer, že Václav Pinkava je mimořádný student, což AS ilustruje jeho překladem *Batrachomyomachie* a dalších řeckých básní; prof. Fišer předkládá soukromý seznam filosofické četby V. Pinkavy (stejně jako dalšího ze studentů, E. Urbana) a doplňuje, že V. Pinkava vypracoval též referát o Svobodově překladu předsokratovských myslitelů a o Ruselově (*sic!*) knize *Manželství a mravnost*.[32] V archivu Václava Pinkavy se dochovalo též maturitní tabló, zřejmě jediný dokument, na kterém jsou Anna Slováčková a Václav Pinkava pohromadě.

ANNA SLOVÁČKOVÁ JAKO STUDENTKA PRÁVNICKÉ FAKULTY UNIVERZITY KARLOVY; STUDIJNÍ PROVĚRKY NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

Potud k pedagogickému působení Anny Slováčkové. Pokud jde o její studia, ta, jak už bylo řečeno, absolutoriem řečtiny a latiny v r. 1934 neskončila: v r. 1947 začala Anna

31 Báseň *Oinopolis* stejně jako další texty Václava Pinkavy publikované v časopisu *Sfaira* hodlám podrobněji představit v samostatné studii. Zdroj: osobní archiv Dagmar Pohunkové, nyní v PNP.

32 AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, karton Zápisy z porad 1943–47.

OPEN ACCESS

Slováčková studovat na Karlově univerzitě práva.[33] Motivaci pro studium práv, stejně jako přístup ke svému povolání, objasňuje v dotazníku z 16. 12. 1948 (v rámci tehdy probíhajících studijních prověrek na vysokých školách):

> *Ježto učitelské povolání bylo vždy mou láskou, snažila jsem se je vykonávati co nejlépe a býti dobrým přítelem svých žáků. Škole a jim jsem věnovala všechny své síly jak za první republiky, tak i později.*
>
> *Rovněž po květnu 1945 jsem věnovala svému zaměstnání všechen volný čas, učila na svém ústavě a vykonávala též administrativní práce v kanceláři ředitelství.*
>
> *Když se poměry stabilisovaly a já viděla, že se mohu trochu uvolniti, dala jsem se zapsati na právnickou fakultu. Již od svých studií vysokoškolských mám zájem o římské právo a specielně o právo byzantské, a poněvadž ovládám jazyk řecký a mohu v tomto oboru jednou hlouběji pracovat, byla jsem už po léta rozhodnuta vystudovat práva, abych se mohla věnovat tomuto úseku právních dějin.*[34] *Dříve jsem však nemohla svůj úmysl uskutečniti, poněvadž jsem učila na venkově, a když jsem byla přeložena do Prahy, byly již vysoké školy uzavřeny. Po květnové revoluci mi všechen čas zabrala práce ve škole, která byla v zájmu konsolidace našeho školství nutná. Mohla jsem se tedy dát zapsati až v letním semestru 1947. Nyní jsem ve stadiu zkoušek historicko-právních, na něž se připravuji,*[35] *přitom učím na Benešově gymnasiu v Praze XII, kde jsem také administrativní tajemnicí. Přes den mám práci ve škole, po večerech studuji a částečně vedu domácnost a ošetřuji svou těžce nemocnou matku* (tamtéž).

Dále je v dotazníku uvedeno, že jejím cílem je „hlouběji poznati právo římské, resp. řecké a byzantské, bude-li možno, *pracovati vědecky v tomto oboru*" (tamtéž, kurziva S. F.).[36]

Studijní prověrky byly součástí procesu „očisty" českých vysokých škol a univerzit, zkrátka celého vysokoškolského systému, jako další krok po první vlně perze-

33 V záznamech MŠO je uvedeno, že ve školním roce 1946/47 obdržela AS svolení k zápisu na právnické fakultě univerzity v Praze. NA, fond Ministerstva školství a osvěty, osobní spis Anny Slováčkové.

34 Je možné, že k jejímu zájmu přispěla skutečnost, že její o rok mladší bratr Emanuel studoval v Praze na UK práva („studovali jsme v Praze současně s bratrem", píše AS v dotazníku). AUK, fond Právnická fakulta, studijní spis Slováčková Anna, č. k. 74.

35 Pokud jde o výsledky AS během studia na PF, v prosinci 1948 za sebou měla tři semestry studia, státní komisionální zkoušku z římského práva s vyznamenáním, státní komisionální zkoušku z církevního práva s výsledkem prospěla a rigorosa z církevního práva s výsledkem prospěla (všechny tyto zkoušky byly složeny v říjnu a listopadu 1948). Tamtéž.

36 V dotazníku dále ředitelství Benešova gymnasia za účelem prověrek potvrzuje, že prof. Anna Slováčková odpracovala o prázdninách 1948 dobrovolně 400 hodin zastupováním ředitele ústavu v době jeho zákonné dovolené. Dochovaný Jednací protokol gymnasia z let 1945–1950 představuje velmi objemný svazek, v němž je většina záznamů (ale nikoli všechny) psána rukopisem Anny Slováčkové, a je tak dokladem její preciznosti a péče; v období, kdy byla na Ministerstvu školství, je převažující množství záznamů psáno jinou rukou.

OPEN ACCESS

kuce, která proběhla bezprostředně po komunistickém převratu v únoru 1948.[37] Týkaly se pouze studentů druhých a vyšších ročníků a oficiálně měly za cíl zbavit školy „věčných studentů", tedy těch, kdo studovali dlouhodobě bez patřičných výsledků (a o které nebyla nouze zejména vzhledem k rozvolnění přijímacího řízení na vysoké školy po vynucené přestávce během války, kdy byly české vysoké školy uzavřeny). Hlavním cílem prověrek, které probíhaly na konci roku 1948 a na přelomu ledna a února 1949, však byla politická a třídní „očista", jak vyplývá z politických směrnic pro jejich provádění, a především ze způsobu, jakým byly praktikovány; srov. slova prvního tajemníka Rudolfa Slánského na zasedání ÚV KSČ 17. listopadu 1948, kde slíbil: „nemilosrdně vyčistíme střední a vysoké školy od reakčních studentů a postaráme se o to, aby převážná část studentů na středních i vysokých školách se rekrutovala z dělnických rodin" (cit. dle Pousta 1996–1998, s. 89).

Formálně byly prověrky řízeny ministerstvem školství,[38] ve skutečnosti však byly v režii kulturního a propagačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ (kde hrál významnou roli Gustav Bareš),[39] za účasti Ústředního akčního výboru Národní fronty na vysokých školách, a především prověrkových komisí složených z komunistických studentů přímo na jednotlivých fakultách. Celkem bylo při prověrkách vyloučeno více než 9000 studentů, tj. asi 19 % tehdejších vysokoškoláků (Jareš 2016, s. 177).[40]

Situace na Právnické fakultě Univerzity Karlovy byla zcela specifická.[41] Podle zprávy závodní organizace KSČ na fakultě bylo ze studijních prověrek přímo na politickou prověrku přeřazeno asi 500 studentů (tj. 13,5 % zapsaných studentů). Zasedala zde zvláštní disciplinární komise, později snad dvě, aby množství práce zvládaly. Prověrky byly velmi tvrdé, docházelo k excesům a nevhodnému chování členů komise. Právnická fakulta Univerzity Karlovy, „která byla považována za baštu velkoburžoazie a reakce" (Hanzal 1969, s. 30), tak přišla o nejvíce studentů; z 3330 prověřovaných studentů bylo vyloučeno 1050; 350 studentů (asi 10 %) se nedostavilo, ovšem už jen to bylo důvodem k vyloučení. Celkem muselo fakultu opustit 42,4 % všech studentů. Mezi nimi byla i Anna Slováčková.

Podle dokumentů policejního ředitelství byla AS ze studia práv vyloučena v lednu 1949 „ze studijních důvodů".[42] Skutečné důvody ozřejmuje rozhodnutí disciplinární komise PF UK:

37 Více o průběhu prověrek viz in Pousta 1996–1998; Jareš 2012; 2016; Petráň — Petráňová 2015; Sojková 2015, etc.

38 Prověrky byly umožněny účelovým výnosem ministra školství Zdeňka Nejedlého, kterým změnil disciplinární řád vysokých škol. Podle výnosu si ministerstvo „vyhrazuje své vlastní pravomoci řízení proti posluchačům, kteří svobody studia zneužívají, a těm posluchačům, kteří nestudují vůbec nebo se bez vážné příčiny ve studiu opožďují." Výnos MŠVU ze dne 30. listopadu 1948, č. A 235.271/48–V/1. Viz AUK, fond Právnická fakulta, inv. č. 556.

39 Více k roli Gustava Bareše viz Jareš 2016, s. 175–176.

40 Sojková uvádí poněkud odlišné údaje: „Nakonec bylo prověřeno téměř 40 000 studentů českých vysokých škol. Téměř 29 000 studentů prošlo, zatímco asi 9–10 000 studentů (asi 25 %) bylo vyloučeno. Z pražských vysokých škol odešlo více než 7 500 studentů (asi 28 %), přičemž důvodem vyloučení byl většinou ‚neprospěch'." Sojková 2015, s. 261. Podrobnosti o Univerzitě Karlově viz také in Petráň — Petráňová 2015, s. 113 nn.

41 Zde vycházím z údajů Sojkové (2015).

42 NA, Policejní ředitelství Praha II — všeobecná spisovna 1941–1950.

OPEN ACCESS

Typický typ latinářky a řečtinářky. Na práva se prý hlásila z toho důvodu, že chtěla vědecky pracovat v oboru práva byzantského. Vyhlížela na představitelku eklektické buržoasní vědy, zdá se, že by její práce s hlediska histor. materialismu neznamenaly žádný přínos.

Komise proto navrhuje vyloučit Annu Slováčkovou ze studia s odůvodněním, že má dvousemestrovou ztrátu, nedokončené státnice a že studium práv nemá význam pro její zaměstnání („sama doznala, že má zájem jen o právní historii, ostatní studuje jen kvůli nabytí právnické dikce"), a doporučuje jí soukromé studium.[43]

Není překvapivé, že ani Václav Pinkava (v r. 1948 posluchač angličtiny a filosofie na FF UK) neprošel studijními prověrkami stejně jako jeho bývalá profesorka, i když v jeho případě byl průběh odlišný. Stal se totiž součástí politického soudního procesu, a to už na podzim 1948, přitom zásadní roli zde sehrálo Benešovo gymnasium. V procesu, označovaném ve spisech podle jeho hlavního aktéra jako Kristián Tesařík a spol., byli obviněni Petr Kazil, Karel Kithier, Josef Hlaváček, Josef Aubrecht (poštovní podúředník), Vladimír Gürth (úředník), Josef Kasl (úředník), Zdenko Denk, Miloslav Kleisner, Václav Pinkava, Zdeněk Skopal-Procházka a Eva Soukalová. Řada obviněných byla mladistvých (Tesařík, Kazil, Kithier, Hlaváček, Denk, Skopal-Procházka, Soukalová, všichni studenti Benešova gymnasia); Kleisner a Pinkava, absolventi Benešova gymnasia, studovali tou dobou na vysoké škole. Skutečnost, že šlo většinou o velmi mladé lidi, znamenala nakonec polehčující okolnost. Podle obžaloby se měli dopustit trestných činů podle zákona na ochranu republiky č. 50/23 Sb. tím, že založili ilegální organizaci, která měla za úkol získávat další členy, případně vydávat ilegální letáky; její členové měli být vycvičeni v ovládání zbraní a měli pracovat proti lidově-demokratickému režimu. U některých obžalovaných bylo součástí obvinění napomáhání k přechodu státních hranic.

Jádrem „skupiny" byl nepochybně Tesařík, student VIIb Benešova gymnasia, který měl zalíbení ve zbraních, takže u něj našli ruskou pušku z r. 1894 (!), 133 nábojů do automatické pistole, 12 nábojů do pušky a jeden boxer; náboje byly nalezeny také u Kazila. O přechod hranice se měli pokusit bratři Miloslav a Vladimír Koneční, kterým pomáhal Kasl i Aubrecht; Aubrecht zašil do saka Vladimíra Konečného dopis pro argentinskou ambasádu, který do angličtiny přeložil student Zdenko Denk. Úkolem Václava Pinkavy jakožto studenta filosofie pak bylo „vypracovat novou ideologii skupiny". Při výslechu v listopadu 1948 Pinkava uvedl, že Kazila zná asi dva roky z Benešova gymnasia, že spolu občas vedli debaty filosofického rázu a že ideologii, kterou měl vypracovat, nechápal „ve smyslu teroristické organisace, nýbrž spíše jako nepolitické hnutí, které by mělo za účel rozšiřování a uskutečňování idee a mravoobrody vycházející od individua".[44]

Soud se táhl dosti dlouho, prokurátor se dvakrát odvolal (rozsudky se mu jevily jako příliš mírné, své druhé odvolání nicméně v únoru 1951 vzal zpět, a to zejména s ohle-

43 AUK, fond Právnická fakulta, studijní spis Slováčková Anna, č. k. 74. Komise byla vybavena i speciálním razítkem: Disciplinární komise ministerstva školství, věd a umění pro právnickou fakultu Karlovy university v Praze.

44 ABS, sb. V, arch. č. V-6682 MV. Následovala též návštěva u Tesaříka (kam vzal Pinkavu Kazil), Tesařík mu ukazoval onu ruskou pušku z r. 1894, poté se pohádali.

OPEN ACCESS

dem na věk většiny zúčastněných). Nepodmíněný trest dostal pouze Aubrecht (původně 8 měsíců, později 10, absolvoval jen část trestu), zatímco Tesařík, Kazil, Kithier, Hlaváček dostali podmíněné tresty v řádu několika měsíců (které jim byly odvolacím soudem opět mírně navýšeny, než bylo nakonec odvolání staženo) a Denk, Gürth, Kasl, Kleisner, Pinkava, Skopal-Procházka a Soukalová byli zproštěni obžaloby.[45]

Jak je zřejmé, tvrzení, že Pinkavovi tehdy hrozilo pětadvacetileté vězení až trest smrti (Částková 2004, s. 26), neodpovídá skutečnosti. Obvinění i soud ovšem dostačovaly k tomu, aby byl při prověrkách vyloučen ze studia na FF UK, jak dokládá skoupá evidence v Archivu UK, kde čteme v obálce s Pinkavovým jménem pouze toto: „Rozsudek obvodního trestního soudu v Praze, odd. V. posláno MŠVU 4. XI. 1949 (odvolání posláno dříve)".[46] I další obžalovaní studenti Benešova gymnasia měli velké problémy s dokončením svého studia, jak je zřejmé ze záznamů v jednacím protokolu gymnasia.[47]

K uvedenému obvinění a soudu se nepochybně vztahuje odpověď na otázku z proustovského interview sama se sebou, které se našlo v pozůstalosti Jana Křesadla:

> Který čin považujete za svůj nejodvážnější?
> *Když jsem vydržel výslech, jsa obviněn z organisování ozbrojeného povstání proti komunistickému Československu r. 1949 a tím jsem přispěl ku zproštění obvinění. Ovšem, být zproštěn obvinění byl v zásadě zázrak, neboť stejně nevinní lidé, třebaže nařčeni z menších prohřešků, byli v těch dobách zpravidla odsuzováni.*[48]

Pinkava po vyloučení ze studia absolvoval povinnou vojenskou službu (podle jím vyplněného dotazníku při opětovném zápisu do studia to bylo v letech 1949 až 1951)[49]

45 AHMP, fond NAD 94, Okresní (Lidový) soud Praha, sp. zn. T V 139/49, spis Kristián Tesařík a spol. AHMP, fond NAD 1450, Okresní prokuratura Praha, sp. zn. St 26479/49, spis Kristián Tesařík.

46 AUK, fond Filozofická fakulta, kart. 565. Podle Petráně se jedná o „fond prověrkových komisí" s dotazníky ke studijní prověrce 1949, jehož část je dnes nezvěstná: zachovaly se jen složky posluchačů v abecedním pořadí od „Kř" po „Z" (tedy včetně Pinkavovy složky). Petráň — Petráňová 2015, s. 115. Pokud jde o počet vyloučených během prověrek na FF UK, 39 tříčlenných subkomisí zde vyloučilo (podle neúplných seznamů) 439 studentů; dalších 327 na verdikt komise ani nečekalo, k prověrce se nedostavilo a přerušilo studium. Fakultu tak opustilo více než 21 %, tj. celá pětina studentů. Petráň — Petráňová 2015, s. 119.

47 AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, kniha Jednací protokol, 1946–50. Za pozornost stojí tento detail: na poradě gymnasia v lednu 1949 se řeší situace, kdy Anna Slováčková vede nepovinný kroužek antické kultury, ovšem předpokládaným úbytkem tří žáků klesne počet žáků pod minimum. Kroužek se nicméně povede i nadále, jeho vedení však nebude honorováno (AHMP, fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34, karton Spisový materiál, 1948 [I–II]). Byli snad oněmi třemi žáky, kteří — jak víme z jednacího protokolu — museli po svém zatčení přestat navštěvovat veškerou prezenční výuku (včetně kroužků) a žádali o to, aby mohli být nadále examinováni distančně, Tesařík, Kazil a Kithier, příp. Hlaváček?

48 <https://www.kresadlo.cz/facet6.htm#Q17> [4. 6. 2026]. Text je v angličtině, datovaný 13. 10. 1991. Překlad V. Z. J. Pinkava.

49 AUK, fond FF UK 1882–1966 (1970), katalogy posluchačů.

OPEN ACCESS

a po práci na pstruhové farmě v Liběchově (Částková 2004, s. 26, 49)[50] se v r. 1952 vrátil na Filozoficko-historickou fakultu Univerzity Karlovy, když dostal od Ústředního akčního výboru Národní fronty povolení ke studiu (Částková 2004, s. 27).[51] Získat je nebylo snadné, a jako vysvětlení nabízí Pinkava bizarní historku s umělými zuby, kterou čteme v podání Heleny Kupcové: Pinkavův otec si prý jednou povšiml, že dělník umývající mu skla výloh nemá zuby, a tak mu daroval peníze na umělý chrup. Příště byl ale dělník opět bezzubý — předal totiž peníze své také bezzubé manželce, aby si dala protézu udělat ona. Projev manželské lásky zapůsobil, takže myč dostal nové peníze, a poté měl i on své zuby: „Když se společenské uspořádání převrátilo, stal se bývalý myč výloh vysokým funkcionářem. Na rozdíl od jiných pro třídní boj nezapomněl na dobrý skutek. ‚Orgán' z nejvyšších, ústřední akční výbor Národní fronty, vydal rozhodnutí, na jehož základě se Václav Pinkava ml. navrátil do druhého ročníku filozoficko-historické fakulty Karlovy univerzity na obor psychologie-filozofie" (Kupcová 1999).[52]

Nakolik je tento příběh pravdivý (i s dvojí sadou zubních protéz pro oba manžely!) a nakolik je dílem Křesadlovy fabulace, už dnes nelze zjistit. Každopádně Václav Pinkava byl po těchto peripetiích s to pokračovat ve svých univerzitních studiích, byť, jak řečeno, na odlišném oboru,[53] kde v r. 1954 graduoval.

Anna Slováčková takové štěstí neměla. Její vyloučení ze studia práv, stejně jako další informace o průběhu studijních prověrek na Vysoké škole politické a sociální, s jejímž kvestorem Eduardem Škvárou byla AS ve styku od r. 1947,[54] ji motivovaly

50 Částková ovšem uvádí nepřesně časovou posloupnost: nejprve musel Pinkava narukovat, jak napsal sám do dotazníku a jak je také zřejmé ze spisů ze soudních jednání, kdy je 28. 6. 1950 a 25. 10. 1950 uvedeno, že je nepřítomen, protože koná prezenční vojenskou službu. AHMP, fond NAD 94, Okresní (Lidový) soud Praha, sp. zn. T V 139/49, spis Kristián Tesařík a spol.

51 AUK, fond Filozofická fakulta 1882–1966 [1970], katalogy posluchačů.

52 Podle AUK se Pinkava zapsal v r. 1952–53 do třetího ročníku studia (AUK, fond FF UK 1882–1966 [1970], katalogy posluchačů). Srov. následující pasáž z částečně autobiografické Křesadlovy povídky, kde vypravěč komentuje svůj návrat k vysokoškolskému studiu takto: „Tak zvanou klíčovou úlohu zde sehrál bývalý zaměstnanec Torbova otce, který se stal papalášem, ale na rozdíl od jiných nezapomněl na jakési dobrodiní, prokázané mu kapitalistou za protektorátu." Křesadlo 2021, s. 48. (Podtrženo S. F.)

53 Podle dokumentů AUK nicméně Pinkava navštěvoval kursy z psychologie už během let svého prvního studia na fakultě, tzn. jako student angličtiny a filosofie: Obecná psychologie (Stavěl); Experimentální psychologie (Doležal); Psychologie osobnosti (Tardy); Statistické metody v psychologii (Doležal); Puberta a její výchovné problémy (Stejskal); Sexuální problém středoškoláků (Hynie) atp. AUK, fond FF UK 1882–1966 (1970), katalogy posluchačů.

54 „S kvestorem Škvárou seznámila jsem se někdy v r. 1947, když jsem potřebovala přímluvu pro jistého Pavla Auersperka, aby měl takový prospěch na VŠPS, aby se mohl dostati do Francie. Na Škváru jsem se obrátila tím způs., že ve straně nár. soc. měli jsme seznam referentů a úředníků veřejných úřadů, ku kterým jsme se měli obraceti ve věcech intervence. […] Potom jsem chodívala ke Škvárovi častěji, ve věcech intervence, protože tam studovalo dosti známých hochů." Po únorových událostech, kdy byla AS propuštěna z MŠO, začala „choditi ke kvestorovi častěji, abych si tam ponadávala, protože se mě lidé strani-

OPEN ACCESS

k šíření letáků kritizujících danou praxi. Tyto aktivity, spolu s dalšími, vedly v říjnu 1949 k jejímu zatčení a následnému odsouzení k výkonu trestu.

ZATČENÍ A PROCES

Anna Slováčková byla souzena v rámci procesu vedeného proti Eduardu Škvárovi a spol. (někdy též označovaný jako případ Josef Vik a spol.). Dalšími obžalovanými byli Josef Vik, Josef Hájek, Albína Glücksmannová, Theodor Glücksmann, Karel Valíček, Eliška Bumbová, Jan Kladiva, Jiří Lohn, Ladislav Riedl, Jindřich Fritsch, Václav Mika a další.

Obvinění bylo vedeno proti ilegální skupině Havran, kterou měl založit a vést kvestor Vysoké školy politické a sociální (VŠPS)[55] Eduard Škvára. Členové skupiny se podle obžaloby snažili získávat zprávy hospodářského, politického i vojenského rázu a předávat je dál za hranice spojencům, aby na jejich základě mohli připravovat násilný převrat, vedoucí ke zvratu politické situace v zemi (v obžalobě je dokonce uvedeno datum chystaného převratu: 11. 11. 1949 [!]). Mezi jejich aktivity patřil také tisk letáků, jejichž prostřednictvím chtěli upozornit obyvatele Československa na nezákonné praktiky nastupujícího režimu. Někteří z nich pomáhali organizovat přechod lidí přes hranice do Německa a Rakouska.

Nakolik byla „skupina Havran" skutečně organizovanou skupinou, anebo spíše jen seskupením ad hoc propojených jedinců, kteří z různých důvodů nesouhlasili s nově nastoleným režimem nebo přinejmenším s některými jeho praktikami a svůj nesouhlas projevovali různými způsoby, je otázkou. Organizace přechodů přes hranice (a agenda, která s ní souvisela) je zřejmě nejprůkaznější protizákonnou činností, přiznává se k ní ostatně i Albína Glücksmannová, novinářka a autorka knih o společenské výchově,

li. Škvára mě vždy utěšoval, že se to změní." ABS, sb. V, arch. č. V-2661 MV; jde o protokoly z výslechů AS po jejím zatčení v říjnu 1949.

55 Vysoká škola politická a sociální byla zřízena dekretem prezidenta republiky z 26. října 1945 jako čtyřletá státní vysoká škola, první skutečná sociálněvědní vysoká škola v Československu. Škola měla tři fakulty: politickou, novinářskou a sociální. Jejím úkolem bylo vzdělávat budoucí politiky, novináře a diplomaty, úředníky a sociální pracovníky, podstatnou část výuky přitom tvořila teoretická a aplikovaná sociologie. Zvláštní postavení VŠPS podtrhovala povinnost vypracovávání expertiz pro vládu a národní shromáždění, proto měl být učitelský sbor vybírán paritně ze všech čtyř tehdy povolených českých politických stran. Politický charakter VŠPS stejně jako její úkol, stanovený vládním nařízením z 21. prosince 1945: „svobodně bádat a pěstovat vědy politické, sociální a novinářské," se stal po únoru 1948 předmětem kritiky ze strany komunistické moci; školu museli okamžitě opustit někteří pedagogové i studenti, k dalším prověrkám dochází později. Následovalo zrušení fakulty sociální, škola byla postupně nahrazována „polostranickou" Vysokou školou politických a hospodářských věd (VŠPHV, r. 1949), až byla nakonec v r. 1953 úředně zrušena a rozdělena mezi Vysokou školu stranickou ÚV KSČ v Praze, nově zřízenou Vysokou školu ekonomickou v Praze a Filosoficko-historickou fakultu Karlovy univerzity v Praze. Nešpor 2017, s. 74–76; online verze publikace: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Vysok%C3%A1_%C5%A1kola_politick%C3%A1_a_soci%C3%A1ln%C3%AD_v_Praze> [4. 6. 2026]. Více o VŠPS viz např. in Devátá 2010.

OPEN ACCESS

která na VŠPS přednášela předmět Společenská výchova, velmi stručně ve svých vzpomínkách a podrobněji ve filmovém dokumentu ze začátku tohoto milénia: šlo o to, pomoci za hranice studentům, kteří se účastnili už únorového průvodu na Hrad (v r. 1948) v prvních řadách a nesli vlajku, „a tu nesli moji studenti z VŠPS…, a tak jsme se spojili s naším kvestorem (scil. Eduardem Škvárou) a posílali je za hranice. […] Já jsem znala ty cesty a oni se po nich všichni dostali ven."[56] Tato praxe tedy zjevně trvala už delší dobu, a právě pro tyto účely opatřil MUDr. Riedl, jeden z obviněných, od svého pacienta strážmistra Kladivy pro Škváru tři bianco exempláře občanských legitimací.

Další konkrétní aktivitu představoval tisk letáků — kromě těch kritizujících studijní prověrky na vysokých školách jsou ve spise zmiňovány i letáky bojující proti popularizaci díla spisovatele Aloise Jiráska (!). Důležitou roli — jako i v jiných případech z té doby — sehrála iniciativa StB, která v létě 1949 infiltrovala do aktivit kolem kvestora Škváry svého agenta: byl to nový spolupracovník René, důvěryhodně vystupující muž vydávající se za agenta britské tajné služby, a to na základě doporučení studenta z VŠPS (který ovšem též spolupracoval s StB; Černá 2010, 28 n.). René (příjmením Matula) sliboval doručovat do zahraničí zprávy a pomáhat při přípravě ozbrojeného povstání. Ve skutečnosti bylo jeho úkolem monitorovat činnost údajné skupiny i jejích členů, a de facto tuto činnost aktivně vytvářet, aby bylo možno poté zinscenovat politický proces.

Oč šlo konkrétně v případě Anny Slováčkové? AS rozšiřovala letáky, kterých bylo zhruba čtyři sta a které kritizovaly situaci ve vysokém školství, zejména probíhající prověrky, s nimiž měla sama negativní zkušenost.[57] Letáky byly součástí soudního jednání (je zmiňována obálka se dvěma exempláři), v soudním spise se však nenacházejí; v trestním oznámení nicméně čteme, že „v letácích pod nadpisem Občané je v jedné pasáži doslova uvedeno, že den odplaty se blíží a národ Komenského a Masarykův bude zbaven bolševického moru".[58]

56 Filmový dokument *Ztracená duše národa* 5/6 (2002). Palkosková-Wiesenbergerová 1998, s. 283; viz také Černá 2010, s. 25 n.

57 „Když jsem šla ke Škvárovi podruhé, byla u něj přítomná jistá Vlasta Novotná, která byla posluchačkou VŠPS. Tehdy se tam mluvilo o prověrkách a řekla, že nějací chlapci, u nichž uvedla jméno i adresu, zůstali s prověřovanou přes noc ve škole a že z toho byla ostuda." AS později při výslechu doplňuje jméno: jistý Kudrna nebo Kučera — „toto jest známo všeobecně na VŠPS; […] přitom někteří profesoři a profesorky nebyli kladně prověřeni a museli se svých míst (scil. odejít?). Event. zakázáno další studium, mezi které patřím i já. […] Já jsem jí vypravovala též o své prověrce a řekla jsem, že takové případy by se měly zveřejniti. Mínila jsem onen případ těch dvou chlapců. Ona mi odpověděla, že to sepíši (scil. sepíše?) a že to ve formě letáků rozhodí mezi lidi a že mi to též pošle. Po nějaké době asi za 10 dnů přišla jsem domů a naši mi řekli, že nějaký pán mi přinesl od kvestora balík. S Novotnou jsem měla umluveno, že mi letáky zabalí a kdybych nebyla doma, že mi je tam nechá se vzkazem, že to posílá kvestor Škvára. Na úpravi letáků si nepamatuji, ale vím, že jich mohlo býti asi 400 kusů. Na to jsem si pozvala ze Strašnic Elišku Bumbovou, kterou jsem znala ze zems. školní rady a věděla jsem, že byla též propuštěna. Bumbová si vzala asi polovinu z celého množství letáků, asi 200 kusů s tím, že to rozhodí ve Strašnicích, jelikož jsem věděla, že tam je hodně komunistů. Potom jsem zavolala telef. k Hájkovi, aby ke mně přišel, a dala jsem mu zbytek letáků, aby je rozšířil mezi komunisty." ABS, sb. V, arch. č. V-2661 MV.

58 NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

OPEN ACCESS

Dále měla AS pomoci zorganizovat schůzku Eduarda Škváry s jistým mužem ze zahraničí (= René), o němž jí sdělil Josef Hájek, že chce navázat spojení s nekomunistickými kruhy.[59] S Hájkem se AS znala z Benešova gymnasia, kde po válce učil českobratrské náboženství. Kromě toho byla obviněna z šíření informací, které údajně představovaly státní tajemství — šlo o protokol z jednání synodní rady církve Českobratrské evangelické, provolání k českobratrskému duchovenstvu, které sice bylo zveřejněno v denním tisku, ale nikoli celé; soud zaujal stanovisko v tom smyslu, že zpráva nebyla zveřejněna celá „patrně úmyslně, ježto to vláda tajila v důležitém zájmu státu".[60] Text prohlášení předal AS Josef Hájek a ona ho dala k dispozici Eduardu Škvárovi.

Anna Slováčková byla dále spolu s Hájkem obviněna ze šíření tajného hlášení stanice SNB Liberec o zahájení pátrání po agentech, navrátivších se ilegálně ze zahraničí (zde je zmíněno jméno Vávry-Staříka). Celá trochu krkolomná historie snad nejlépe ukazuje, jakým způsobem byla obvinění konstruována: bývalý student VŠPS Hrubý, který také neprošel prověrkami, chodil k Anně Slováčkové na hodiny angličtiny, kam s sebou jednou přinesl zmíněné hlášení SNB z Liberce s tím, že studenti na vysoké škole si ho mezi sebou prohlíželi (!). Podle AS jí hlášení přinesl proto, že v něm bylo zmíněno jméno prof. Kovárny, a AS zase hlášení ukázala Hájkovi, který je hodlal odevzdat svému známému z komunistické strany; zároveň je u Hájka doma uviděl student Šípek, který řekl, že by o ně měl také zájem.[61]

Kateřina Černá chápe činnost skupiny jako v podstatě prokázanou, což může být dáno tím, že se ve své práci soustředí na Albínu Glücksmannovou, která svou účast na organizaci ilegálních přechodů přes hranice nijak nepopírala, ve vzpomínkách se ostatně zmiňuje i o nabídkách, aby také ona sama opustila republiku, což zejména s ohledem na otce nechtěla udělat (Palkosková-Wiesenbergerová 1991, s. 7). Z výše uvedeného je však zřejmé, že kromě organizace přechodů přes hranice šlo mnohdy o ad hoc záležitosti. Jak bylo opakovaně zdůrazňováno obžalovanými během procesu, mnozí z nich se navzájem vůbec neznali a poprvé se viděli až před soudem (natož aby věděli o činnosti druhých „členů" skupiny). To bylo obžalobou interpretováno jako rafinovaná konspirativní strategie ze strany Škváry jakožto hlavního organizátora,

59 Podle výslechu AS následovalo několik dalších schůzek (např. schůzka v drogerii v Havelské, od které měl Hájek klíče), přitom AS říkala kvestorovi, že má z Reného strach a že mu nevěří. Kvestor Škvára se ze schůzek často vymlouval, možná též neměl k Renému důvěru. Když kvestor v září 1949 zmizel, přišel za AS jeho bratr dr. Evžen Škvára, se kterým se znali z MŠO, kde spolupracovali na reformě studia na FF UK; AS také redigovala jeho texty pro věstníky MŠO. (Vzájemná spolupráce, týkající se zejména reformy vysokého školství, trvala i po propuštění AS z MŠO, aniž by o tom byl ovšem kdokoli další informován.) Podle AS Evžen Škvára o aktivitách svého bratra nevěděl, stejně jako o tom, že AS s ním spolupracovala. ABS, sb. V, arch. č. V-2661 MV. Při čtení těchto dokumentů je třeba ovšem stále vést v patrnosti, že doznání mohla být vynucena anebo zmanipulována.

60 NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol. Za pozornost stojí samotná hypotetičnost uvedené formulace; podle Hájkovy výpovědi měli navíc zprávu z jednání k dispozici i všichni laikové Církve českobratrské evangelické.

61 Ve spise jsou zmíněny ještě tyto zprávy, které měla údajná skupina šířit: zpráva o stavbě zbrojovky na Moravě; zpráva o stavbě důležité trati na Slovensku; zpráva o výbuchu na sekretariátu KSČ v Liberci a d.

OPEN ACCESS

lze to ale naopak chápat jako doklad skutečnosti, že vlastně o žádnou organizovanou skupinu nešlo, pouze o množinu jedinců navázaných určitým způsobem na kvestora Škváru;[62] přitom řada aktivit označených v obžalobě jako protistátní byla přímo iniciována ze strany Reného.[63]

Na podzim 1949 nastává dramatický obrat: v polovině září 1949 utekl za hranice Eduard Škvára, o čemž byla StB prostřednictvím svého agenta obratem informována. Následně je zatčen Škvárův blízký spolupracovník, bývalý student VŠPS Josef Vik (taktéž vyloučený při prověrkách, podobně jako další obžalovaní Páv a Masák), a na základě jeho výpovědi jsou o pár dní později zatčeni i Albína Glücksmannová a Theodor Glücksmann a 5. října Anna Slováčková.

Trestní oznámení bylo podáno 25. března 1950 k úřadu státní prokuratury, soudní přelíčení proběhlo ve dnech 23.–25. srpna 1950 podle předem připravené šablony: četl se obžalovací spis, probíhaly výslechy obžalovaných. Rozsudek byl vynesen 25. srpna 1950, a to zřejmě bez většího zájmu médií: např. *Rudé právo* soud vůbec nezmiňuje, což by nasvědčovalo tomu, že na rozdíl od pečlivě připravovaných monstrprocesů zde šlo pouze o jednu z ad hoc utvořených menších protistátních skupin a jako takové jí nebyla věnována větší publicita, jakkoli dopad na životy obviněných a posléze odsouzených byl zásadní.

Anna Slováčková byla v procesu odsouzena pro trestný čin velezrady a vyzvědačství podle § 1, odst. 1c, odst. 2, z. č. 231/48 Sb. a § 5 odst. 1 zákona na ochranu republiky k trestu odnětí svobody v trvání 14 let, k peněžitému trestu 20 000 Kč, v případě nedobytnosti k náhradnímu trestu odnětí svobody na 40 dnů, ke ztrátě čestných práv občanských na dobu 10 roků a propadnutí celého jmění. Ostatní členové skupiny byli odsouzeni k podobným trestům.

AS se přiznala k šíření letáků (kritizovala také obecně poměry ve školství včetně uniformity jednotné školy i čistek po Únoru 1948), k dalším bodům obžaloby nicméně namítala, že v případě zprávy o jednání církve Českobratrské evangelické jde o informace, které nejsou tajné povahy. Během výslechu uvedla, že její zájem v té věci byl čistě soukromý a osobního rázu, protože jako římská katolička má zájem o to, jak to vypadá v církvi českobratrské, a že ji to zajímalo z hlediska církevně právního. Při obhajobě dále namítala, že nebylo zjištěno nic, co by prokázalo, že vůbec věděla o ně-

62 Srov. ačkoli byly AS a Albína Glücksmannová (později Palkosková-Wiesenbergerová) součástí jednoho a téhož procesu, v jejích vzpomínkách nikde o AS nečteme; je možné — a na základě výslechů AS pravděpodobné —, že spolu tehdy vůbec nepřišly do styku.

63 Z dalších dokumentů StB, konkrétně od řídícího orgánu Reného, kterým byl Jiří Kraus, se v lednu 1965 dozvídáme, že „René se jmenuje pravým jménem Provazník a vím, že má bydlet v Praze 1, Pařížské č. 1". Šlo o výpověď v rámci inspekčního řízení — přešetření podnětu k obnově trestní věci ze strany Evžena Škváry: ABS, fond Inspekce ministra vnitra ČSSR (A 8), inv. j. 1327. (Evžen Škvára byl odsouzen na základě styků s bratrem Eduardem, který se nacházel na území NSR — o čemž viz dále —, k několikaletému žaláři.) V usnesení Městského soudu v Praze z března 1975 v přezkumné věci Josefa Hájka pro zločin velezrady (které bylo zamítnuto jako nedůvodné) pak čteme, že René Matula se jmenoval Oktavián Provazník a podle zprávy Federální správy pasů a víz z května 1973 vycestoval dne 25. 3. 1969 do Rakouska, odkud se nevrátil, tudíž se zdržuje v cizině bez povolení úřadů a jeho svědecký výslech není možný. NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

OPEN ACCESS

jaké vyzvědačské činnosti, takže byla neoprávněně uznána vinnou zločinem vyzvědačství. V tomto smyslu také podala proti rozsudku odvolání, které bylo zamítnuto.[64] Dodejme, že Eliška Bumbová, která pomáhala letáky rozšiřovat, se proti rozsudku také odvolala a trest jí byl změněn na „pouhé" čtyři roky s tím, že obvinění z velezrady byla zproštěna.[65]

Podstatnou okolnost představuje fakt, že celý proces probíhal už na základě nového zákona na ochranu lidově demokratické republiky (z. č. 231/48 Sb.), který přijalo Národní shromáždění ČSR v říjnu 1948; v platnost vešel nedlouho poté (Gebauer et al. 1993, s. 93). Zákon obsahoval některé trestné činy v československém právu dosud neznámé a stanovil mnohem přísnější tresty než dosavadní zákon na ochranu republiky z r. 1923 (na základě kterého probíhal mj. proces s Tesaříkem a spol., jehož součástí byl také Václav Pinkava, jak uvedeno výše): umožňoval totiž trestně stíhat občany jako „nepřátele lidově-demokratického režimu" i za činnost, která je v demokratických společnostech zcela legální. Tím se stal, jak píší Gebauer et al., důležitým nástrojem politické perzekuce, kterou si nově instalovaná komunistická moc zajišťovala svou stabilitu. Zákon v této podobě platil jen dva roky (tamtéž).

VAZBA A VĚZNĚNÍ

Anna Slováčková byla nejprve ve vazbě v pankrácké věznici, odkud byla v březnu 1950 převezena do věznice v Řepích, poté od prosince 1950 do března 1951 je opět na Pankráci; 8. 3. 1951 je převezena do Řep[66] a odtud dne 26. 3. 1952 do pardubické věznice. Tam byla ovšem ve stavu nemocných až do 27. 8. 1953, poté na léčení v Praze do 12. 10. 1953, posléze pracovala v Pardubicích na pletárně (od r. 1953 do r. 1956) a pak na švadlárně, s občasnými výpadky pro nemoc, šlo však už jen o kratší období.[67]

Z doby vazby v pankrácké věznici se v soudním spise dochoval — zjevně nikdy neodeslaný — dopis rodičům z 27. 2. 1950:[68]

> [...] *A nejhorší je pro mě pomyšlení, že to zlé, co prodělláváte, je k vůli mně. Je to pro mě nejhorší, co mě mohlo potkat, že jsem Vás uvrhla do bídy a strádání. Snad se také na mě zlobíte a vyčítáte mi, ale nejhorší je, že jsem nemohla jednat jinak, než jsem jednala, neměla-li jsem odkopnout všechny mravní hodnoty, které jste mi od mládí*

64 NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

65 NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

66 NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

67 NA, fond SSNV, vězeňský osobní spis Anny Slováčkové. Podle vězeňských záznamů prodělala během věznění infekční žloutenku, měla TBC, trpěla záchvaty anginózních bolestí (v další zprávě je uveden zánět srdečního svalu), neurovaskulárními potížemi, měla zánět žlučníku a žlučových cest a zápal plic. Tuberkulózou trpěla už před zatčením, jak dokládá protokol z výslechu ze dne 12. 10. 1949: „Jsem úplně nemajetnou, nemocná na tbc, kterážto nemoc mě finančně vyčerpává" (ABS, sb. V, arch. č. V-2661 MV); též Dagmar Pohunková v rozhovoru uvedla, že už během působení na Benešově gymnasiu neměla AS pevné zdraví.

68 NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

OPEN ACCESS

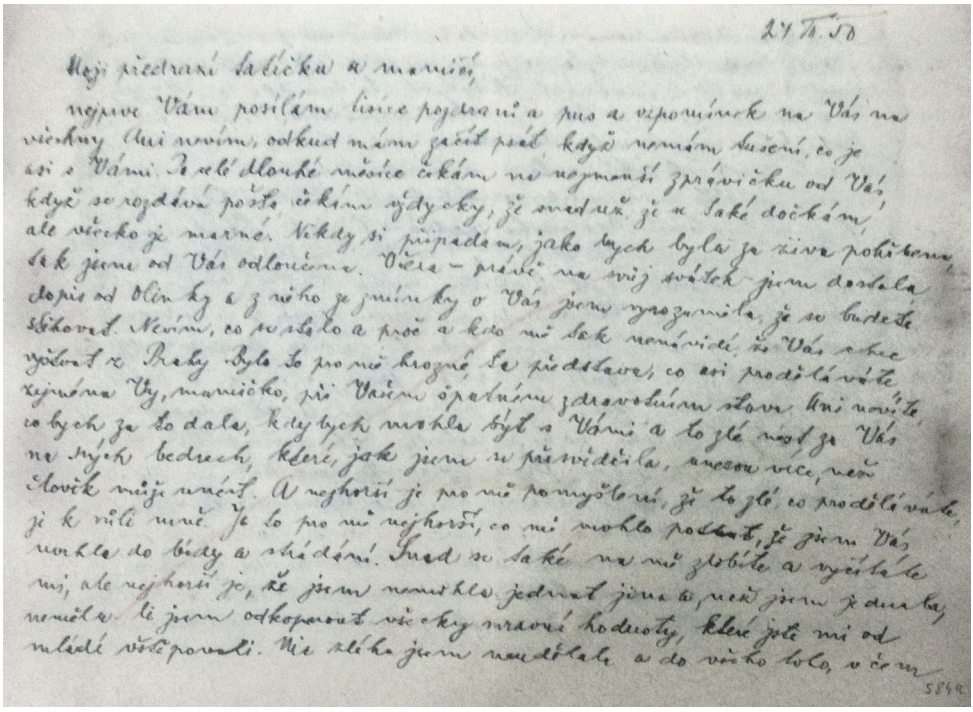

OBR. 2. První stránka dopisu Anny Slováčkové rodičům.

vštěpovali. Nic zlého jsem neudělala a do všeho toho, v čem jsem, mě uvrhla lidská nenávist a zloba, která mě pronásleduje již po léta. Mou jedinou chybou bylo, že jsem již před lety nedovedla přisluhovat bezpráví či špatnosti. Kdybych to dovedla, asi bych nyní stála hodně vysoko a Vás by nikdo nepronásledoval, ovšem nikdy bych byla nevychovala lidi těch mravních kvalit, jako se mi podařilo u mých žáků (a to je moje jediná odměna). Prosím Vás proto vroucně, nezlobte se na mě a nevyčítejte mi, věřte mi, kdybych věděla, že svým životem Vás mohu zachránit před strádáním, že bych jej bez váhání za Vás položila. Modlím se jen stále za Vás, aby Vás Bůh za mě sílil, abyste to všechno, co na nás vložil, unesli lehce a bez úhony na Vašem zdraví. Věřím pevně, že se jednou dočkáme shledání, že zvítězí ty vyšší hodnoty, za něž jsem se vždy bila, že milosrdný Bůh vysuší ty potoky prolitých slz a vrátí spokojenost a štěstí těm, kteří dnes nevinně trpí. […] *Nezávidím nikomu, kdo si dnes hoví v klidu a na výsluní. Ten nemůže mít klidné a spokojené svědomí ani lásku k druhým, a proto nemůže být šťasten. My jsme nikdy neoplývali pozemskými statky a museli jsme se hodně uskrovňovat, ale máme čisté jméno a čistý rodinný štít a nádavkem tolik lásky, že jsme boháči. Věřím pevně, že i Vy přes to naše rozloučení musíte cítit tu moji lásku k Vám, která Vám musí to nynější bědné postavení ulehčit a usnadnit.*

Jinak o mě nemějte obavy, nic zlého jsem neudělala a pevně věřím, že pravda vyjde najevo a já se k Vám vrátím. Nechci se však vrátit jako lidská troska, naopak chci přijít silnější, než jsem od Vás odcházela, abych mohla pokračovat v své práci, tak násilně přervané. Peníze žádné mi neposílejte, víte, že jsem nikdy neměla tolik, abych

OPEN ACCESS

nemusela šetřit na stravě, a tu kriminální stravu vydrželi jiní a vydržím ji bez přilepšení i já. Aspoň budu klidná, že Vás o nic nepřipravuji. Jen Vy si raději přilepšete sobě a nijak se neutahujte. Když budete potřebovat peníze, prodejte, maminko, ten svůj náramek, který jste mi stále chtěla dávat, víte, jak málo na té parádě lpím a milejší mi bude Vaše zdraví.

[…] A co dělají všechny ty mé děti, Lenka, Mařenka, Anička, chodí ještě někdy k Vám či už na mě zapomínají? Chodí-li k Vám, pozdravujte je ode mne.

Pomalu budu končit toto své psaní, které píši již po páté a bez odpovědi. Olince vyřiďte moje pusy a pozdravy, že jsem na ni hrdá, že je tak statečná a dovede se točit ve svém zaměstnání. A že jí děkuji za její lásku a příchylnost ke mně, té matiky ať se nebojí, že věřím, že to jednou všecko skončí a že jí budu vykládat nejen matiku, ale zasvětím ji do krás literatur a všeho, co dává člověku ve všech protivenstvích klid duše. Jen ať se vzdělává stále, vždyť vzdělání je jediný poklad, o který člověka nic nepřipraví. Jarušku a Mánka[69] *také pozdravujte a Vy sami, moji milovaní, buďte hodně silní, netrapte se a věřte v naše shledání, které snad přece jen není tak vzdáleno.*[70]

Text dopisu je místy poněkud kryptický,[71] motivy svého jednání uvádí AS v dotazníku, který vyplnila později, 6. 4. 1952, v pardubické věznici:

Jaké byly pohnutky Vaší trestní činnosti?
— Bolestně se mně dotýkalo, že čelná místa ve veřejném životě obsadili karieristé, kteří si často na úkor očisty vyřizovali své osobní účty. Ve školství vládly rovněž neutěšené poměry, těžce jsem nesla povrchnost a nedomyšlenost školských reforem, které již po roce musily být reparovány.[72]

69 Jde o bratra Emanuela a jeho manželku Jarmilu, roz. Kořínkovou. Stojí za zmínku, že Jarmila Slováčková byla také gymnaziální profesorkou latiny a řečtiny, v jednu dobu dokonce působily obě profesorky Slováčkové na témže gymnáziu v Londýnské ulici (na což vzpomíná i Dagmar Pohunková a dokládají to také dokumenty fondu Benešova gymnasia).

70 Určitý pendant k tomuto dopisu představuje svědectví archivů StB z května 1950, tj. jen o pár měsíců později: šlo o dalšího agenta StB, který měl prostředkovat korespondenční spojení mezi Eduardem Škvárou (t. č. v uprchlickém táboře v německém Ulmu) a jeho bratrem Evženem (t. č. v Praze). Tohoto muže, jenž se vydával za rezidenta z německé americké zóny, ubytoval Evžen Škvára v bytě manželů Slováčkových na Radhošťské ulici (nikdo z nich pochopitelně netušil, že jde o agenta). Agent v hlášení vypovídá: „Manželé Slováčkovi bydlí samotní v třípokojovém bytě. Mají syna, jistého JUDra Slováčka, který je zaměstnán na ÚRO [scil. na Ústřední radě odborů], a dceru Annu, profesorku, která je t. č. již 8 měsíců zavřená na Pankráci. Manželé Slováčkovi jsou pensisté a jejich práce celý den je modlení a nadávání na komunisty a vládu.“ ABS, fond Inspekce ministra vnitra ČSSR (A 8), inv. j. 1327.

71 Viz zejména formulaci: „Mou jedinou chybou bylo, že jsem již před lety nedovedla přisluhovat bezpráví či špatnosti.“ Je možné, že určitým konfliktům čelila AS už při své práci na MŠO (odkud byla propuštěna, tzv. „vyakčněna“, po Únoru 1948) nebo ještě dříve; v protokolech z výslechů během podzimu 1949 zmiňuje své prvé a druhé zatčení, bez dalších podrobností. Ani nikde jinde v dochovaných dokumentech není o předchozím zatčení zmínka.

72 NA, fond SSNV, vězeňský osobní spis Anny Slováčkové. Srov. komentář AS z října 1949 k vysokoškolským prověrkám, v rámci její výpovědi: „Jednalo se mi o to, jak je možné, že já

OPEN ACCESS

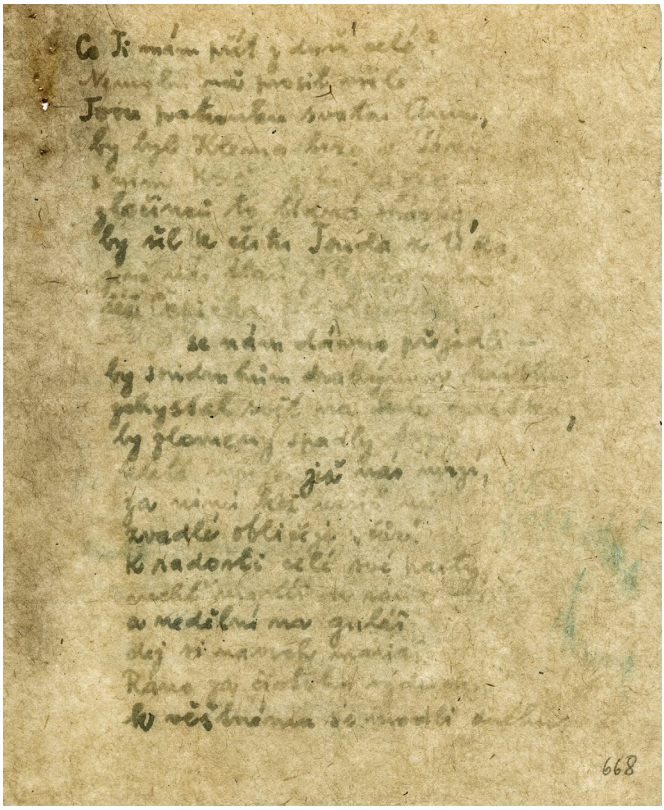

OBR. 3. Moták adresovaný Anně Kuldové.

Máte pocit viny? Litujete trestného činu a jak jej chcete napravit?
— Necítím se vinna v plném rozsahu obžaloby
— Žila jsem jen svému povolání a rodině

V soudním spise se dochoval také moták adresovaný jako přání k svátku jedné ze spoluvězenkyň, Anně Kuldové, podle data (15. 12. 1950) z doby, kdy byla AS vězněna na Pankráci (přepis na základě strojopisu dochovaného ve spise je jako textová příloha uveden na konci článku).[73]

Text je třeba číst v určitém kontextu: jak vzpomíná Anna Václava Švecová, jedna z těch, kdo byli ve výkonu trestu v pardubické věznici, všechny svátky i narozeniny prožívaly vězněné ženy velmi intenzivně: „Snažily jsme se udělat druhým radost, jak

jsem touto prověrkou neprošla a na druhé straně stačí jedno vyspání s prověřujícím orgánem aby bylo možno dále na škole studovati a plodně pracovat. Je mi známo a vím, že tato neřest, která se vyskytla při prověrkách, ohledně prověřujících a prověřovaných byla by šla zařídit jinou cestou aby nebyla opakována, aby se toto nestávalo dále, ale v mém případě jakožto profesorka vyloučená z dalších studií a propuštěná z ministerstva školství nebylo by mě bylo možno předstoupiti s tímto případem před řádné stranické funkcionáře, event. úřady a nebylo by mi dopřáno sluchu k této otázce.“ ABS, sb. V, arch. č. V-2661 MV.

73 NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

OPEN ACCESS

OBR. 4. Trojfoto Anny Slováčkové z pardubické věznice.

to jen šlo. Nina Svobodová[74] nezapomínala, když měl někdo svátek nebo narozeniny. Přišla s básničkou a kouskem ‚mejdlíčka' — to bylo velké sebezapření, protože měla jen 4,80 Kč na měsíc a stále byla při chuti. Dojídala všechno, co kdo nechal" (Švecová 2003, s. 132 n.).

PARDUBICKÁ VĚZNICE — ANNA SLOVÁČKOVÁ JAKO Č. 491

Anna Slováčková strávila většinu z doby svého trestu jakožto vězenkyně č. 491 v pardubické věznici (oficiální označení bylo od r. 1955 Nápravně pracovní tábor 1 Pardubice).[75]

Jakým způsobem pardubická věznice fungovala a jak to v ní chodilo, snad nejplastičtěji nahlédneme z dopisu, který Růžena Vacková napsala náměstkovi ministra vnitra 16. února 1961 (nikdy mu nebyl doručen):

> *Při tomto ubytování pochopila jsem do základů, proč je podle mezinárodního statutu politických vězňů protiprávní umisťovat je mezi kriminální vězně, jejichž myšlení, zvyky, zájmy i životní postoj je zcela odlišný. Nemyslím tím postoj politický. Pochopila jsem však i jiné, zcela neosobní věci, proč všechny ženy téměř všech stáří a deliktů i původů a smýšlení říkají, že pobyt v Pardubicích je nesnesitelný. Proč?* [...] *Protože*

74 Nina Svobodová (vlastním jménem Antonie Malvína Svobodová, 1902–1988) byla česká spisovatelka, představitelka Československé strany lidové, odsouzená v procesu Emil Weiland a spol. (někdy také jako Kolín, Weiland a spol.) k trestu odnětí svobody na 15 let; po podmínečném propuštění v květnu 1960 byla odsouzena v dalším politickém procesu v r. 1961, takže celkem strávila v komunistických věznicích 16 let. Srov. Joklová 2009.

75 Předchozí oficiální názvy instituce uvádí Bursík 2006, s. 31; více o historii pardubické věznice viz Kalábová — Kaláb 2006. První transport politických vězeňkyň dorazil do pardubické věznice 26. března 1952, podle evidenční karty v něm tehdy byla i Anna Slováčková. NA, fond SSNV, vězeňský osobní spis Anny Slováčkové.

OPEN ACCESS

jsou tu v nelidské stísněnosti nakupeny ženy od mladistvých do pětasedmdesátiletých stařen (a těch i těch je mnoho); od divošek k ženám civilisovaným, i s těmi malými snobkami civilisace mezi velkoměstskými příživnicemi, ženy nejprotichůdnějších zvyklostí, stupňů pochopení, životní orientace a mravní úrovně. Každá z těchto skupin má svou problematiku osobní i sociální a vrženy na sebe, ještě se prohlubují v chybách, sklonech a neřestech. Tak vzniká rozpor mezi posláním nápravného tábora a mezi skutečností, že každá z těchto skupin žen musí zápasit, aby udržela, má-li ji, svou úroveň dobra, a nebýt vržena hlouběji do svých neřestí, vadných sklonů a chyb. Zde se zhoršuje, ne napravuje, nebo téměř vše, kromě jisté míry zevního přizpůsobení. Horší sklony v lidech jsou, snad nechtěně, rozvíjeny. […]

Dovolte mi ještě něco o nás, o malé menšině politických vězenkyň. […] *Jde o věc zásadní, nikdy totiž nebylo zásadně vyjasněno naše právní postavení. Ani cíl „nápravy"!*[76]

Ačkoliv byl tento dopis napsán až po tzv. „velké amnestii" z května 1960, kdy byla většina politických vězenkyň z Pardubic propuštěna, ukazuje způsob, jakým komunistická moc zacházela se svými oponenty: od r. 1953 měly být do věznice umisťovány ženy s tresty vyššími než 10 let (ať už šlo o politické, retribuční[77] či kriminální vězenkyně; mezi těmito nechyběly ani vražedkyně), a to za zcela nedostačujících podmínek hygienických, ubytovacích, stravovacích.

Životu politických vězňů a vězenkyň v komunistických věznicích byla v uplynulých desetiletích věnována značná pozornost; kromě odborných prací zde mají pochopitelně největší cenu autentická svědectví těch, kdo komunistické věznění sami zažili. Pokud jde o pardubickou věznici, jsou k dispozici knižně vydané vzpomínky Dagmar Šimkové, Albíny Palkoskové-Wiesenbergerové, Jiřiny Zábranové, Jarmily Taussigové, Boženy Kuklové-Jíšové (a také její vězeňská poezie), dále vyšly dopisy z vězení Růženy Vackové a dopisy z vězení sestry boromejského řádu Vojtěchy Hasmandové.[78] Další zdroj představují rozhovory s pamětnicemi či jejich vzpomínky zaznamenané tazateli, většinou na počátku tohoto milénia.[79]

I přes nespornou autenticitu dopisů z vězení zde ovšem platí to, co napsala v jednom z nich Růžena Vacková: „Nu, nesmím moc uvažovat, aby Ti dopis došel" (Vacková 1994, s. 121).[80] Všechny dopisy byly totiž před odesláním z věznice čteny dozorci (vězni ani nesměli obálky zalepit), takže autocenzura ze strany pisatelů byla jejich

76 Dopis je uchován ve vězeňském spise Růženy Vackové, jeho faksimile přetiskuje Bursík 2006, s. 153–155.

77 Šlo o označení pro vězenkyně odsouzené na základě tzv. retribučních dekretů za kolaboraci, udavačství a další spolupráci s nacistickým režimem. V roce 1955 byli retribuční vězni německé národnosti po propuštění odsunuti do Německa a Rakouska.

78 Šimková 2010; Palkosková-Wiesenbergerová 1991; 1998; Zábranová 1994 (době strávené ve vězení je ovšem věnována jen část knihy); Kuklová-Jíšová 2007; 1996; Vacková 1994; Hasmandová 2013. Taussigová vydala knihu pod rodným jménem Jarmila Janovská a zahrnula do ní i vzpomínky na nacistické věznění (Janovská 1994).

79 Viz zejména Bouška et al. 2009; Vrkočová 2007; Bursík 2006; Šmelová 2007; Kočová 2004; Augustová 2024.

80 Jde o dopis ze dne 8. 8. 1958 adresovaný Marušce a tatínkovi.

OPEN ACCESS

automatickou součástí. Z toho důvodu představují nejdůležitější svědectví, kromě dochovaných úředních dokumentů, zejména osobních vězeňských spisů, právě vzpomínky a rozhovory.

Dále v textu se zaměřím pouze na to, co je relevantní pro pobyt Anny Slováčkové v pardubické věznici. Existuje jediné přímé svědectví další ze spoluvězenkyň, Ireny Vlachové:

> *Ona (scil. Růženka Vacková) ale nebyla sama, kdo nás tam vyučoval. Byla to taky Andulka Slováčková, dříve profesorka latiny a řečtiny na gymnáziu, která po válce v Praze zakládala takzvané Lidové university, kde se dovzdělávali mladí lidé, kteří za války nemohli do škol. Taky jsem v Praze téhle vymoženosti bohatě využívala. Tak ta nás taky vzdělávala pak i v tom kriminále v Pardubicích* (Vrkočová 2007, s. 96).[81]

Toto důležité svědectví tedy odkazuje ke skutečnosti, že aktivní účastnicí tzv. „vězeňských univerzit" byla také Anna Slováčková. Vzhledem k údajům v jejím vězeňském spise dále víme, kde v pardubické věznici pracovala (na pletárně a švadlárně) a jakým způsobem trávila svůj volný čas (podle posudku „ve volných chvílích čte knihy a navštěvuje kulturní programy pořádané v rámci tábora"); podstatné také je, že se zúčastnila hladovky v září 1955.[82]

Na základě svědectví pamětnic se nyní pokusím rekonstruovat pracovní prostředí Anny Slováčkové i další aktivity, na nichž se podílela. Vzhledem k jedinečné a nezastupitelné hodnotě těchto autentických svědectví je dále v textu cituji *in extenso*.

Jak to chodilo v Pardubicích na pletárně, přibližuje Jiřina Zábranová: právě tam totiž existovala největší možnost „se něčemu přiučit, pohovořit o knížkách, o kumštu, o divadle":

> *Pletly se svetry, podkolenky, čepice, rukavice — mnohé zvláštní vzory.*
>
> *Dokud tam byly retribučky, sedávalo nás v místnosti kolem sedmdesáti. Sesedly jsme se volně a ukracovaly si čas, jak se dalo, jen abychom nemusely myslet a vzpomínat. U našeho stolu vždy tak kolem půl desáté začínala „škola": co která z nás ví o které zemi — určil se vždycky jeden stát a v paměti se shánělo všecko — hry, řeky, podnebí… jako ve škole, ale doplňovalo se, co kdo o tom státě četl nebo co zná z tamní literatury, hudby, malířství, uměleckých řemesel a podobně* (Zábranová 1994, s. 326).

Jiřina Zábranová vzpomíná v této souvislosti zejména na učitelku Milušku Růžičkovou od Hodonína, dále na historičku Marušku Járovou, profesorku ze Šumavy (říkalo se jí Járinka), na bývalou módní návrhářku Liu Dvořákovou a ovšem na spisovatelku

81 Irena Vlachová podle svých slov navštěvovala v Praze, ještě před svým zatčením, také přednášky Růženy Vackové, obě své pardubické „přednášející" tedy znala již z dřívějška (Vrkočová 2007, s. 85). Ostatně i obě tyto přednášející se navzájem znaly — Anna Slováčková vypovídá, jak Růženu Vackovou pravidelně chodila navštěvovat za války (spolu s Jiřinou Otáhalovou), a byla za ní také po válce, kdy hovořily o poměrech na vysokých školách (ABS, sb. V, arch. č. V-2661 MV).

82 NA, fond SSNV, vězeňský osobní spis Anny Slováčkové.

OPEN ACCESS

Ninu Svobodovou. „Ta znala všechno. […] Vědomosti měla tak úžasné, že jsme jí říkaly Encyklopedie" (tamtéž, s. 327).

Srov. také svědectví Anežky Serdočové, roz. Schátralové, která pracovala na pletárně, švadlárně i v kablovně, nejraději ale vzpomíná právě na pletárnu, kde se vyprávěly různé příběhy a kde se také setkala se spisovatelkou Ninou Svobodovou a herečkou Jiřinou Štěpničkovou (Šmelová 2007, s. 25).[83]

Na švadlárnách, kde se šily trenýrky, podprsenky, pánské košile a halinové kabáty, to bylo odlišné, jak píše Jiřina Zábranová:

> […] *byly nejpohodlnější, protože budova byla nová a světlá a u jednoho stroje mohla sedět vždy jen jedna osoba, což byla obrovská výhoda proti třeba pletárně, kde jsme byly namačkány a mnohé nechtěly strpět větrání.* […] *Šilo se v pásu, takže třeba já jsem zpočátku u košile všívala jen záda do ramenního sedla (dvojitá část), jiná zase jen předek do téhož sedla, další sešívala rukávy nebo je jen obrubovala na zvláštním stroji a podobně* (tamtéž, s. 332).

Co se týče tzv. „vězeňských univerzit", jejich podoba mohla být velmi rozmanitá a je zřejmé, že proslulé vězeňské přednášky Růženy Vackové (Vacková 1999) představují pouze její (jistě mimořádnou) součást,[84] jak dosvědčuje mj. svědectví Albíny Palkoskové-Wiesenbergerové (tehdy Glücksmannové):

> *Ve volném čase jsme se usadily na dvoře na trávníku pod stromy a vytvořily skupiny podle toho, co která z nás přednášela; umění, historii, největší zájem byl o angličtinu a němčinu. Libozvučná francouzština už tolik nelákala. Bylo to učení bez učebnic, jak jsem vydolovávala z paměti uvízlé vědomosti. Horší to bylo se psaním. Bylo třeba si zaznamenat gramatiku a slovíčka. V uboze vyrobených zápisnících, které ženy úzkostlivě střežily, měly poznámky pro své učení. Když se to prozradilo, našla jsem po návratu z práce rozpáraný slamník, vyházenou skříňku po zemi i po chodbě. Hledali moje poznámky, protože nemohli pochopit, že učím bez učebnice.* […] *Jiřina (scil. Zábranová) přednášela dějepis, někdy i na pletárně při práci, který se těšil velkému zájmu, protože přednášející uváděla posluchačky do historie lehkým způsobem, spíše zábavným než školsky suchým. Nezapřela zkušenou kantorku.* […] *Přednáškové kroužky na dvoře byly zatím trpěny. Občas nějaký dozor prošel kolem, postál, aby zjistil, o čem se mluví, a pak šel dál. Jediná z dozorkyň, Blažena, stávala opodál a tiše naslouchala, dokud jsme neskončily.* […] *Když zjistila později, že na pracovišti, na pletárně, kam jsem byla přeložena ze zahrady, přednáším společenskou výchovu, požádala jednu z posloucháících, kterou přistihla, že si dělá poznámky, aby jí je zapůjčila k opsání. Vězenkyně se neodvážila jí odmítnout a zapůjčila je. To jsem se ovšem dozvěděla až za nějaký rok* (Palkosková-Wiesenbergerová 1991, s. 47–48).

83 Jiřina Štěpničková byla odsouzena za pokus o opuštění republiky (chtěla odejít i se svým malým synem); celá akce byla zinscenována ze strany StB, viz Horáková 2005.

84 K tzv. vězeňským univerzitám viz Pousta 1995; 1999; nově též Loučová 2025, zejména srov. její komentář k tomuto fenoménu na s. 19.

OPEN ACCESS

Témata přednášek představovaly také osudy význačných osobností 19. století, o nichž Albína Palkosková-Wiesenbergerová na vyžádání vyprávěla (např. rodina Mánesových, rodina Riegrů a Palackých, rodina Braunerů, Vojta Náprstek, malíř Josef Čermák atp.).[85]

Další svědectví přináší Dagmar Šimková:

> *Když je klidná neděle, začneme po snídani nedělní mši. Většinu textů jsme znaly zpaměti česky i latinsky, méně známá čtení jsme v sobotu opisovaly z misálu a roznášely po lágru.* […] *Když je dobrá služba a nechá nás na pokoji, začne naše akademické odpoledne. Sejdeme se na záchodě nebo na umývárně, posadíme se na bedny a škopíky od marmelády a na všelijaké židličky, které jsme si vyrobily, posloucháme přednášky a horlivě si píšeme poznámky. Růženka (scil. Vacková) přednáší ze svého oboru, archeologii a estetiku. Nina (scil. Svobodová) nás učí různé cizí jazyky, Járinka (viz výše, Maruška Járová, profesorka ze Šumavy, historička) přednáší historii, každý něčím přispěje. Zapomínáme na svět kolem sebe. Hltáme každé slovo, snažíme se pamatovat si, pochopit, jako nejpilnější studenti na univerzitách. Debatujeme o teologii, filozofii, umění, o politice, není oboru, který by nás nezaujal, o kterém bychom se nechtěly poučit. Záchod je naše řečnické kolbiště, naše univerzita, naše všechno, návrat k životu, vzdělání, k vědomí, že naše léta nejsou docela promarněná, ale že si přece — vzdor všem zákazům a trestům — něco z nich odneseme.* […] *A stále bylo nebezpečí, že nás přestěhují, odříznou od zdroje vědění. Když už jsem zvládla italštinu natolik, že jsem mohla konverzovat a překládat články z novin, přestěhovaly Ninu na jiný blok. Začala jsem se tedy učit francouzštinu od Marion R. Jen jsem trochu pokročila, přestěhovali mne. Znamenalo to stále a stále začínat znovu, něco, co bylo právě dostupné* (Šimková 2010, s. 80–82).

Na „vězeňskou univerzitu“ vzpomíná také Hana Truncová:

> *Ano, to byly procházky na dvoře, to jsme se seskupily podle toho, jak nám to vyhovovalo. Chodily jsme v našich partách. Každá uměla něco jiného a mezi námi byly také ženy, které přednášely na univerzitě. Byly taky mezi námi hluboce věřící, které odříkaly modlitby, které bych si já musela přečíst z nějaké modlitební knížky. A tak jste se přidala tam, kde jste se chtěla něco dozvědět, slyšet něco jiného, co vás úplně odpoutalo od kriminálu. My jsme kroužily a jako jsme si povídaly, ale jedna měla přednášku. Byly mezi námi fundované ženy různého zaměření. A když jsme se vrátily z vězení, tak to říkal každý: „Vězení, to byla vlastně moje univerzita“* (Bouška et al. 2009, s. 335; srov. též pro mužské věznice Pousta 1995).

Ráda bych poukázala na jeden rozměr zmiňovaných aktivit. Nepochybně zde byla snaha využít čas strávený ve vězení ke vzdělávání, neztratit ho úplně — ale co čteme opakovaně ve výpovědích, je následující:

85 Pozoruhodný detail představuje fakt, že Palkosková-Wiesenbergerová odmítala hovořit o Boženě Němcové, zřejmě z morálních důvodů: „Prosím nenuť mě k tomu. Mám své výhrady a nechci děvčatům lhát,“ vysvětluje Jiřině Zábranové. Tamtéž.

OPEN ACCESS

> Sesedly jsme se volně a ukracovaly si čas, jak se dalo, jen abychom nemusely myslet a vzpomínat.
> A tak jste se přidala tam, kde jste se chtěla něco dozvědět, slyšet něco jiného, co vás úplně odpoutalo od kriminálu.
> Zapomínáme na svět kolem sebe.

Myslím, že právě o to šlo: zapomenout na okolní svět, neztratit se v okolním prostoru plném násilí, útlaku, nesvobody, neustálých útoků na základní lidskou důstojnost (a často i na zdraví), sociální a psychologické patologie, i šílenství. Cílem bylo přežít, zachránit se, zároveň se ale přitom nenechat drtit vzpomínkami a vším, co s sebou nesou. Strategie přežití mohly být pochopitelně různé; jedna z vězeňkyň, Květoslava Moravečková, zvolila tuto:

> *Nejvíce mi pomáhalo, že jsem byla sama sebou a neohlížela jsem se na ostatní. Měla jsem maminku a tatínka a neustále jsem na ně myslela. Chránila jsem si své zdraví, a to bylo důležité. Já jsem se s nikým moc nekamarádila a jen jsem si představovala, jak to vypadá doma. Já jsem pořád byla duchem doma* (Bouška et al. 2009, s. 247).

Kromě přednášek a jazykových kursů se ale v pardubické věznici hrálo i divadlo. Nejprve zcela spontánně, na což vzpomíná Dagmar Šimková (Šimková 2010, s. 85), poté — jako reakce vedení věznice na tuto neoficiální aktivitu — už i jako oficiální divadelní kroužek, jehož duší byla herečka Jiřina Štěpničková (Bouška et al. 2009, s. 158).[86] Mezi oficiálními a neoficiálními aktivitami existovalo ovšem určité pnutí, jak píše Šimková a jak dosvědčuje i záznam z vězeňského spisu Jiřiny Štěpničkové:

> *Při zřizování zájmových kroužků se nejprve velmi agilně zapojila, ale v krátké době, poněvadž byla kritisována ze strany odsouzených, se od funkcí oprostila.* […] *Je zapojena do dvou zájmových kroužků a kulturních akcí se zúčastňuje* (Horáková 2005, s. 121).[87]

Je možné, ale na základě evidence neprokazatelné, že součástí těchto divadelních aktivit byla také Anna Slováčková, která byla zvyklá nacvičovat divadelní představení a scénky se svými studenty.

V dané souvislosti je pozoruhodné sledovat zmínky jednotlivých pamětnic o sobě navzájem, stejně jako mlčení jedněch o druhých. Paměti Jiřiny Zábranové a Albíny Palkoskové-Wiesenbergerové lze v tomto ohledu chápat jako vzájemně se doplňující čtení: jedna opakovaně hovoří o druhé. Dagmar Šimková se nicméně o Jiřině Zábranové ani o Albíně Palkoskové-Wiesenbergerové vůbec nezmiňuje (vězeňské foto Jiřiny Zábranové sice v její knize najdeme přetištěno vedle vězeňských fotek dalších spoluvězenkyň zmiňovaných v knize, ale až ve vydání z r. 2010 a později; s vlastním

86 Podle Vlasty Jakubové ovšem nešlo jen o vlastní divadelní aktivity (recitace, učení se různým rolím), Štěpničková také „vyprávěla zážitky z Barrandova". Tamtéž. K leckdy rozdílnému postoji politických vězňů vůči oficiálním táborovým aktivitám viz např. kapitolu Táborová osvěta: sebezáchrana nebo „kolaborace"?, in: Loučová 2025, s. 132 nn.

87 Aktivitu Štěpničkové kritizuje i Alexandra Součková Kovářová, viz Augustová 2024, s. 93–94.

OPEN ACCESS

textem nemá žádnou korespondenci). Jakoby recipročně se Jiřina Zábranová ani Albína Palkosková-Wiesenbergerová vůbec nezmiňují o Růženě Vackové ani o Dagmar Šimkové. Zato na Ninu Svobodovou vzpomínají snad všechny pamětnice, též v rozhovorech uskutečněných většinou na počátku tohoto milénia; leckdo jmenuje také Jiřinu Štěpničkovou, která byla tehdy jako herečka velmi populární, a mnohé vzpomínají na Růženu Vackovou, často ovšem až v reakci na konkrétní otázku po profesorce Vackové ze strany tazatelů.

„Růženčiny děti" či členky Růženčiny „rodiny", jak jim říká Božena Kuklová-Jíšová, byly většinou mladé ženy, srov. svědectví Jindřišky Havrlantové:

> *Růženka Vacková tam měla svoje děvčata, které byly středoškolačky nebo vysokoškolačky. Já jsem mezi ně nepatřila, ale zajímalo mě to.* […] *Růženka byla jedinečná. Já jsem jí pak nosila dopisy od Ilky Ondrášové, profesorky matematiky a fyziky, která byla puštěná dřív než já. Psávala mi jako moje sestra.*[88] *Nosila jsem to Růžence, která to potom četla děvčatům, které ji znaly.*[89]

Mírně odlišný je pohled Drahomíry Stuchlíkové:

> *Já jsem jednu dobu k Růžence chodila taky. Pak jsem to ale přerušila, protože jsem asi jela do Želízů,*[90] *a pak jsem se k tomu nevrátila. Pro mnohé ženy to bylo, podle mého názoru, dobré, protože se mohly dozvědět něco novýho. Ale Růženka byla dost zaměřená na katolictví a já jsem chtěla něco širšího* (Bouška et al. 2009, s. 303).

Právě otázka náboženského vyznání zde mohla hrát roli; srov. Jiřina Zábranová vystoupila z církve už v r. 1922, bezprostředně před začátkem svého pedagogického působení (Zábranová 1994, s. 87). Důležitý byl ale jistě i věk: na rozdíl od „Růženčiny rodiny" byly Jiřina Zábranová (nar. 1903) a Albína Palkosková-Wiesenbergerová (nar. 1908) už dospělé ženy s jasným světonázorem i životními zkušenostmi. Totéž platí pro Annu Slováčkovou. A všechny tři byly učitelky, byť na různých typech škol.

Pokud jde o hladovky, v pardubické věznici jich proběhlo několik, ta v roce 1955 byla ale nejrozsáhlejší. Albína Palkosková-Wiesenbergerová ji označuje za událost, která se stala „úhelným kamenem v životě lágru", jako „celotáborové hnutí, kterého se účastnila většina politických žen", a pokračuje: „Na moje obavy, že by to mohla být provokace velitelství, na kterou bychom neměly naletět, přišla Jiřinina rázná odpověď: ‚I kdyby to tak bylo, musíme do toho jít!' Šla jsem už bez námitek — bylo nás několik set" (Palkosková-Wiesenbergerová 1991, s. 69–71.)[91] Podle Dagmar Šimkové se hladovky zúčastnilo asi 500 žen (Šimková 2010, s. 100–101).

88 Počet osob, s nimiž si vězni mohli dopisovat, byl omezen, a to jen na několik rodinných příslušníků.

89 Bouška et al. 2009, s. 102. Do okruhu Růženy Vackové nepatřily ale pouze mladé dívky: vězeňské přednášky Růženy Vackové máme zachovány zejména díky Dagmar Skálové (skautka s přezdívkou Rakša, 1912–2002), menší část z nich zapsala Dagmar Šimková.

90 Míněna je věznice ve slovenských Želiezovcích.

91 Jako provokaci chápala hladovku i Jarmila Taussigová, jejíž pozice v pardubické věznici byla ovšem specifická, neboť to byla komunistka, zatčená v souvislosti s procesem proti

OPEN ACCESS

Důvody, proč k hladovce došlo, uvádějí pamětnice různě. Obecně prý vznikla kvůli špatnému zacházení, dále kvůli jídlu, nedostatku vložek a jiných hygienických potřeb, nemožnosti přístupu k novinám, omezenému počtu návštěv atp.[92] Více pamětnic nicméně uvádí ještě jeden konkrétní důvod: „V tu dobu přišla do Pardubic nová bachařka. A protože se nám nikdo nepředstavil svým jménem, tak okamžitě dostala podle svého chování přezdívku Elsa Koch — bachařka koncentráku za druhé světové války. My jsme tu hladovku začaly víceméně kvůli ní."[93]

Ženy, které držely hladovku, byly po jejím ukončení potrestány tzv. odnětím výhod, což znamenalo přijít na určitou dobu o povolení návštěv, o možnost korespondence, přijetí balíčku atp. Skutečnost, že Anna Slováčková také držela hladovku, však pro ni měla vážnější dopad. Vězeňský spis dokládá, že AS žádala dvakrát o amnestii, a to v r. 1957 a 1958; k žádosti — v obou případech neúspěšné — jsou také přiloženy její posudky.

Z posudku náčelníka věznice Huňáčka v r. 1957:

Je klidné, dosti uzavřené povahy se smyslem pro kolektiv, ve kterém je dost oblíbena. K představeným chová se slušně. […] *Zde se po politické stránce neprojevuje a její postoj k dnešnímu lid.-dem. zřízení jeví se jako vlažný. Ve volných chvílích čte knihy a navštěvuje kulturní programy pořádané v rámci tábora. Trestnou činnost, které se dopustila, si uvědomuje, necítí se však vinna v celém rozsahu obžaloby.*

Rozhodující pro zaujetí negativního stanoviska byla právě účast AS na protestní hladovce v r. 1955; žádost o milost nebyla vedením věznice, tzn. náčelníkem NPT Huňáčkem, doporučena.

Zápis ze 13. října 1958 dokládá prosbu ze strany AS o ústní rozmluvu, důvod: matka má amputovanou nohu po operaci. Velmi pravděpodobně právě z toho důvodu podává AS též v r. 1958 další žádost o amnestii, k níž je opět přiložen posudek z 11. 11. 1958:

Jmenovaná pracuje na švadlárně 8–9, pracovní morálku špatnou nemá, ve vystupování s představenými slušná, ona je profesorkou a je to vidět, schází se se samou

Rudolfu Slánskému; i z toho důvodu představuje její kniha *Velikánky* mimořádné svědectví, neboť autorka i v době věznění měla stále důvěru v režim, který ji ve vykonstruovaném procesu odsoudil. Systému udavačství v pardubické věznici věnuje v celé své knize velkou pozornost, v kapitole „Gábina" ovšem pro hladovku uvádí rok 1956, takže je možné, že šlo o jinou hladovku, anebo o mylný letopočet. Janovská 1994, s. 97 nn. K příběhu Jarmily Taussigové viz také svědectví jejího syna: Potůček 2022.

92 Uvedené důvody čteme u respondentek in Bouška et al. 2009.

93 Z rozhovoru s Hanou Truncovou, Bouška et al. 2009, s. 303. Na agresivní dozorkyni, přezdívanou Elsa Koch, vzpomíná v souvislosti s hladovkou více respondentek. Bursík uvádí jiné důvody, proč ženy začaly držet hladovku: přímým podnětem mělo být umístění Dagmar Tůmové do korekce a udělení trestu odnětí výhod na tři měsíce několika politickým vězenkyním za to, že si před komisí ministerstva vnitra stěžovaly na špatné podmínky na pracovištích (švadlárna a pletárna), hrubé zacházení ze strany příslušníků ostrahy atp. (Bursík 2006, s. 42). Je možné, že po táboře kolovaly různé informace o tom, proč vlastně se hladovka drží.

OPEN ACCESS

buržoazní šlechtou, udržuje si svojí pozici mezi nimi a hrozně ráda pomahá těm, kdo nemá splněnou normu na výplatku a pod. Na druhé straně bude dělat všechno, jen aby byla hezká u nás, to se týká na bloku i na pracovišti.
Strš. Kondras[94]

Anna Slováčková byla propuštěna na tzv. velkou amnestii k patnáctému výročí osvobození republiky Rudou armádou dne 10. 5. 1960 (stejně jako např. Albína Palkosková-Wiesenbergerová a Jiřina Zábranová).[95]

Amnestie se týkala 5319 lidí z celkem 8708 obětí politických procesů, dosud se nacházejících v československých věznicích (a také 5600 z celkem 23 023 odsouzených za kriminální trestné činy). Pokud jde o pardubickou věznici, z celkového počtu 420 politických vězenkyň jich bylo v květnu 1960 propuštěno 344 (například Dagmar Šimková byla propuštěna až v r. 1966, Růžena Vacková v r. 1967). Amnestii z roku 1960 lze chápat jako „opožděnou reakci na první fázi procesu destalinizace z roku 1956", kdy se „konzervativní vedení pokusilo o odstranění svých hříchů minulosti tichou cestou" (Bursík 2006, s. 76). Tato reakce byla ovšem sama velmi konzervativní a de facto minimalistická: kromě toho, že řada politických vězňů stále nebyla propuštěna, nedošlo ani k rehabilitaci stávajících obětí politických procesů, naopak jejich možnosti získat zaměstnání byly velmi omezené a i po propuštění byli policií dále monitorováni.

PO PROPUŠTĚNÍ

V Archivu bezpečnostních složek jsou uchovány dokumenty mapující první dny a týdny AS po propuštění: první pohovor v pražské služebně StB proběhl 13. května 1960 (záznam učiněn 14. května 1960, AS je v něm uvedena jako „amnestant Slováčková Jana").

Jmenovaná při pohovoru projevovala zdravé politické názory. Má ráda literaturu jakéhokoliv druhu. Tato je jejím koníčkem. Ráda by se nadále vyžívala na některém pracovišti, kde bude zaměstnána, i když by byla jako manuelně pracující, ve vedení nějakého kulturního kroužku, přednášek a podobně. Náprava trestu je na ní zřejmá — jak jsem z rozhovoru s ní poznal. Má potíže s bydlením. Za tím bydlí u cizích lidí. Má otce, kterému se chce odvděčit za to, že za ní jezdil a navštěvoval jí ve výkonu trestu.[96] *Její otec bydlí u syna, kde však sama nemůže bydleti, poněvadž její bratr na ní zanevřel.*

94 Všechny tyto citované dokumenty viz in: NA, fond SSNV, vězeňský osobní spis Anny Slováčkové.

95 Jednalo se ovšem o propuštění podmínečné, s podmínkou na deset let; teprve 9. 5. 1965, opět na základě amnestie prezidenta republiky ke květnovému výročí osvobození, jí byl zbytek zkušební doby prominut.

96 Srov. v dotazníku vyplněném před propuštěním z Pardubic AS uvádí: „Ježto otec nemá vlastní domácnost, chci hledati vlastní byt, abych jej mohla vzít k sobě. Zatím nemám ke komu jíti na delší dobu nebo na trvalo." Dále píše, že po propuštění chce pracovat v tovární

OPEN ACCESS

Před zatčením byla organisovaná u nár. soc.[97] *Jak se vyjádřila, politicky však nepracovala. Před výkonem trestu byla zaměstnaná na ministerstvu školství. Odtud byla později vyakčněna. Po té byla zaměstnaná jako učitelka na škole. Je nemocná na TBC a tato nemoc je na ní zřejmá. Není hezkého vzhledu.*

Je možné s ní v případě počítat jako s typem na verbovku,[98] *zvláště za okolností, když by jí bylo umožněno pracovat v jejím oboru, pokud by v tom nebyly potíže. Pro svojí inteligenci, pohotovosti v reagování na otázky, společenské vystupování, by nebyla špatným typem na verbovku. Nehledě k tomu, jak na ní bylo poznat, má zájem býti platným členem naší společnosti. Mám za to, že by ochotně spolupracovala s STb.*[99]

Další dokument představuje tzv. ustanovka z 11. 8. 1960, kdy StB prostřednictvím svých informátorů v místě bydliště AS (dva z nich byli členy KSČ, jeden „indiferentní“) monitoruje její chování, s následujícím výsledkem:

Prošetřovaná se ve svém bydlišti nikterak po politické stránce na veřejnosti neprojevila. Pokud se v bydlišti zdržela, nezúčastnila se žádných akcí, pořádaných sl. NF (scil. složkami Národní fronty), a také nebyla u ní pozorována snaha zapojit se do veřejného života. S okolními obyvateli nevedla žádné debaty a rozhovory, své názory a smýšlení nedávala najevo. O své minulosti s nikým nehovořila. V bydlišti Praha — Žižkov, Koněvova obdržela byt o jednotlivé místnosti v suterenu (pozn.: jde o byt na Koněvově 108, od 30. 5. 1960). Když si tento byt zařídila k obývání, onemocněla a od té doby je údajně v nemocničním ošetření. […] *Pokud přišla do styku s občany, je jimi označována jako žena tichá, mírná, uzavřené povahy* (tamtéž).

Následující zpráva ze 16. ledna 1961 opět informuje, že AS se nijak neprojevuje, údajně nyní pracuje „někde Ve Smečkách“, ráno odchází do zaměstnání a po návratu se zdr-

výrobě (další nabízející se možnosti byly jen „domácí výroba“ a „péče o domácnost“) a že ze svého výdělku posílá ¼ jako výpomoc otci, který se finančně vyčerpal dlouhou nemocí matky a jejím úmrtím. Pokud jde o návštěvy v pardubické věznici, v seznamu, který počíná rokem 1955, je kromě otce mezi návštěvníky uvedena ještě Marie Novotná, teta, a Jiřina Jahodová, přítelkyně (s bydlištěm na stejné adrese jako Marie Novotná). Bratr v tomto seznamu uveden není stejně jako matka, která dceru nenavštěvovala pravděpodobně ze zdravotních důvodů (srov. ve výše citovaném dotazníku ze dne 16. 12. 1948, vyplněném na Právnické fakultě UK v rámci prověrek, uvádí AS, že po práci ošetřuje těžce nemocnou matku, viz AUK, fond Právnická fakulta, studijní spis Slováčková Anna); to by znamenalo, že se s matkou minimálně od r. 1955 už nesetkaly, a je otázkou, jestli se vůbec viděly od doby jejího zadržení v říjnu 1949. NA, fond SSNV, vězeňský osobní spis Anny Slováčkové.

97 Kromě dřívějšího angažmá ve straně národně-socialistické ovšem AS vstoupila, spolu se všemi pedagogy Benešova gymnasia, do KSČ nedlouho po Únoru 1948, jak uvedla při svém výslechu. ABS, sb. V, arch. č. V-2661 MV. V jejím soudním spise čteme přesný časový údaj: „Jest členkou KSČ od 18. 5. 1948 v míst. org. na Vinohradech.“ NA, fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

98 Verbovkou se míní získání nových členů ke spolupráci, zde konkrétně s StB. Strategie Anny Slováčkové je zřejmá, vyslýchajícího zcela oklamala.

99 Pohovor vedl a záznam vypracoval npor. Podlešák Karel. ABS, sb. V, arch. č. 5531 MV.

OPEN ACCESS

žuje jen doma. Znovu čteme, že je uzavřená, nechodí na žádné akce, styky s nikým nevyhledává, „projevuje se jako uzavřená žena, což budí dojem povýšenosti, neboť s nikým v domě nepromluví" (tamtéž).

Naneštěstí nejsou k dispozici žádné bližší informace o práci, kterou Anna Slováčková „někde Ve Smečkách", tzn. v centru Prahy vedle Václavského náměstí, vykonávala. Každopádně možnosti zaměstnání pro bývalé politické vězně byly, jak zmíněno výše, velmi omezené. Růžena Košková-Jíchová např. vzpomíná, že na základě amnestijního výměru směla prvních pět let po propuštění vykonávat pouze manuální práci, a to buď v zemědělství, nebo v továrně. Práce byla přidělována v místě nového bydliště, kam se bývalí vězni nejpozději šest dnů po propuštění museli přijít do příslušné úřadovny StB hlásit (Kočová 2004, s. 289). Albína Palkosková-Wiesenbergerová uvádí, zřejmě poněkud nepřesně, že dříve trestané směly pracovat pouze jako uklízečky, u zedníků nebo zametat ulice — ona sama se stala uklízečkou v Malostranské kavárně. Stejně tak pro amnestované, jak píše, přicházely v úvahu pouze byty čtvrté kategorie, a to ještě ty zdravotně závadné (Palkosková-Wiesenbergerová 1991, s. 83).[100] Způsob zacházení s propuštěnými dokládají mj. také potíže Jiřiny Zábranové získat důchod (do jeho výše se navíc započítávalo jen posledních pět nebo deset let, takže celé předchozí roky, které Jiřina Zábranová odpracovala jako učitelka, jako by vůbec nebyly; navíc propuštěným vězňům důchod mohl, ale také nemusel být přiznán; Zábranová 1994, s. 338).

Archiv bezpečnostních složek nicméně dokládá, že později se Anna Slováčková přece jen s někým scházela — viz záznam ze 4. 8. 1962 věnovaný sledování bývalé učitelky Květoslavy Vosátkové, která „udržuje široké styky s amnestanty" v Praze, v Poděbradech i jinde, a to s těmi, kteří byli vězněni za protistátní činnost. Jmenovitě jsou uvedeni: Jiřina Štěpničková, Anna Slováčková, Tereza Vejsadová, Zdena Thurnvaldová, dr. Bohuslav Matouš, dr. Jan Čutka.[101]

Poté Anna Slováčková z evidence StB mizí a zmínky o ní nacházíme až na začátku 70. let: podle záznamu z 30. 3. 1971 je v písemném styku s emigrantem Emiliánem Ledrerem (dalším z adresátů jeho dopisů byl mj. Zdeněk Kalista); AS je zde označena již jako důchodkyně.[102] Další údaje nacházíme ve spise Marie Krtilové, která tou dobou bydlela u Anny Slováčkové a která byla později kontaktována ze strany StB nejprve jako kandidátka a poté jako agentka tajné spolupráce (krycí jméno Vlaďa; k tomu ovšem dochází až po smrti AS, v r. 1973).[103]

100 Potíže se sháněním práce po propuštění zmiňují snad všechny bývalé vězenkyně, viz Bouška et al. 2009; Šmelová 2007; Augustová 2024.

101 ABS, sb. KR, arch. č. 9302 MV. Květoslava Vosátková (pozd. Moravečková) byla také vězněna v Pardubicích stejně jako Anna Slováčková, Jiřina Štěpničková a Tereza Vejsadová, viz rozhovor s ní in Bouška et al. 2009, s. 234–247, v němž Terezu Vejsadovou zmiňuje. Strategii Květoslavy Moravečkové, jak přežít vězení, jsme uvedli výše v textu (s. 40).

102 ABS, sb. KR, arch. č. 635219 MV. Emilián Ledrer mohl být synem právníka Emiliána Ledrera (1898–1962), docenta oboru mezinárodního soukromého práva, viz <https://encyklopedie.plzen.eu/home-mup/?acc=profil_osobnosti&load=889> [4. 6. 2026].

103 Za informaci, že u Anny Slováčkové bydlela začátkem 70. let Marie Krtilová, vděčím Dagmar Pohunkové (která tehdy byla také objektem zájmu StB); hledáním v databázích ABS není možné toto propojení zjistit.

OPEN ACCESS

Marie Krtilová byla žena pozoruhodného osudu: za války byla vězněna v koncentračním táboře v Ravensbrücku, spolu s Milenou Jesenskou a Margarete Buber-Neumannovou (bývalou manželkou Rafaela Bubera, syna Martina Bubera), která napsala o Mileně Jesenské knihu; Margaret Buber-Neumannovou ostatně věznili už předtím v sovětském lágru, odkud byla po paktu Molotov-Ribbentrop vydána Němcům a tam jako komunistka odsouzena na pět let.

Marie Krtilová líčila v materiálech ABS svou situaci na jaře 1970 takto:

> *Na jaře 1970 mně zemřel nejstarší syn Jindřich, u kterého jsem byla krátký čas na faře v Hrubém Jeseníku u Nymburka. Zůstala jsem bez bytu a ujala se mě profesorka Slováčková, která byla spřátelená s mým zemřelým synem, a v roce 1972 zemřela a já jsem zůstala v tomto bytě 4. kategorie v Praze. Od r. 1971 jsem začala jezdit do Praskoles k dru. Zvěřinovi, abych mu vypomáhala v domácnosti.*[104]

Mezi úkoly Marie Krtilové patřilo monitorovat návštěvy u Josefa Zvěřiny, který předtím jejího syna Jindřicha učil, a obecně nonkonformní katolické představitele jako Oto Mádra, Růženu Vackovou, Václava Vaška atp.

Jelikož nejmladší a milovaný syn Marie Krtilové Vladislav emigroval v r. 1968 do Německa, je možné, že její ochota spolupracovat s tajnou policií byla motivována snahou dosáhnout jeho vyvinění z následného trestu (dopisní výměna mezi matkou a synem byla ze strany StB sledována a je součástí spisu); stejně tak měla Krtilová za úkol monitorovat zejména spory v rámci české emigrace v západním Německu, kam jí bylo umožněno za synem občas jezdit.

Marie Krtilová bydlela u Anny Slováčkové od 31. 3. 1971 na adrese Koněvova 108 a od 25. 8. 1971, kdy se AS přestěhovala na Husitskou 86, na této adrese. Podle dalšího jejího syna Aloise Krtila se matka o AS starala „v době její nemoci" (tamtéž). Když Anna Slováčková zemřela, „tak po ní zdědila byt o 1 pokoji a kuchyni, které nyní obývá sama", sděluje anonymní policejní pramen, a díky němu je také k dispozici popis bytu: „Byt pozůstává z jedné větší místnosti a předsíně s kuchyňským koutem" (tamtéž).

Krtilová dále uvádí, už po smrti Anny Slováčkové, že ke Slováčkům na Lucemburskou 40 (tzn. k bratru AS Emanuelovi a jeho manželce Jarmile) chodí asi dvakrát týdně a ti prý vždycky vědí, kde se zdržuje; Slováčkovi měli také spolu s Krtilovou navštěvovat bohoslužby na náměstí Jiřího z Poděbrad (tamtéž).[105] Na základě těchto údajů je možné — ale nikoli nutné — usuzovat, že vztahy mezi sourozenci Slováčkovými se posléze urovnaly. Zda se Anně v mezičase podařilo zařídit společné bydlení s otcem (který umírá v r. 1969), nelze z dostupných zdrojů zjistit.

Anna Slováčková, která byla celý život svobodná a neměla děti, zemřela, jak uvádí nápis na hrobě, 22. 8. 1972 a je pohřbena v rodinném hrobě na Olšanských hřbitovech spolu s rodiči, bratrem a švagrovou.

104 ABS, sb. TS, arch. č. 707823 MV.

105 Pro úplnost dodejme, že spolupráce Marie Krtilové s StB prošla určitými proměnami, později StB zjišťuje, že agent Vlaďa si leccos nechává pro sebe, a spolupráce je ukončena 19. 10. 1979. Tamtéž.

OPEN ACCESS

ZÁVĚR

Václav Pinkava alias Jan Křesadlo věnoval *Hvězdoplavbu* památce Anny Slováčkové, své profesorky řečtiny na gymnáziu a „oběti bolševismu". Cílem této studie není nic menšího než památku (či paměť) na tuto ženu vůbec ustavit, protože až dosud — na rozdíl od jiných politických vězenkyň, které měly to štěstí, že se dožily konce minulého režimu v r. 1989 nebo už dříve vešly do živé a dále sdílené paměti svých blízkých, ať už příbuzných, žáků nebo přátel — památka Anny Slováčkové jako by doslova zmizela v jámě zapomnění, kterou pro ni přichystal komunistický režim.

Na základě dochovaných svědectví (zejména archivní provenience, ale též osobních svědectví) je přitom zřejmé, že šlo o mimořádnou ženu, jejíž cesta za životními cíli byla konfrontována se dvěma totalitními režimy. Svůj životní plán i touhu studovat římské a byzantské právo nemohla naplnit, dokud po studiích latiny a řečtiny působila jako středoškolská profesorka mimo Prahu či Brno, ani za války, když v r. 1942 začala učit v Praze, protože české vysoké školy byly tehdy zavřené. Když to ale konečně bylo možné a pro Annu Slováčkovou reálně uskutečnitelné, přišel v únoru 1948 převrat a její následné vyloučení ze studia práv na Univerzitě Karlově v rámci studijních prověrek, na což reagovala šířením letáků danou praxi kritizujících. To vedlo k jejímu zatčení a následnému odsouzení.

Během studia pramenných materiálů se zároveň ukazovaly pozoruhodné afinity mezi životními osudy Anny Slováčkové a jejího žáka Václava Pinkavy: ani on nemohl studovat na gymnáziu za války (proto se vlastně s Annou Slováčkovou setkali na Benešově gymnasiu až po jejím konci), i on byl obviněn komunistickou mocí z účasti v organizované skupině, připravující změnu stávajícího statu quo, i on byl v rámci vysokoškolských prověrek vyloučen ze studia. Na rozdíl od Anny Slováčkové je však obvinění zproštěn (skupina mladíků, většinou z Benešova gymnasia nebo jeho čerstvých absolventů, zjevně oblomila i prokurátora, navíc ještě nebyl v platnosti nový zákon na ochranu republiky), zatímco Anna Slováčková je odsouzena k trestu odnětí svobody na čtrnáct let. Za mřížemi nakonec stráví více než deset let, přitom už k výkonu trestu nastupuje s podlomeným zdravím.

Z archivních i jiných svědectví představujících její učitelské působení je zřejmé, že Anna Slováčková byla svému povolání oddána a že se mu věnovala, stejně jako svým studentům, daleko nad rámec stanovených povinností. Mimořádně důležité je osobní svědectví Dagmar Pohunkové, roz. Kebrdlové, spolužačky Václava Pinkavy z Benešova gymnasia (třebaže nechodili do stejného ročníku) a redaktorky gymnaziálního časopisu *Sfaira*, ve kterém vyšly též básnické pokusy Václava Pinkavy — některé z nich předjímají pozdější autorské strategie Jana Křesadla. Dagmar Pohunková byla také žákyní Anny Slováčkové a její pedagogické působení představuje z tohoto úhlu pohledu. Benešovo gymnasium v Praze se zde přitom jeví jako místo zásadní důležitosti, a to jak pro Annu Slováčkovou, tak pro Václava Pinkavu.

Pobyt Anny Slováčkové ve vazbě přibližuje její (nikdy neodeslaný) dopis rodičům stejně jako moták — básnička aneb přání k svátku, určené další ze spoluvězenkyň na pražské Pankráci. Roky, které Anna Slováčková strávila v pardubické věznici, jsou rekonstruovány — na základě konkrétních údajů z jejího vězeňského spisu — podle svědectví dalších spoluvězenkyň; částečné informace o jejím životu po propuštění na tzv. velkou amnestii v r. 1960 přinášejí archivy StB.

OPEN ACCESS

Plány Anny Slováčkové (studovat římské a byzantské právo, překládat Plótína) zůstaly nenaplněny, násilně přervána byla také její pedagogická činnost. Její památce jsme nicméně dlužni přinejmenším bližší seznámení s jejím osudem (a též její začlenění do množiny těch, kdo se aktivně účastnili tzv. „vězeňských univerzit"), a taky vzpomínku.

LITERATURA

ARCHIVNÍ PRAMENY

Archiv bezpečnostních složek (ABS)
sb. TS, arch. č. TS-707823 MV
sb. V, arch. č. V-5531 MV
sb. V, arch. č. V-2661 MV
sb. V, arch. č. V-6682 MV
sb. KR, arch. č. 635219 MV
sb. KR, arch. č. 9302 MV
fond Inspekce ministra vnitra ČSSR (A8), inv. j. 1327

Archiv hlavního města Prahy (AHMP)
fond NAD 927, Střední všeobecně vzdělávací škola Praha 2, Londýnská 34
fond NAD 1450, Okresní prokuratura Praha, sp. zn. St 26479/49, spis Kristián Tesařík
fond NAD 94, Okresní (Lidový) soud Praha, sp. zn. T V 139/49, spis Kristián Tesařík a spol.

Archiv Univerzity Karlovy (AUK)
fond Filosofická fakulta 1882–1966 (1970), katalogy posluchačů
fond Filosofická fakulta, karton 565
fond Právnická fakulta, studijní spis Slováčková Anna, karton 74
fond Právnická fakulta, inv. č. 556, karton 55

Národní archiv (NA)
fond Ministerstvo školství a osvěty, karton 215, osobní spis Anny Slováčkové
fond Policejní ředitelství Praha II — všeobecná spisovna 1941–1950, karton 10452
fond Správa Sboru nápravné výchovy (SSNV) — neuspořádáno, vězeňský osobní spis Anny Slováčkové
fond Státní soud — neuspořádáno, sp. zn. Or. I/ II 86/50, Eduard Škvára a spol.

Osobní archiv Dagmar Pohunkové
čísla studentského časopisu SFAIRA Benešova gymnasia v Praze XII (nyní v PNP)

Rodinný archiv Václava Pinkavy

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

Augustová, Zuzana: *Na trápení nebyl čas. Rozhovor s politickou vězeňkyní Alexandrou Součkovou Kovářovou*. Academia, Praha 2024.

Baltussen, Han: A 'Homeric' Hymn to Stalin: Performing Safe Criticism in Ancient Greek? *Classical Receptions Journal* 7, 2015, č. 2, s. 223–241.

Bouška, Tomáš — Louč, Michal — Pinerová, Klára (ed.): *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*. Česká asociace orální historie, Praha 2009.

Broadbent, Ben: *Homeric Formularity in the Astronautilia*. Oxford University, diplomová práce, 2024.

Bursík, Tomáš: *Ztratily jsme mnoho času — ale ne sebe! Životy politických vězenkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, Praha 2006.

Částková, Pavla: *Realita a fikce v díle Jana Křesadla*. Opava, Slezská univerzita, bakalářská práce, 2004.

Černá, Kateřina: *Životní příběh Albíny Palkoskové-Wiesenbergerové, politické vězeňkyně padesátých let*. Praha, Univerzita Karlova, bakalářská práce, 2010.

Čtyřicátá devátá roční zpráva státního reálného gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1927–28. Vysoké Mýto 1928.

Devátá, Markéta: Vysoká škola politická a sociální v systému národní fronty. *Východočeské listy historické* 27, 2010, s. 52–63.

Dostálová, Růžena: *Homérský hymnus na Stalina*. *Auriga* 46, 2004, č. 1–2, s. 45–47.

Gebauer, František — Kaplan, Karel — Koudelka, František — Vyhnálek, Rudolf: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989. Statistický přehled*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993.

Hanzal, Josef: „Studijní" prověrky na českých vysokých školách. *Dějiny a současnost* 11, 1969, č. 6, s. 28–30.

Hasmandová, Vojtěcha: *Jsem v dlani Boží. Dopisy z vězení*. Cesta, Brno 2013.

Havlíková, Lucie: *Střední školy v době první republiky*. Brno, Masarykova univerzita, diplomová práce, 2016.

Heé, Veronika: Jan Křesadlo — zapomenutý génius? K 25. výročí spisovatelovy smrti. *Bohemistyka* 21, 2021, č. 2, s. 270–274.

Horáková, Šárka: *Jiřina Štěpničková — herečka v pasti. Kdo z hereckých kolegů pro ni žádal trest smrti?* SinCon, Praha 2005.

Janovská, Jarmila: *Velikánky*. Primus, Praha 1994.

Jareš, Jakub: „Indiferentní — možnost převýchovy!" Cíle tzv. studijní prověrky na vysokých školách a jejich realizace. In: Marie Černá et al. (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2012, s. 20–53.

Jareš, Jakub: *Akademické milieu v časech prověrek — vysoké školy v letech 1948–1956. Poválečná reforma českého vysokého školství a její kořeny*. Praha, Univerzita Karlova, Disertační práce, 2016.

Joklová, Kateřina: Liberecký monstrproces Emil Weiland a spol. *Fontes Nissae* 10, 2009, s. 121–146.

Kalábová, Květoslava — Kaláb, Vladimír: *Historie zemské donucovací pracovny a věznice pro ženy v Pardubicích*. Vězeňská služba České republiky, Praha 2006.

Kočová, Kateřina: Paměť Liberecka I. — Příběh Růženy Koškové-Krásné. *Fontes Nissae* 5, 2004, s. 272–293.

Křesadlo, Jan: *Mrchopěvci*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1984.

Křesadlo, Jan: *Hvězdoplavba aneb Malá kosmická odysea*: překlad z řeckého originálu neznámého autora. Ivo Železný, Praha 1995. Online na stránkách Městské knihovny v Praze <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/61/51/45/astronautilia_hvezdoplavba.pdf>.

Křesadlo, Jan: Batrachomyomachie. Překlad. *Tvar* 9, 1998, č. 1, s. 18–19.

Křesadlo, Jan: *Království české a jiné polokatolické povídky*. E-edice MK, Praha 2021.

Křesadlo, Jan: *Mrchopěvci*. E-edice MK, Praha 2023.

Kuklová-Jíšová, Božena: *Verše psané za mříží*. ARSCI, Praha 1996.

Kuklová-Jíšová, Božena: *Krásná němá paní. Příběhy vězněných žen z padesátých let*. 3., rozšířené vyd. ARSCI, Praha 2007.

Loučová, Petra: *Slovo za mřížemi a dráty. Knižní a literární kultura v československých pracovních táborech a vězeních v letech 1948–1968*. Brno, Masarykova univerzita, disertační práce, 2025.

Nešpor, Zdeněk R.: *Slovník institucionálního zázemí české sociologie*. Scriptorium, Praha 2017.

Padesátá roční zpráva státního reálného gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1928–29. Vysoké Mýto 1929.

Palkosková-Wiesenbergerová, Albína: *Nebyl to jen sen*. Luxpress, Praha 1991.

Palkosková-Wiesenbergerová, Albína: *Tři životy. Osudy žen staropražského rodu*. B. Just — Pluto, Praha 1998.

Petráň, Josef — Petráňová, Lydia: *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Karolinum, Praha 2015.

Pinerová, Klára: *Do konce života. Političtí vězni padesátých let — trauma, adaptace, identita.*

OPEN ACCESS

Ústav pro studium totalitních režimů — Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017.

Pohunková, Dagmar — Svanovská, Hana: *Příběh mého života. Doba a lidé*. Straky na vrbě, Praha 2026.

Potůček, Martin: *Anatomie komunismu. Skutečný příběh jedné rodiny*. Karolinum, Praha 2022.

Pousta, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 36–38, 1996–1998, č. 1–2, s. 87–93.

Pousta, Zdeněk: Úvodem. In: Růžena Vacková: *Vězeňské přednášky*, ed. Zdeněk Pousta. Archiv Univerzity Karlovy, Praha 1999, s. 7–50.

Pousta, Zdeněk (ed.): *Filosofie za mřížemi. Leopoldov, léta padesátá*. Univerzita Karlova, Praha 1995.

Seznam čestných a zakládajících členů JČF. *Listy filologické / Folia philologica* 71, 1947, č. 6, s. 318–320.

Slavíková, Marcela: The Bohemian Lands. In: Filippomaria Pontani — Stefan Weise (eds.): *The Hellenizing Muse: An Anthology of Poetry in Ancient Greek from the Renaissance to the Present*. De Gruyter, Leiden 2021, s. 280–305.

Sojková, Alena: Personální očista na československých vysokých školách po roce 1945 se zaměřením na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. *Právněhistorické studie* 45, 2015, č. 2, s. 253–272.

Šimková, Dagmar: *Byly jsme tam taky*. 5. vyd. Monika Vadasová-Elšíková, Praha 2010.

Šmelová, Ivana: *Osudy politických vězeňkyň v letech 1948–1960*. Brno, Masarykova univerzita, magisterská diplomová práce, 2007.

Štouračová, Jiřina: *Úvod do archivnictví*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2002.

Švecová, Anna Václava: Šustěly jsme hedvábím. In: Dagmar Šimková: *Byly jsme tam taky*. 3. vyd. Monika Vadasová-Elšíková, Praha 2003, s. 132–133.

Vacková, Růžena: *Ticho s ozvěnami. Dopisy z vězení z let 1952–1967*. Česká křesťanská akademie, Praha 1994.

Vacková, Růžena: *Vězeňské přednášky*, ed. Zdeněk Pousta. Archiv Univerzity Karlovy, Praha 1999.

Vrkočová, Ludmila (ed.): *Svědectví. Osudy politických vězňů 1947–1976*. Ludmila Vrkočová, Praha 2007.

Výroční zpráva státního československého gymnasia dr. J. Pekaře v Mladé Boleslavi za školní rok 1938–39. Mladá Boleslav 1939.

Výroční zpráva státního československého reálného gymnasia v České Třebové za školní rok 1934–35. Česká Třebová 1935.

Výroční zpráva státního československého reálného gymnasia v České Třebové za školní rok 1935–36. Česká Třebová 1936.

Výroční zpráva státního československého reálného gymnasia v České Třebové za školní rok 1936–37. Česká Třebová 1937.

Výroční zpráva státního československého reálného gymnasia v České Třebové za školní rok 1937–38. Česká Třebová 1938.

Výroční zpráva státního vyššího gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1921–22. Vysoké Mýto 1922.

XLIV. výroční zpráva státního vyššího gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1922–23. Vysoké Mýto 1923.

XLV. výroční zpráva státního vyššího gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1923–24. Vysoké Mýto 1924.

XLVI. výroční zpráva státního vyššího gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1924–25. Vysoké Mýto 1925.

XLVII. výroční zpráva státního vyššího gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1925–26. Vysoké Mýto 1926.

XLVIII. výroční zpráva státního reálného gymnasia ve Vysokém Mýtě za školní rok 1926–27. Vysoké Mýto 1927.

Zábranová, Jiřina: *Ohlédnutí*. Torst, Praha 1994.

OPEN ACCESS

INTERNETOVÉ ZDROJE

<https://archive.org/details/astronautilia> (anglický prozaický překlad Astronautilie od Ace Rockmana) [4. 6. 2026].
<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Vysok%C3%A1_%C5%A1kola_politick%C3%A1_a_soci%C3%A1ln%C3%AD_v_Praze> [4. 6. 2026].
<https://encyklopedie.plzen.eu/home-mup/?acc=profil_osobnosti&load=889> [4. 6. 2026].
<Ketos-Verlag: Jan Křesadlo: Astronautilia I + II> [4. 6. 2026].
<https://www.kresadlo.cz/facet6.htm#Q17> [4. 6. 2026].
<https://www.pametnaroda.cz/cs/pohunkova-dagmar-1929> [4. 6. 2026].

AUDIOVIZUÁLNÍ ZDROJE

Ztracená duše národa. Režie Olga Sommerová a Petr Nikolaev. Česká televize, 2002.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA
(PŘEPIS MOTÁKU)

Co ti mám psát z duší celé?
Nemohu než prosit vřele,
Tvou patronku svatou Annu,
by byl Klema brzo v Pánu,
s ním KSČ — jeho láska,
zločinců to bídná cháska,
by šel k čertu Tonda z ÚRA,
jenž nás tlačí jak ta můra,
též Čepička, děd Nejedlý —
vždyť se nám dávno přejedli,
by soudruhům drahým v krátku
zchystal svět na krk oprátku,
by zlomeny spadly brzy,
kleté mříže, jenž nás mrzí,
za nimi kéž uzříš už,
zvadlé obličeje „čůz“.[106]
K radosti celé své party,
nechť mastíš od rána karty
a nedělní na guláš
dej si na vrch mariáš.
Ráno za čistého vzduchu,
k věštnému se modli duchu,
pak si vylož na celý den,

106 Čůzy/čůzáci bylo slangové označení pro vězeňské dozorce a dozorkyně.

OPEN ACCESS

na měsíc, na rok, na týden,
červený, zelený, kule, jenom ne „žandule“.[107]
Alkoholu plnou bečku,
přeji Ti až od stromečků,
vrátíš se s Josefem v Chabry,
Vesele zašumí habry
na nivách té obce slavné,
až Lebruška k čertu zahne,
až Tvůj Josef spořádá
kdekterého neřáda.
Po velkém tom boji
v míru žijte, pokoji
peníze nechť se Ti hrnou,
měj jich stále kapsu plnou,
Nechť Ti Josef nebrání
Tvých všech zásluh v uznání
v každodenním ruchu, letu
vykouřit si cigaretu
Tvá patronka svatá Anna,
kéž Ti vyprosí od Pána
Tvé zbožnosti v odměnu
každodenní proměnu,
všeho v Tvém co leží krásné
v dvojnásobek váhy správné
bez maření, bez zlosti,
kunčoftům Tvým k radosti.
V náhradu za tento svátek
ušlý všední jako pátek
tak bez annenského bálu,
bez Tvých drahých v kriminálu,
ať máš svátkem každičký den,
jednou až odtud vyjdeš ven,
masa, řízků mísy plné,
hory čokolády vonné
a jak už u lidi bývá
proudy vína, kořal, piva.
Svého přání k doplnění
přeji Ti lehké trávení,
což je základ všeho zdraví
Zdráva jen buď vše se spraví,
v lepší zítřek, pevně věř
vše zlé budoucností měř.
Až to přečteš, za čas krátký
jen mně nezbij za ty řádky.

107 Jde o slangový karetní výraz pro žaludy.

CC BY 4.0

OPEN ACCESS

„Doufejme, že se všechno zlepší, až zase přijde jaro a léto.“ Překladatelka Marta Hellmuthová a spisovatel Mika Waltari ve vzájemné korespondenci*

Lenka Fárová

Ústav germánských a severských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, Česká republika
lenka.farova@ff.cuni.cz
https://orcid.org/0000-0003-3026-2207

Petra Loučová

Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, Praha, Česká republika
loucova@ucl.cas.cz
https://orcid.org/0000-0002-4788-1277

Viola Parente-Čapková

School of History, Culture and Arts Studies, University of Turku, Finland
viocap@utu.fi
https://orcid.org/0000-0002-0629-1182

SYNOPSIS

‘Let’s hope things will get better when spring and summer come again’: Translator Marta Hellmuthová and Writer Mika Waltari in Their Correspondence

This study examines the life story of Marta Hellmuthová as a translator and her relationship with Finnish author Mika Waltari, whose novel *The Egyptian* inspired her to learn Finnish in the 1950s, within the context of Czech–Finnish translation history. A unique source of insight into this relationship was the discovery of correspondence between M. Hellmuthová and M. Waltari in a collection of the translator’s papers at the Literary Archive of the Museum of Czech Literature. These letters and

* Studie vznikla v rámci projektu *Migrace a my: Mobilita, uprchlictví a hranice v perspektivě humanitních věd*, reg. č. CZ.02.01.01/00/23_025/0008741, spolufinancovaného Evropskou unií.

Spolufinancováno Evropskou unií

Tato studie podléhá licenci Creative Commons Uveďte původ 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.cs.

other documents, preserved thanks to her meticulous self-archiving, allow us to better understand and describe her translation strategies, the publishing scene in Communist Czechoslovakia, and the role of the translator as a cultural mediator and agent in Czechoslovak–Finnish cultural transfer. Above all, it gives us a glimpse into the unique, even intimate, relationship between the famous author and his translator, both of whom came from small cultures, during the Cold War.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS
Marta Hellmuthová; Mika Waltari; literární překlad; kulturní transfer; korespondence; archiv; komunismus; československo-finské vztahy / Marta Hellmuthová; Mika Waltari; literary translation; cultural transfer; correspondence; archive; communism; Czechoslovak-Finnish relations.

DOI
https://doi.org/10.14712/23366680.2026.1.2

Od narození věhlasného finského spisovatele Miky Waltariho uplynulo v roce 2008 sto let. Toto výročí s sebou přineslo i nový, kritický náhled na Waltariho dílo. Téměř třicet let po jeho smrti vyšly dvě obsáhlé biografie. První byla výsledkem celoživotního bádání literární vědkyně Ritvy Haavikko (*Mika Waltari, valloittaja*; Mika Waltari, dobyvatel, 2008). Haavikko patří na poli waltariovského bádání k vůdčím postavám.[1] Ještě za autorova života vznikl dlouhý rozhovor, který editovala a který pojmenovala *Ihmisen ääni: nöyryys — intohimo, Mika Waltari* (Hlas člověka: pokora — vášeň, Mika Waltari, 1978). Posmrtně vydala zredigované spisovatelovy vzpomínky společně s literárněvědnými texty o Waltarim (Haavikko 1980).

Autorem druhé obsáhlé monografie *Unio mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset* (Unio mystica. Život a dílo Miky Waltariho) je literární vědec Panu Rajala. V ní důkladně popsal jak Waltariho životní osudy, tak jeho literární dílo včetně recepce. Už rok před tímto výročím byla ovšem publikována vůbec první Waltariho biografie, *Fin Mika Waltari*, a to od překladatelky a spisovatelky Markéty Hejkalové, jež dlouhodobě překládá a vydává Waltariho díla ve svém nakladatelství Hejkal. Její kniha byla v roce 2008 přeložena do angličtiny a vydána i ve Finsku. Markéta Hejkalová (2007) a Panu Rajala (2008) také na rozdíl od prací Ritvy Haavikko ve svých knihách stručně připomínají osobnost Marty Hellmuthové — Waltariho nejbližší překladatelky a šiřitelky finské literatury a kultury. O Hellmuthové vycházely v sedmdesátých a osmdesátých letech ve finském tisku mnohé články a po její smrti byl ve Finsku uveřejněn i obsáhlý nekrolog (Kippola 1988), ale v dalších dvaceti letech bylo její jméno zapomenuto.

Předkládaná studie odráží společné zaujetí tří badatelek pro tuto nevšední a přehlíženou překladatelskou personu. Viola Parente-Čapková nejenže se již dlouho profesionálně zabývá finskou literaturou, ale rovněž společně se svojí matkou-komenioložkou Dagmar Čapkovou (1925–2016) patřila k blízkým přítelkyním Marty Hellmuthové. Tato překladatelka předurčila její profesní dráhu. Po skonu Hellmuthové v roce 1988 napsaly matka s dcerou překladatelčin nekrolog, bohužel nikdy neotištěný. Finštinářka Lenka Fárová už v rámci svého vysokoškolského studia mapovala recepci finské literatury v českých zemích, a tedy také překladatelské dílo Marty

1 Waltariho romány se podrobně zabýval literární vědec a esejista Markku Envall (*Suuri illusionisti. Mika Waltarin romaanit*; Velký iluzionista. Romány Miky Waltariho, 1994).

OPEN ACCESS

Hellmuthové, a zkraje devadesátých let nahlížela do jejího tehdy ještě přístupného fondu v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP) ve Starých Hradech. L. Fárová také disponuje přístupem k té menší části archiválií a knih z pozůstalosti Hellmuthové, které byly uloženy na oddělení finských studií Ústavu germánských a severských studií FF UK. Literární historička Petra Loučová objevila v rámci svého disertačního výzkumu literárního a kulturního života v československých věznicích a pracovních táborech padesátých let minulého století příběh Marty Hellmuthové — politické vězeňkyně, jež ve své překladatelské činnosti pokračovala i za mřížemi (srov. Loučová 2021, 2025 a Chmel Denčevová 2022).

Náš zájem také dokládá obecnější badatelský posun v translatologických studiích k zájmu o překladatele a překladatelky nejen jako o autory a autorky překladů, ale i o jejich osobnosti (*literary translator studies*; Kaindl — Kolb — Schlager 2021), o jejich postavení v literárním poli a aktérskou úlohu v rozličných komunikačních sítích a kulturních transferech. Do popředí klademe sociologizující přístup (Wolf — Fukari 2007) a pozornost přesouváme na osobu překladatele včetně otázky existující *intimity* a emočního vztahu mezi překladatelem a autorem (Pym 1998), který ilustrujeme nově objevenou vzájemnou korespondencí Marty Hellmuthové a Miky Waltariho. V souvislosti s profesní dráhou a životním příběhem Marty Hellmuthové se zamýšlíme nad postavením překladatelů „periferních" jazyků,[2] jejich sociobiografiemi (Miesenböck 2024), jejich funkcí jakožto *agentů* (Milton — Bandia 2009) a kulturních prostředníků (Broomans — van Voorst 2012), problematikou migrace textů a kulturní diplomacie v době studené války, významem „sebearchivace" a úlohou archivů v literárněhistorickém poznání (Karhu — Kivilaakso — Parente-Čapková 2024), aniž bychom se zde snažily o translatologickou analýzu či kvalitativní zhodnocení jejích překladů.

K HISTORII ČESKO-FINSKÝCH PŘEKLADATELSKÝCH VZTAHŮ

Kontakty mezi českým a finským kulturním prostředím probíhaly už od konce 14. století, kdy se původem finští studenti zapisovali na pražskou univerzitu. K jejich velkému rozvoji došlo však až v 19. století, kdy také vznikly první překlady z finštiny do češtiny, přičemž je třeba zdůraznit, že šlo o překlady přímé, což v té době zdaleka nebylo pravidlem (srov. Vimr 2014, s. 33). Zásadní roli v českém prostředí sehrál spisovatel a překladatel Josef Holeček (1853–1929), který se jako autodidakt pustil do studia finštiny ve snaze zpřístupnit českým čtenářům hodnoty finské lidové slovesnosti. Svou cestu k finštině a překladu Lönnrotovy *Kalevaly* popisuje Holeček ve svých pamětech velmi přímočaře. Při svém vychovatelském působení v Záhřebu diskutoval často s Leopoldem Geitlerem, profesorem slavistiky a srovnávacího jazykozpytu na tamní univerzitě, mj. o potřebě studovat také jazyky národů malých a zapomínaných.

> *Probírali jsme pak řadu takových „divných jazyků", až jsme došli k finskému. Já tehdy Kalevalu pouze podle jména znal, ale Geitler byl s to důkladněji mne poučiti o jejím obsahu i poesii. Finsko se nám tehdy zdálo tak vzdáleným jako dnes Lapsko, a Lapové*

2 Ke kategorizaci (hyper)centrálních, semiperiferních a periferních jazyků viz Heilbron 1999.

OPEN ACCESS

> *jako by byli obyvateli severní točny. Ustanoveno, že budu studovati finský jazyk a přeložím Kalevalu* (Holeček 1923, s. 142).

Neméně podstatná byla i veskrze politická motivace, jak Holeček sám uvádí později v předmluvě ke svému překladu:

> *Malí národové bez ohledu na svůj původ musejí se poznávati, sbližovati a vzájemných předsudků se zhosťovati, jež jim namnoze národy velké za svými účely vnukly. Zvláště jest pro nás důležito, abychom se blíž obeznamovali s těmi z malých národů, které jako my žijou v rámci velkých a jinorodých národů. Takovým je národ finský* (Holeček 1894, s. VI).

Tento přístup byl provázán s dobovými diskusemi o malých národech a pochopitelně s emancipací českého národa, který hledal vzory a inspirační zdroje v jiných malých kulturách — obdobně např. germanista a skandinavista, literární historik a překladatel Arnošt Kraus (1859–1943) v Dánsku, v menší míře i Finsku (Bugge 2025; Březinová — Höhne — Petrbok 2021).[3] Přeložené úryvky z *Kalevaly* (finsky vyšla starší verze roku 1835 a novější, kterou přeložil i Holeček, v roce 1849) posléze uveřejňoval Holeček časopisecky od sedmdesátých let 19. století, nakladatele pro svůj záměr však nenašel, a proto nakonec vydal dílo v letech 1894–1895 v šesti sešitech vlastním nákladem. Tento způsob publikování pro něj nebyl ničím novým, už dříve tak vydal několik svazků černohorských povídek a reportáží o černohorském povstání. Následně Holeček ještě připravil výbor z *Kanteletar* (finsky 1840), který vyšel knižně ve dvou svazcích v nakladatelství V. Neuberta v letech 1904–1905. Poté se již Holeček překladům z finštiny nevěnoval a vrátil se k vlastní tvorbě. V roce 1923 dostal osobní dopis od prvního finského prezidenta, v němž mu K. J. Ståhlberg vyjádřil upřímný dík za překlad *Kalevaly* do češtiny, a v prosinci 1925 obdržel Řád bílé růže Rytíře II. třídy (LA PNP, fond Josef Holeček; Fárová — Kulkki-Nieminen 1996, s. 37).

Na přelomu 19. a 20. století přeložil řadu prozaických textů z finštiny také farář a polyglot O. S. Vetti, vl. jménem Alois Koudelka (1861–1942). V první polovině 20. století vyšlo několik dalších prozaických děl finské literatury, např. novela *Osamělý* Juhaniho Aha (česky 1912) v překladu soudce Ivana Schulze (1871–1935), román *Píseň o červeném květu* Johannese Linnankoskiho (česky 1932) či díla pozdějšího držitele Nobelovy ceny za literaturu E. F. Sillanpääho *Umírala mladičká* (česky 1937) a *Lidé v letní noci* (česky 1940), která přeložil Alois Šikl (1903–1979). Jeho nevídanou cestu k finštině a Finsku popsal neznámý autor v *Lidových novinách* v roce 1938 v článku s názvem *Finština u přepážky československé pošty*: Šikl si od mládí dopisoval s esperantisty a Finy, sám se začal učit ze zájmu finsky a poté se coby poštovní úředník na maloměstě setkal shodou náhod s jedním Finem, jenž ho pozval do Finska a uvedl ho do tamějšího společenského a kulturního života. Šikl se nakonec vypracoval na lektora finského jazyka na pražském vysokém učení technickém, šlo o vůbec první

3 V době dalšího národního „zlomu“ napsal politik a spisovatel Jan Herben stať *Finský příklad pro nás*, v níž závěrem první části konstatoval: „Finská literatura od základů do střechy je demokratická. Finsko vůbec nemá aristokracie rodové. Duševní aristokracií je vzdělanstvo“ (Herben 1918, s. 55).

OPEN ACCESS

lektorát finštiny u nás, a od finského prezidenta získal v roce 1932 Řád bílé růže Rytíře I. třídy (ap 1938, s. 4).[4]

Až do čtyřicátých let vyšlo překladů z finštiny do češtiny poměrně málo. Ve válečných letech se po uzavření vysokých škol k překládání nuceně uchýlil Vladimír Skalička (1909–1991), český obecný lingvista, který jinak zkoumal jazykovou typologii a především ugrofinské jazyky. Skalička přeložil román Aleksise Kiviho *Sedm bratří* (česky 1941),[5] další Sillanpääův román *Srpen* (česky 1943) a několik žánrových děl, nicméně po roce 1945 se vrátil zpět k práci na Univerzitě Karlově a překlady z finštiny se dále nezabýval.

První překlady díla M. Waltariho ve třicátých a čtyřicátých letech byly pořizovány hlavně přes jiné jazyky, patrně přes švédštinu. V roce 1939 přeložil Ivan Loskot Waltariho detektivku *Kdo zavraždil paní Krollovou?* (správně *Kdo zavraždil paní Skrofovou?*). Nedlouho po válce vyšly detektivní romány *Kdo zavraždil paní Krollovou?* a *Záhada Rygsecků* (česky oba 1946), tentokrát v překladu Milady Krausové-Lesné (1888–1961), dcery Arnošta Krause.[6]

Po roce 1945 mnoho překladů z finštiny nevznikalo, a to až do šedesátých let, kdy se téměř současně objevili dva noví aktéři, kteří překladům a propagaci finské literatury zasvětili značnou část svého života: Jan Petr Velkoborský (1934–2012), překladatel, nakladatelský redaktor a vysokoškolský pedagog, který kromě finštiny překládal také z angličtiny,[7] a překladatelka-solitérka Marta Hellmuthová (1917–1988). S výše zmíněným Josefem Holečkem ji spojoval obdiv ke konkrétnímu finskému dílu, v jejím případě k románu *Egypťan Sinuhet*. Touha zpřístupnit ho českým čtenářům a zjištění, že existující překlady do „centrálních" jazyků jsou nepřesné a neúplné, ji přivedly v padesátých letech 20. století k autodidaktickému osvojení si finského jazyka.

„AUTOR MI BYL AŽ DO TÉTO DOBY ABSOLUTNĚ NEZNÁMÝ." PROTNUTÍ ŽIVOTA, DÍLA A PŘEKLADU

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let pobývala Marta Hellmuthová společně se svým mužem Vladimírem Hellmuthem-Braunerem (1910–1982) na velvyslanectví v Egyptě a v této zemi se rovněž seznámila s románem finského spisovatele Miky Waltariho *Egypťan Sinuhet*, což představuje i zajímavý doklad mobility překladu. Díky přepečlivé archivační činnosti Marty Hellmuthové (o ní viz dále) se dochoval bezpro-

4 Podle pozdější novinové zprávy měl být ještě v roce 1968 překladatel a člen výboru Československé společnosti pro mezinárodní styky Alois Šikl finským ministrem školství vyznamenán „stříbrným záslužným křížem za zásluhy o rozvoj finské tělovýchovy" (*sic!*) ([Finský ministr školství…] 1968, s. 5).

5 Daný román o rok dříve přeložila, resp. převyprávěla také spisovatelka Antonie Svobodová (1902–1988), nejspíše však ne přímo z finštiny.

6 Podle posledního výzkumu je pravděpodobné, že i jméno Ivan Loskot bylo pseudonymem Milady Krausové-Lesné (Trejbalová 2025).

7 J. P. Velkoborský byl synem spisovatele Fráni Velkoborského (1900–1958), který jako funkcionář YMCA za první republiky navštívil severské země a svoje okouzlení z nich vyjádřil mj. v básnické sbírce *Barvy severu* (1928).

OPEN ACCESS

střední záznam o čtenářském zážitku z této knihy, jejž manželka diplomatického pracovníka popsala v dopise svému otci zřejmě v roce 1950:

> *My ti četli jeden báječný román, přeložený z finštiny do francouzštiny, který by se Vám všem moc líbil, a některé postavy ovšem obzvláště Tobě. Jmenuje se Sinuhe Egypťan. Autor mi byl až do této doby absolutně neznámý. Jmenuje se Miko Waltari. Nedozvěděli byste se někde o něm něco? Veliká věc, silná jako Flaubertova Salambo (srovnáno s poněkud příbuzným, totiž africkým Hernatem). Jak ten člověk studoval dějiny středomořských národů a jak své reálné studium spojil s velkou schopností vypravovatelskou a kompoziční! Přitom ovšem musel pro román dofantazírovat, kde měl v dokumentaci mezery. Taky hlavní hrdina není historickou osobností, zato všecko jeho okolí — je ze 14. stol. před Kr. z doby mého miláčka Achnatona, který má ovšem také hlavní slovo v románě. Oba dva jsme byli do toho vpravdě zažraní. Více Ti zatím nechci psát, abys měl i Ty plný požitek, až ho jednou budeš číst. To, co jsem řekla, jsou vlastně dosti kulatá slova, která neříkají nic o atmosféře knihy, ani o jejím ději.*[8]

První setkání Hellmuthové s románem *Egypťan Sinuhet* bylo zároveň i prvním setkáním s Waltarim — spisovatelem, jenž byl však v této době již dávno zavedeným autorem. Helsinský rodák Mika Waltari (1908–1979) studoval nejprve teologii, později filozofii a literaturu. Literárně debutoval už v sedmnácti letech románem *Jumalaa paossa* (*Na útěku před Bohem*, finsky 1925, česky nevyšlo). V mládí psal básně a pohyboval se v literární skupině Tulenkantajat (Nosiči pochodní),[9] ale posléze se profiloval zejména jako prozaik a dramatik. Jeho dílo je žánrově nesmírně pestré a rozsáhlé. Celkem čítá 25 románů (z toho osm historických a tři detektivní), třináct novel,[10] desítky divadelních her, ovšem také filmových scénářů a rozhlasových her, několik sbírek básní a řadu dalších textů včetně pohádek či cestopisů. Ve Finsku zaznamenal průlom románem *Suuri illusioni* (finsky 1928, česky 2016 pod názvem *Velká iluze* v překladu Jany Maškové), díky němuž začal být považován za mluvčího mladé generace (Parente-Čapková 2006, s. 405). V roce 1937 mu věhlas přineslo vítězství v literární soutěži o nejlepší novelu nakladatelství WSOY, kterou obeslal hned dvěma díly: novela *Vieras mies tuli taloon* (Cizinec přichází, česky 1941 v překladu Vladimíra Skaličky a 2005 v překladu J. P. Velkoborského) se umístila na prvním místě a próza *Ei koskaan huomispäivää* (Už nikdy nebude zítra, česky 1995 v překladu Violy Parente-Čapkové) skončila druhá (Envall 1997).

Za války pracoval Waltari jako novinář, ale také pro Státní informační ústav, kde na zakázku napsal díla o sovětské špionáži ve Finsku *Neuvostovakoilun varjossa* (do-

8 Dopis Marty Hellmuthové Bedřichovi Havlůjovi, nedatováno. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno); srov. též Loučová 2025.

9 V roce 1931 ve svém textu o finské literatuře její propagátor a překladatel Alois Šikl poznamenal: „V poslední době mladí finští literáti, sdružení v kruhu ‚Tulenkantajat', snažili se navázati styky s naší mladou literární skupinou. Doufejme, že se tyto styky uskuteční ku prospěchu representantů novodobé literatury obou národů" (Šikl 1931, s. 6).

10 Šlo o specifické prozaické útvary spojované právě s Waltariho tvorbou, tzv. malé romány (*pienoisromaani*).

OPEN ACCESS

sud nepřeloženo) a sovětské okupaci Estonska, Lotyšska a Litvy *Totuus Virosta, Latviasta ja Liettuasta* (česky 2022 pod názvem *Válka o pravdu. Pravda o Estonsku, Lotyšsku a Litvě*) a od té doby vadil promoskevským literárním činitelům (Parente-Čapková 2006, s. 405; Hejkalová 2008, 2010; Fárová 2023). Ve stejném období napsal také dva historické romány věnované finským dějinám, které lze z dnešní perspektivy považovat za jakousi přípravnou fázi na dlouho promýšlený román *Egypťan Sinuhet* (*Sinuhe egyptiläinen*, finsky 1945), jenž mu přinesl mezinárodní uznání a který byl v roce 1954 dokonce zfilmován v Hollywoodu (Rajala 2008, s. 500–502; Envall 1997). Tento román lze označit za vrchol, avšak do jisté míry i za konec Waltariho uměleckého vývoje (Parente-Čapková 2006, s. 405–406).

Waltariho román *Egypťan Sinuhet* patří k nejpřekládanějším dílům finské literatury vůbec. Databáze překladů FILI uvádí,[11] že byl přeložen do 40 jazyků a figuruje tak na druhém místě, hned za *Kalevalou*. I jeho další, zejména historické romány byly přeloženy do desítek jazyků (do více než 20 jazyků např. *Jeho království* a *Pád Cařihradu*, celkem vyšlo v zahraničí více než 440 titulů). Překlady *Egypťana Sinuheta* začaly vznikat krátce po vydání ve Finsku, první převod do švédštiny vyšel hned v následujícím roce a překladatel Ole Torvalds dostal od autora svolení dílo poněkud zkrátit (Rajala 2008, s. 495). Waltarim autorizovaný zkrácený švédský překlad se následně stal originálem pro překlady do dalších jazyků. V roce 1948 *Egypťan Sinuhet* vyšel v němčině, francouzštině, dánštině a norštině. Různým úpravám a zejména krácení, k nimž v různých překladech docházelo, už Waltari zabránit nedokázal (tamtéž, s. 496). Ve Spojených státech vyšel román v srpnu 1949 a záhy se stal bestsellerem. Zároveň se dočkal velmi pozitivní kritické odezvy doma i v zahraničí, v některých recenzích se začalo mluvit dokonce o Nobelově ceně za literaturu (tamtéž, s. 496–499). V češtině vyšel tento nesmírně oblíbený román v překladu Marty Hellmuthové zatím naposledy v roce 2022, a to již v osmnáctém vydání (ve Vyšehradu osmém).

Kulturní transfer a recepci je nutno pojímat široce, nejde jen o překlad — knihy se čtou v originále i za hranicemi země, kde je jazyk knihy úředním jazykem, ale to platí především o „(hyper)centrálních" jazycích nebo např. o jazyku sousední země. Oproti tomu česko-finská kulturní výměna na poli literatury a recepce finské literatury se až na zanedbatelné výjimky děla prostřednictvím překladů. Rozhodnutí Marty Hellmuthové přeložit román *Egypťan Sinuhet* přímo z finštiny a naučit se kvůli tomu finsky lze chápat jako výraz aktivní role překladatele. Bylo s ním spjato i odmítnutí poměrně běžné praxe nepřímých překladů. Překladatelskou praxi Marty Hellmuthové též provázel hluboký zájem o související reálie a snaha porozumět jim, což mělo přispět k co nejadekvátnějšímu výslednému překladu. K českému vydání mj. připojila vlastní vysvětlivky. Historie překládání románu *Egypťan Sinuhet* tak potvrzuje jednu z hypotéz podle Zlatnar Moe — Žigon — Mikolič Južnič (2019, s. 14), a sice že

> *u překladů do centrálních jazyků bude patrná větší tendence k zásadním zásahům do textu — na stylistické úrovni a někdy dokonce i do obsahu a struktury. Překladatelé překládající do periferních jazyků naopak používají překladatelské strategie, které se v podstatných ohledech liší od těch, které obvykle používají překladatelé z centrálních*

11 Suomen kirjallisuuden käännökset, FILI (Databáze překladů finské literatury, FILI) <https://dbgw.finlit.fi/kaannokset/index.php> [10. 4. 2026].

OPEN ACCESS

kultur a jazyků. Mezi periferními jazyky se zdá být větší citlivost a uctivější přístup ke zdrojovému textu a kultuře, což se projevuje větším počtem vysvětlivek a doplňků, zachováním zvláštností zdrojové kultury atd. V překladech do centrálních jazyků jsou naopak takovéto kulturně specifické prvky často buď ignorovány, nebo neutralizovány.[12]

To, že se Marta Hellmuthová rozhodla nepořídit překlad zprostředkovaně přes jiný, třetí jazyk, ale přímo z originálu, vedlo sice k velmi náročné a zdlouhavé práci, ale zároveň to výrazně zasáhlo její kariérní i osobní příběh a položilo základ jejím budoucím „agentským" rolím a renomé na poli mezinárodní kulturní výměny. Součástí jejího překladatelského přístupu se staly další strategie jako navázání spolupráce s finskou ambasádou a přímého korespondenčního vztahu s autorem v padesátých letech (srov. Loučová 2021), který se rozvinul do nadstandardního pouta, jak ho odkryla doposud neznámá vzájemná korespondence uložená v překladatelčině archivní pozůstalosti a další dohledané materiály.

ARCHIV JAKO MÍSTO PAMĚTI I ZAPOMNĚNÍ. K „OBJEVU" KORESPONDENCE WALTARIHO A HELLMUTHOVÉ

Marta Hellmuthová zemřela v červenci 1988. Zanechala po sobě rozsáhlou pozůstalost, o niž se po její smrti postarala rodinná přítelkyně a jinak též odbornice na nonverbální divadlo Noemi Zárubová (* 1950). Její větší část předala do Literárního archivu Památníku národního písemnictví, některé materiály včetně svépomocného lístkového slovníku darovala Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.[13] Překladatelčin nezpracovaný fond v LA PNP má rozsah 47 kartonů.[14] Knihovna této instituce také registruje 158 položek, u nichž je v on-line knihovním katalogu Marta Hellmuthová uvedena jako „dřívější majitelka", „dedikátor", případně „autor podpisu" či „dedikant". Díky naskenování vybraných listů těchto knih a detailnímu knihovnickému popisu se i tyto ukazují jako důležitý a snadno dostupný pramen. Spektrum knih prokazuje frankofonní orientaci, nechybí ani tituly v němčině, ruštině či díla slovenské literatury. Rukopisné značky pravděpodobně odkazují na pečlivé třídění v domácí knihovně. Podobně svědomitě přistupovala překladatelka i k evidenci dalších materiálů.

Různý charakter mají zaznamenané knižní dedikace v uchovaných dílech: rodinné (hlavně věnování matky dceři), partnerské (poetické a hravé Martiny pro manžela Vladimíra především z první poloviny čtyřicátých let — např. „Svému znejmilejšímu a velikému / piva piteli a mastihubkovi / Marta / Vánoce 1944" v De Costerových *Flandrských legendách* /1944/) či učitelské (z dob gymnaziálních studií) a profesní, které odkazují k univerzitním studiím a oborovým kontaktům M. Hellmuthové. Mezi nimi postupně rozpoznáváme dedikace slavisty Franka Wollmana (1888–1969), filozofa a estetika Mirko Nováka (1901–1980) či literárního vědce Alberta Pražáka (1880–1956).

12 Tento a následující překlady v této práci jsou dílem autorek.

13 E-mailová korespondence s Noemi Zárubovou, duben 2026.

14 Průvodce po fondech LA PNP, Hellmuthová Marta <https://pruvodce.pamatnik-np.cz/apu/22b87ed4-7a25-4448-a28f-c567dc208efa> [15. 3. 2026].

OPEN ACCESS

Mezi dedikacemi se opakují ty od literárního historika a překladatele Vojtěcha Jiráta (1902–1945). Knihu *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1850* (1935) Martě Hellmuthové v prosinci 1944 podepsal i literární vědec a překladatel Václav Černý (1905–1987).

Důvěrnější charakter mají dedikace básníka a překladatele Josefa Palivce (1886–1975), a to ve sbírce *Síta* (1943), „V ten čas, kdy slunce vycházelo často až navečer / pí Martě H-B. / příchylně a s úctou / Palivec / 28/5 44", či básníka a redaktora Zdeňka Kriebela (1911–1989) v knize *Alarm* (1947) „Paní Martě Hellmuthové, **/ rodilé Egyptávce** [zvýraznily autorky], / Zdeněk Kriebel / 3. října 1947", jež patrně přímo souvisí s odchodem a působením Hellmuthové a jejího muže na velvyslanectví v Egyptě (od roku 1947).

Další dedikace napovídají, že ani v padesátých letech po návratu z diplomatické mise a v době, kdy se Marta Hellmuthová intenzivněji začínala zabývat možností překladu *Egypťana Sinuheta*, manželé nevymizeli z kulturních kruhů, respektive mohou naznačit, s kým udržovali kontakt, o koho projevovali zájem, kdo jim byl nablízku. V roce 1953 manželům vepsal přátelské věnování do knihy arabských lidových ukolébavek a říkadel *Tři zvonečky* arabista Karel Petráček (1926–1987). Další dedikaci nalézáme v básnické sbírce *Domy* (1926) Viktora Dyka: „Paní Martě Hellmuthové / za krásnou recitaci veršů / Viktora Dyka 28. května 1954. / Dr. V. Štěpánek (za jednatele) / Dr. Jaromír Malý / Štěpán Jež". Do knihy svých próz *Údolí květů* (1953) vepsal věnování paní Martě v roce 1954, kdy se stal zasloužilým umělcem, spisovatel a novinář Karel Nový (1890–1980). Pozoruhodné je též věnování M. Hellmuthové z června 1957 v knize *Svätý za dedinou* (1939) slovenského spisovatele a politika Laca Novomeského (1904–1976), neboť ten byl v té době perzekvován a jeho knihy vyřazeny z knihoven — stejně jako Vladimír Hellmuth-Brauner však našel v této době pracovní uplatnění v Památníku národního písemnictví.

Poněkud matoucí by mohlo být, že vzhledem k překladatelčině orientaci na Finsko a jeho literaturu a kulturu nacházíme v tomto souboru jen několik souvisejících knih. Pomineme-li novelu Juhaniho Aha *Osamělý* (1912), pak je významné dvojí vydání Waltariho románu *Sinouhé l'Egyptien* ve francouzském překladu Jean-Louise Perreta (1895–1968) (1. sv. 1947, 2. sv. 1948). Lze soudit, že právě prostřednictvím tohoto vydání se Marta Hellmuthová s románem seznámila a jeho nekvalitní provedení ji motivovalo k přímému překladu z finštiny. Oba svazky uložené v knihovně LA PNP rovněž obsahují překladatelčiny bohaté rukopisné poznámky. Další, již uvedeným románem ovlivněný zájem dokládá spis archeologa a egyptologa Zbyňka Žáby (1917–1971) z roku 1953 *L'orientation astronomique dans l'ancienne Égypte, et la précession de l'axe du monde* a připojená dedikace: „Hommages cordiaux à Mme Hellmuth".

Absenci dalších tematicky souvisejících knih lze vysvětlit přinejmenším dvojím způsobem. Za prvé jde o prokazatelnou ztrátu velkého množství knih jako součásti trestu uděleného Hellmuthovým v roce 1957, podle kterého mělo celé jejich jmění propadnout státu. Na některých knihách v LA PNP lze přitom najít razítko Státní památkové správy, pod níž působili na hradě Křivoklát rodiče Hellmuthové. Naší domněnkou je, že z knih vyřazených z institucí Státní památkové správy si manželé mohli později zčásti doplňovat svoji redukovanou knihovnu. Za druhé se ukazuje, že část knižního fondu, výstřižkového archivu a podobně vztahující se k Finsku byla deponována na Filozofické fakultě UK, kde měla potenciálně sloužit oboru finských

OPEN ACCESS

studií. To je jistý paradox, neboť u zástupců univerzity (hlavně Vladimíra Skaličky a externího fakultního spolupracovníka J. P. Velkoborského) Hellmuthová nenacházela pochopení a vnímala je za svého života víceméně jako své konkurenty. Jelikož neexistuje přesný soupis předaných knih a písemností, a navíc ještě donedávna zůstával příběh této ženy nepovšimnutý, dochází i zde k významným objevům.

V Knihovně Jana Palacha a Knihovně finštiny FF UK jsme v některých Waltariho dílech našly autorovy dedikace Hellmuthové. První z nich jsou datované lednem 1957, jako např. v knize *Vallaton Waltari* (Nespoutaný Waltari), která zahrnuje črty, fejetony a další texty napsané od třicátých do padesátých let s připojenou divadelní hrou *Yövieras* (Noční host). Tato publikace vyšla roku 1957, takže ji musel autor odeslat do Československa obratem. Věnování — vepsané finsky, ač vzájemnou korespondenci tehdy vedli jinojazyčně — znělo takto: „Martě Hellmuthové, / se srdečnými pozdravy / a v naději, že tato / kniha poskytne trochu radosti, / váš přítel / Mika Waltari / 13. 1. 1957". Tato a další dedikace nejenže dokazují délku jejich korespondenčního vztahu, ale i vstřícnost a důvěru, s níž Waltari překladatelce svoje knihy posílal.

Jestliže knihy z knihovny LA PNP i FF UK lze libovolně vypůjčit a studovat, jinak tomu bylo po řadu let s archivním souborem Marty Hellmuthové. Hellmuthová měla univerzitní vzdělání a od začátku svého profesního působení byla uvyklá pracovat s archivními prameny; jedním z jejích zájmů byly i korespondence, což ji spojovalo rovněž se zájmy jejího manžela, literárního historika Vladimíra Hellmutha-Braunera. Zatímco on k vydání připravil tituly *Přátelství z konce století. Vzájemná korespondence F. X. Šaldy se Zdenkou Braunerovou* (1939) a *Přátelství básníka a malířky. Vzájemná korespondence Julia Zeyera a Zdenky Braunerové* (1941), ona na začátku své kariéry uspořádala korespondenci mezi Marií Kalašovou a Jaroslavem Vrchlickým. Později se společně věnovali ediční přípravě obsáhlé korespondence sester Zdenky Braunerové a Anny Bourgesové (srov. Loučová 2021). Marta Hellmuthová si proto v tomto kontextu dobře uvědomovala, jak důležitá je cílená (nejen) literární dokumentace. V průběhu života si zjevně zakládala na sebearchivaci, ačkoli nevíme jistě, jestli sama na sklonku života svoji listinnou pozůstalost nějak systematicky pořádala. V každém případě je její fond i na poměry LA PNP rozsáhlý. V souvislosti s charakterem archivní praxe je důležité připomenout, že

> *[k]romě zakladatele soukromého archivu a osoby, která materiál předá do archivní instituce, činí rozhodnutí ohledně materiálu i další aktéři: archivy, které materiál přijímají, a v nich konkrétně jednotliví pracovníci archivu, kteří materiál třídí a popisují, a nakonec i sami badatelé. Archivy, které materiály přijímají, uchovávají, třídí a popisují, svou prací zásadně ovlivňují, jaké materiály ze soukromých archivů mají badatelé a široká veřejnost k dispozici a jak tyto materiály badatel najde — tedy i to, jaké interpretace minulosti je možné vytvořit* (Karhu — Kivilaakso — Parente-Čapková 2024, s. 15).

V České republice má zásadní úlohu na poli archivace literatury a knižní kultury Literární archiv PNP, který související archiválie spravuje, zpracovává a zpřístupňuje. Jestliže v první polovině devadesátých let bylo ještě možné, patrně díky vstřícnosti archivářů a jisté živelnosti doby, do fondu Marty Hellmuthové nahlížet, později se přístup do nezpracovaných fondů zpřísnil.

OPEN ACCESS

První pokus o opětovné nahlédnutí do fondu Marty Hellmuthové podnikla jedna z autorek v roce 2019. Sonda v depozitáři ukázala, že materiál není zcela utříděný, je v nedobrém fyzickém stavu a ani podle orientačního akvizičního seznamu se v něm prakticky nedá hledat. Jeho zpřístupnění bylo závislé na rámcovém utřídění odborným archivářem, což však v daný moment nebylo možné.[15] Podle stručného popisu fondu bylo od počátku evidentní, že minimálně v konvolutu odeslané korespondence budou nějaké dopisy Marty Hellmuthové odeslané M. Waltarimu. Existence Waltariho dopisů ovšem zůstávala nejasná. Role archivu byla tedy v tomto případě stěžejní. Kvůli souběhu několika faktorů — velikost a roztříštěnost fondu (zřejmě i jazyková bariéra), nedostatek kvalifikovaného personálu a systém priorit zpřístupňování a zpracování fondů — se vytvořila mezi badateli a archivními materiály těžko překonatelná bariéra.

Napodruhé jsme se pokusily již společnými silami zažádat o přístup do fondu v únoru 2020, a to i s nabídkou vlastní expertizy (znalost finštiny). Jelikož by však bylo i nadále zapotřebí vyčlenit archiváře, a navíc se instituce zrovna měla stěhovat, nebylo zpřístupnění na pořadu dne a bylo doporučeno odložit další jednání o zpřístupnění zhruba za rok a půl.[16] Třetí pokus přišel v červenci 2021, ale ani tehdy se situace nezměnila.[17]

Mezitím jsme se snažily dohledat dopisy Hellmuthové Waltarimu ve Finsku. Na základě osobních svědectví Waltariho dcery Satu Elstelä i dalších včetně samotné překladatelky bylo zřejmé, že Marta Hellmuthová a Mika Waltari spolu vedli mnohaletou korespondenci. Avšak Waltari měl jinou sebearchivační strategii a způsob, jak nakládat se svým odkazem, než jeho česká překladatelka. Ve Finsku se z jejích dopisů spisovateli bohužel nic nedochovalo, protože Waltari soukromou korespondenci literárnímu archivu nezanechal. Dokládá to nejen absence takového fondu v archivu Finské společnosti pro literaturu (SKS), ale i naše korespondence s Waltariho vnukem Joelem Elsteläm,[18] jehož e-mailovou adresu se podařilo získat díky spolupráci se Společností Miky Waltariho (Mika Waltari-seura).[19] J. Elstelä potvrdil, že Waltarimu zaslané dopisy dostupné nejsou. Ve zmíněném finském archivu se dochovala jiná korespondence Marty Hellmuthové s dalšími představiteli finské kulturní a odborné veřejnosti (např. knihovnice Outi Hämäläinen a Inkeri Müller, literární vědci Rafael Koskimies a Sulo Haltsonen), které dokládají, že si Hellmuthová ve Finsku postupně vybudovala síť známých a později i přátel, na které se zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století obracela s žádostí o radu či pomoc v nejrůznějších záležitostech. Jejich dopisy a korespondence s mnoha dalšími aktéry budou jistě k dispozici v překladatelčině fondu.

Díky vstřícnosti archivářů, kteří se fondu Marty Hellmuthové v LA PNP nakonec ujali a alespoň částečně ho utřídili, jsme mohly do vybraných částí fondu na jaře 2024

15 E-mailová korespondence s Tomášem Pavlíčkem, listopad–prosinec 2019.

16 E-mailová korespondence s Tomášem Pavlíčkem, únor 2020.

17 E-mailová korespondence s Tomášem Pavlíčkem, červenec 2021.

18 E-mailová korespondence s Joelem Elsteläm, září 2023.

19 Tato společnost byla založena v roce 2000 s cílem propagovat život a dílo tohoto spisovatele a související bádání, což činí čile, leč poněkud nekriticky. S ní jsme navázaly kontakt, když její členové navštívili v květnu 2023 Prahu.

OPEN ACCESS

a na podzim 2024 nahlédnout a objevit mj. nový, unikátní korpus textů — originály Waltariho dopisů Martě Hellmuthové a ve strojopisných kopiích rovněž dopisy Hellmuthové Waltarimu. Můžeme se však ptát, nakolik jde o „nečekaný" objev, pokud jsou tyto materiály v archivu dlouhodobě uloženy.

DVACET DVA LET V DOPISECH

Soubor dopisů, který jsme získaly z dosud nezpracovaného fondu pozůstalosti Marty Hellmuthové v LA PNP, do značné míry překonal naše očekávání. I když jde o jedinečný nález, nedá se tvrdit, že jde o kompletní korespondenci, protože po časovém seřazení dochovaných dopisů se objevilo několik odmlk, které nejsou v následujících dopisech nijak okomentovány. Část z nich lze dodatečně vysvětlit — např. několikaměsíčním pobytem M. Hellmuthové ve Finsku v první polovině roku 1975. Dále si nemůžeme být jisty, jestli v době překladatelčina uvěznění nepřevzal její komunikaci s Waltarim někdo jiný. Problémem také je, že na straně Marty Hellmuthové není vždy možné určit, co je pouhý koncept a co skutečně odeslaný dopis (jakkoliv např. na jejím dopisu datovaném 19. července 1969 je rukou připsaná poznámka „koncept — poslat příp. později a dopsat"). Hellmuthová a Waltari si kromě dopisů vyměňovali i pohlednice a přání k narozeninám, Vánocům či Velikonocům, které kopie neměly. V dopisech jsou zmínky také o telefonátech a telegramech, jejichž obsah pochopitelně neznáme, byť např. v dopise z 13. října 1968 Waltari děkuje za telegram z 19. září, v němž byla patrně gratulace k jeho šedesátinám.

Celkem jsme tedy měly k dispozici sedmnáct dopisů Miky Waltariho adresovaných Martě Hellmuthové a 37 kopií či konceptů dopisů Marty Hellmuthové Mikovi Waltarimu, které vznikly v poměrně dlouhém časovém období od roku 1956 až do konce sedmdesátých let. Poslední jsou datované 1978, tedy rok před spisovatelovou smrtí. Většina dopisů Miky Waltariho je půl- až jednostránková, Marta Hellmuthová se rozepisuje obšírněji, pět jejích dopisů má tři či čtyři strojopisné strany.

Z jazykového hlediska představuje tento soubor velkou výzvu, neboť korespondence byla vedena hned v několika jazycích, přičemž některé dopisy jsou vícejazyčné. V počátcích, tedy v padesátých a šedesátých letech, se Marta Hellmuthová možná ostýchala používat svou, v té době nepochybně víceméně pasivní, finštinu, ač sama Waltariho vyzývala, aby on finsky odpovídal. Tuto mnohojazyčnost dokládá např. jeho dopis z 22. září 1956, který má oslovení ve francouzštině, první odstavec německy, ale druhé dva odstavce a závěrečný pozdrav finsky. V prvních dopisech (viz např. dopis Hellmuthové z 10. října 1960) na dálku proběhlo i domlouvání o tom, v jakém jazyce by korespondence byla nejvhodnější. Hellmuthová se zřejmě nejlépe cítila ve francouzštině a nabídla ji jako první komunikační jazyk, protože předpokládala, že ji ovládá i Waltari, který ve Francii v mládí pobýval. Nakonec však korespondenci oba vedli nejvíce německy, a to až do počátku sedmdesátých let. Přelom nastal v letech 1971–1972, kdy začala Marta Hellmuthová aktivně používat finštinu, v níž si oba psali posléze až do konce jejich korespondenčního vztahu.

Při líčení důvěrných informací Hellmuthová výjimečně přecházela z němčiny do francouzštiny. Příkladem této strategie může být dopis z 27. ledna 1969, který je z poloviny v němčině, ovšem když pak Hellmuthová otevřeně kritizuje Velko-

OPEN ACCESS

borského překlady, přejde do francouzštiny. S pohoršením popisuje Velkoborského překlad románu Eevy Joenpelto *Panna kráčí po vodách* (česky 1966): „Náhodou jsem dostala originál této knihy, a tak jsem se znovu přesvědčila o jeho neschopnosti“,[20] a dále stále francouzsky dodává, že „to není žárlivost, když to říkám, nechápejte mě špatně, milý příteli“. Na tomto místě je třeba dodat, že zatímco Marta Hellmuthová po celý život cíleně shromažďovala a archivovala různé doklady a dokumenty, soukromý archiv překladatele J. P. Velkoborského buď vůbec neexistuje, nebo prozatím není veřejný, dokonce je znám pouze jediný rozhovor s Velkoborským (Velkoborský 1985). V jeho případě tedy nemůžeme rekonstruovat jeho vztah k finské literatuře a Waltarimu. Zároveň nelze postihnout jeho poměr k Martě Hellmuthové coby překladatelské kolegyni.

Mimořádnost dopisů mezi překladatelkou z Československa a finským spisovatelem se vyjevuje v několika ohledech. Již jsme naznačily, že v případě Waltariho se obdobný typ dokumentů vůbec nezachoval. Stejně tak víme, že tento autor další bližší vztah k tlumočníkovi svého díla měl už jen se svým maďarským překladatelem Endre Gombárem (nar. 1938), který nějakou dobu působil na Univerzitě v Helsinkách jako lektor maďarštiny (srov. Hejkalová 2007, s. 139). V obecnější rovině tato písemná komunikace vypovídá o nezvyklém profesně-osobním vztahu, který se může rozvinout v mezinárodním literárním poli, v tomto případě pod vlivem různých, v podstatě nestandardních okolností soukromého i veřejného charakteru. V rámci této korespondence nás přitom upoutávají tři hlavní tematické celky: dynamika vztahu autor — překladatel, svědectví o dobovém literárním provozu a úroveň transnacionálních vztahů a kulturního transferu.

Marta Hellmuthová od začátku Waltariho oslovila svým zaujetím pro jeho dílo a usilovnou snahou naučit se kvůli němu neznámý jazyk. Zřejmě proto jí byl nápomocný a projevoval jí sympatie. První náznak osobnějšího vztahu lze vysledovat už v německy a finsky psaném dopise z 16. prosince 1956, který Waltari poprvé podepsal jako „Váš přítel Mika Waltari“ a v němž též naráží na nepoměr množství a rozsahu dopisů:

> *Nevím, jestli už jsem Vám poděkoval za fotografie, které jsem v létě dostal. Často se dívám na krásný snímek, na němž vedete svou dceru, a zdá se mi, jako bychom se už dobře znali. Zvláště v posledních týdnech jsem na Vás hodně myslel a ze srdce Vám přál všechno dobré. Doufám, že chápete a prominete, že Vám píšu až příliš málokdy, ale jsem velmi ponořen do práce. Přeji Vám a Vaší rodině tak dobré a krásné Vánoce, jak je v našem světě možné, mnoho úspěchů a radosti do nadcházejícího roku.*

Vzhledem k tehdejší geopolitické situaci dopisy jen velmi málo odrážejí dobové reálie a politické poměry. To mohlo být motivováno obavami z cenzurních praktik a snahou neohrozit toto spojení či dokonce přímo aktéry této komunikace. V předcházející ukázce by se „mezi řádky“ dal číst ve formulaci „zvláště v posledních týdnech jsem na vás hodně myslel“ odkaz k maďarským událostem z podzimu 1956. V tomto ohledu je

20 Citace z korespondence Miky Waltariho a Marty Hellmuthové pocházejí v tomto a ve všech dalších výskytech z dopisů uložených v LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

OPEN ACCESS

tedy Waltariho pozdější reakce na srpnovou invazi z roku 1968, kterou najdeme v dopise psaném německy a datovaném 13. října 1968, zcela ojedinělá:

> *Teprve nyní se vracím k Vašemu dopisu z 21. dubna. Nemohl jsem na něj odpovědět dříve, protože tolik jsem se o světě naučil, že při čtení Vašeho dopisu, v němž tak jasně a radostně popisujete své pocity z nového jara Vaší vlasti, jsem se třásl předtuchami. Bez svobody nemůže člověk žít, ale svoboda po letech svazování může snadno vést k přehnané sebejistotě a destrukci, zejména u mládeže, která musí vytvořit budoucí svět ve vzájemném porozumění se všemi národy.*
>
> *Pro útěchu mohu říci jen to, že jsem na vlastní oči viděl ruskou revoluci v Helsinkách v roce 1917 a vnímal i říjnovou revoluci, i když jsem byl ještě chlapec. Už od ní uplynulo padesát let. A ze všeho, co jsem za svůj život viděl a zažil, vím zcela jistě, že tato největší revoluce na světě ještě neskončila, pokračuje a musí pokračovat, jinak by její vlastní vnitřní dialektika byla zbytečná. Vaše vlast nyní ukázala celému světu, že existují i jiné možnosti než krev, vězení a popravy. Pro Váš národ to bude vždy nehynoucí čest.*

U pisatelky zřejmě opatrnost a od ní se odvíjející i nepochybná autocenzura zesílila po jejím uvěznění a propuštění, kdy se jistě nechtěla vystavit jakékoli další perzekuci. Při odchodu z vězení podepsala prohlášení o zachování mlčenlivosti ohledně svého trestu (srov. Loučová 2021, s. 16). Bylo tedy nemyslitelné, aby se o něm svěřovala v dopisech, které mohli číst cenzoři. Téma věznění tudíž v korespondenci absentuje. Pouze v dopise Hellmuthové z 19. července 1969 a souvisejícím konceptu jsme si povšimly skryté narážky na rehabilitaci, resp. zproštění obžaloby, která přišla tak pozdě, že z ní už ani nemá radost (tato zpráva pak byla patrně v dopise doplněna dvěma výstřižky z novin).

TAK DALEKO, TAK BLÍZKO… INTIMITA VZTAHU SPISOVATELE A PŘEKLADATELKY

Vzájemný vztah se v průběhu let proměňoval a z čistě profesního se stával stále osobnějším. Oslovení v dopisech se postupně posunulo z formálního „Vážený pane akademiku Waltari“ až k velmi srdečnému „Milý příteli Miko“, z „Vážená paní Hellmuthová“ na „Milá Marto“. Pochopitelné vykání přešlo v sedmdesátých letech, pravděpodobně i vlivem přechodu z němčiny do finštiny, v tykání, které je ve finštině daleko rozšířenější než v němčině a češtině. První dopis v dochovaném souboru, v němž Hellmuthová Waltariho oslovuje ve druhé osobě singuláru, je datován 15. prosince 1973, první dopis, v němž tyká Waltari jí, je z 10. listopadu 1975.

Součástí této *intimizace* vzájemného vztahu bylo také pojímání rodinných příslušníků do společného dialogu. Do korespondence později vstupuje Waltariho manželka Marjatta, zejména líčení jejích neduhů (zemřela 30. listopadu 1978), Hellmuthová pro změnu píše o dceři Kateřině. Zatímco o dceři píše opakovaně a zmíní se také o narození vnučky Senty (dopis z 9. září 1973), její manžel se v dopisech „mihne“ jen okrajově, když Hellmuthová popisuje jeho zdravotní problémy. Jmenovitě je uveden pouze jednou, a to v dopise ze 7. května 1976, když jí přerušil soustře-

OPEN ACCESS

dění: „Teď přišel Šíša — můj muž — a ptá se, co má uvařit k večeři — a já ztratila nit svých myšlenek — …“

Jelikož vztah Marty Hellmuthové a Miky Waltariho zahrnul více než dvacet let, promítalo se do něj i sdílení nejrůznějších životních nesnází, především přibývajících zdravotních obtíží. Velmi osobní tón a sdílení poměrně detailních popisů nejrůznějších zdravotních peripetií se v dopisech začíná objevovat už od počátku šedesátých let 20. století a s postupujícím časem (zejména v sedmdesátých letech) toto téma téměř převládlo. Waltari se mnohdy v úvodech dopisů omlouvá za delší odmlky v korespondenci zprvu s poukazem na pracovní vypětí, později zejména na různé zdravotní komplikace. Píše také velmi otevřeně o svém psychickém stavu a depresích, které poprvé zmiňuje v dopise zaslaném z letního bytu v Laukkoski 21. října 1963. V závěru německy psaného dopisu z 13. října 1968 se ke svému duševnímu rozpoložení i stavu světa vyjadřuje takto:

> *Milá Marto, jistě víte, že Vám vždy přeji jen to nejlepší. Přát štěstí je v dnešním světě příliš těžké. Mně samotnému stačí, ba dokonce je pro mě víc než dost, když mohu získat a udržet si trochu duševního klidu.*

Hellmuthová od vydání překladu románu *Egypťan Sinuhet* opakovaně zvala Waltariho i jeho manželku do Prahy, tato návštěva se však, patrně právě ze zdravotních důvodů, o nichž se lze v dopisech poměrně podrobně dočíst, nikdy neuskutečnila. Sama překladatelka zavítala do Finska poprvé v červnu 1973, kdy Waltariho navštívila v jeho bytě v helsinské čtvrti Töölö (k okolnostem této návštěvy viz též Loučová 2021, s. 40–42). V LA PNP se dochovala podrobná zpráva Hellmuthové z této cesty, uskutečněné ve dnech 7.–28. června, kterou musela po návratu předložit československým úřadům. O této návštěvě v ní poznamenala:

> *Měla jsem také rozmluvu se svým dávným korespondentem a autorem, s Mikou Waltarim, na dlouhé odpolední návštěvě u něho. Ta byla však omezena na jeho dílo a jeho dobu. Je to nesporně největší finský spisovatel, nejen proto, že byl tolik překládán jako žádný jiný (bohužel valnou většinou špatně, zkráceně a zkomoleně — tak je špatný i slovenský překlad Sinuheta, přestože čerpá víc, než je právně dovoleno, z mého překladu, ačkoli tiráž tvrdí, že je přeložen z němčiny!). Kvůli jeho Sinuhetovi (což je jeho chef d'oeuvre) jsem se finsky naučila, a také je to jediný, pokud vím, úplný i adekvátní překlad. Všichni mladší autoři, kteří jsou úspěšní i dobří, se u Waltariho mnoho učili, včetně Väinö Linny (jenž byl také u nás přeložen).*[21]

K tomuto setkání se oba vrátili i v korespondenci. Hellmuthová v dopise z 9. září 1973 děkuje Waltarimu i jeho manželce Marjattě za krásné odpoledne v jeho pracovně, které jí stále ještě „září v myšlenkách“. V listopadu na tuto návštěvu odkazuje i Waltari: „Doufám, že Vaše letní cesta do Finska byla přínosná. Ještě jednou se omlouvám, že jsem se s Vámi nemohl setkat déle. Ale z Vaší návštěvy mi zůstala krásná vzpomínka.“

21 Zpráva o mém pobytu ve Finsku od 7.–28. 6. 1973. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

OPEN ACCESS

VPROSTŘED PŘEKLADATELSKÉ KAŽDODENNOSTI A LITERÁRNÍHO PROVOZU

Značná část korespondence, zejména její první polovina, se věnuje tehdejšímu literárnímu provozu, který byl po změně poměrů všelijak poznamenáván cenzurou, reorganizacemi a centralizací vydávání knih a jeho nepružností či různými politickými a ideovými zásahy. Bez ohledu na ideologie se Hellmuthová musela potýkat i s nedostatkem původních finských vydání, gramatik a podobně, neboť zájem o finštinu nebyl v českých zemích stále pevně zakořeněn a systematicky rozvíjen.[22]

V prvních dopisech Hellmuthová proto žádá spisovatele jednak o souhlas s překladem, jednak o zaslání dalších jeho knih a potřebných materiálů. Sám Waltari jí slouží coby zprostředkovatel, o čemž ostatně svědčí zmíněné dedikace v zaslaných knihách. Později ho neváhá zasvěcovat do všech úskalí tehdejšího publikování. Waltarimu podrobně líčí zvraty v hledání nakladatele pro překlad *Egypťana Sinuheta*, popisuje další průtahy a zdržení a vyčerpávající vyjednávání, při nichž bylo třeba se adaptovat na různé nakladatelské politiky. Literární provoz v komunistickém Československu charakterizovalo hlavně to, že vše trvalo velmi dlouho. Teprve 18. září 1964 může spisovatele konečně zpravit o tom, že román je už v tiskárně a že se tedy může pustit do dalších překladů. M. Hellmuthová také průběžně reflektuje svoje překladatelské postavení a nesnadnou cestu, kterou si vybrala, včetně toho, že je nutné kromě překladů dělat i jinou práci, a jak ji od práce a soustředění odvádějí praktické záležitosti a starost o domácnost — „jak jsou všechny věci ve světě pro dobro mužů", píše doslova (26. února 1973). Waltari o své literární práci píše překladatelce spíše zběžně, hlavně v padesátých letech, a to ve spojitosti s nadměrným vytížením: „Doufám, že chápete povahu spisovatelské práce, při psaní je třeba se odloučit od ostatního světa a myslet jen na tu práci" (22. září 1956). Tehdy byl totiž Waltari ještě literárně činný, publikoval další historické romány, přičemž některé z nich přeložila i Marta Hellmuthová (*Turms kuolematon* /Tajemný Etrusk/, finsky 1955, česky 1972; *Valtakunnan salaisuus* /Jeho království/, finsky 1959, česky 1974).

Konkrétních jazykových konzultací je současně v korespondenci minimum. Např. v dopise z 9. září 1973 se Hellmuthová ptá na to, zda je v románu *Ihmiskunnan viholliset*, který vyšel česky pod názvem *Nepřátelé lidstva* nakonec až v roce 1999, a to v překladu Marka E. Světlíka, název druhé části *Poikani Julius* v nominativu nebo zda si jej má vyložit jako vokativ, protože v češtině má vokativ jiný tvar než nominativ. Jindy tematizuje návrhy na možné změny v názvech děl v českém vydání (např. název románu *Turms kuolematon* /doslovně Nesmrtelný Turms/ versus český název *Tajemný Etrusk*). Faktografickým a jazykovým otázkám k tomuto románu je věnován i téměř celý jednostránkový německy psaný dopis z 18. října 1969, který svědčí o velké pečlivosti překladatelky ohledně historických souvislostí a z nich vyplývajících překladatelských řešení.

22 V tom se mnoho nezměnilo od doby před padesáti lety, kdy se v novinovém článku o překladateli Aloisu Koudelkovi referovalo: „Nikdo by nevěřil, jak je mnohdy nesnadno, zaopatřiti si cizojazyčnou knihu! Knihkupec ji vůbec nemůže objednati. Po většině je takový milovník cizích literatur odkázán na známé a vůbec na lidi, kteří jsou mu doporučeni" (Zháněl 1911, s. [5]).

OPEN ACCESS

Překladatelka s autorem soustavně konzultovala své budoucí plány a různé další překladatelské možnosti. Zajímavý byl její trvalý zájem o překlad divadelních her (nejen Waltariho, byť těmi začínala), pravděpodobně kvůli jejich lepšímu uplatnění, a tedy záruce a pokrytí příjmu, který byl v důsledku jejího profesního postavení „na volné noze" kolísavý. Dopisy se v tomto směru nevyhýbají ani finančním otázkám a tematice vyplácení honorářů, a to do té míry, že se překladatelka odvážila ve svízelné situaci v roce 1972 požádat Waltariho o finanční půjčku, již nakonec pokryl právě jeden z jeho autorských honorářů.

Dopisy poskytují také vhled do zdejšího konkurenčního prostředí, kdy se do nich promítaly překladatelčiny konflikty s dalšími překladateli z finštiny, což stavělo Waltariho do nepříjemné situace. Jak už bylo řečeno, spisovatel choval k Hellmuthové jako překladatelce velký respekt, a to i s ohledem na vytrvalost, s níž jeho dílo prosazovala a následně propagovala. Zároveň však nechtěl vstupovat do zdejších sporů, zatímco Hellmuthová po něm opakovaně žádala záruky, že má být jeho výhradní překladatelkou do češtiny. Odvolávala se na to, že nikdo jiný zde jeho dílu a jazyku nerozumí tak dobře jako ona, což mělo být jasné i z reakcí čtenářů, které mu také opakovaně zprostředkovávala (viz např. dopis z 22. listopadu 1975, v němž uvádí, že studenti FAMU uvedli jako svou nejoblíbenější knihu právě *Egypťana Sinuheta* a že jí za tento překlad poděkovaly i dvě asi dvacetileté dívky ve skladu, kde si byla vyzvednout výtisky svého překladu novely *Amálie* od Sylvi Kekkonen /1900–1974/, spisovatelky a finské první dámy). Tento způsob komunikace s autorem lze pokládat za součást překladatelčiny cílené a strategické politiky.

Na základě dopisů se zdá, že Hellmuthová měla rozpracované překlady daleko více Waltariho děl, která nakonec vyšla mnohem později v překladu někoho jiného nebo vůbec. Už v dopise z 5. prosince 1960 se např. zmiňuje o práci na Waltariho blíže nespecifikovaných pohádkách (vyšly ve dvou knihách *Čínská kočka a jiné pohádky* a *Bílý slon a jiné pohádky* až v letech 2002 a 2004 v překladu J. P. Velkoborského) a povídkách a také novele *Surun ja ilon kaupunki* (finsky 1936, česky *Město smutku a radosti*, vyšlo až v roce 2010 v překladu Markéty Hejkalové). U některých knih Marta Hellmuthová naopak vyhodnotila, že není v jejích možnostech se do překladu tak rozsáhlého díla pustit, což byl případ historického románu *Mikael Karvajalka* (finsky 1948, česky pod názvem *Krvavá lázeň* až v roce 2002 v překladu Markéty Hejkalové). Přeložit vše bylo jednoduše nad její síly, přesto si chtěla udržet waltariovskou exkluzivitu. Terčem opakované kritiky se stali ti, kdo tento vytyčený prostor narušovali, a to hlavně překladatel a redaktor J. P. Velkoborský.

Poprvé byla Marta Hellmuthová pobouřena zveřejněním Velkoborského překladu tří Waltariho povídek *Lukittu laatikko*, *Naapurimme Andersson*, *Erehdys* (Skříňka se zámkem, Anderssonovi, Omyl) ve *Světové literatuře* č. 5/1963 (viz dopis z 15. října 1963). Tyto povídky vyšly v knize *Vallaton Waltari*, kterou Marta Hellmuthová dostala v zásilce knih od Waltariho v lednu 1957, a to s finskojazyčnou dedikací (viz výše). Ona sama překlad povídky Omyl nabízela redakci časopisu *Květy* v roce 1962,[23] tedy nedlouho po svém propuštění z vězení, ale bez úspěchu. Své rozpaky nad počiny Velkoborského a později Marka E. Světlíka a dalších, třeba na adresu překladu *Egypťana*

23 Dopis Marty Hellmuthové redakci Květů, 4. 6. 1962. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

OPEN ACCESS

Sinuheta do slovenštiny, pak tlumočila do Finska relativně pravidelně. Waltari na kritiku Velkoborského překladatelské práce ze strany Hellmuthové reagoval poměrně zdrženlivě a v dopise z 5. srpna 1976 např. píše, že je mu líto, pokud Velkoborský jako překladatel selhal, ale teď, když je už starý a unavený a trápí ho kdeco, nemá energii věnovat se takovým nepříjemnostem. Navíc upozorňuje, že nakladatelé si překladatele vybírají sami, což je zvykem i ve Finsku, a mají pak i odpovědnost za kvalitu překladu.

TAM A ZPĚT. KULTURNÍ TRANSFER MEZI ČESKOSLOVENSKEM A FINSKEM

Korespondence Marty Hellmuthové s Mikou Waltarim také podává plastický obraz toho, jak se původně amatérská, byť jinak jazykově vzdělaná znalkyně finštiny stává profesionální finštinářkou a zároveň významnou aktérkou transferu mezi českou a finskou kulturou. Waltari si práce a snahy Hellmuthové o zpřístupňování finské literatury a kultury české veřejnosti od počátku velmi vážil, považoval ji za důležitou a srovnával situaci s tím, jak málo se naopak česká literatura překládá do finštiny, což např. dokládá jeho dopis z 23. září 1960:

> *Považuji Vaši práci pro literárně-kulturní vztahy mezi Vaší zemí a Finskem za opravdu důležitou a podstatnou. Není mnoho Čechů, kteří by mohli překládat z finštiny, také tu nemáme žádné překlady z Vaší nové literatury.*

Překračování kulturních hranic bylo obousměrné: Hellmuthová chtěla rovněž zprostředkovat Waltarimu české knihy, které považovala za zásadní. Už v roce 1956 mu zřejmě poslala díla Karla Čapka a Jaroslava Durycha, za něž Waltari děkuje v dopise z 16. prosince 1956, a např. v dopise z 9. listopadu 1973 Waltari vyjadřuje díky za knihy Komenského.

Marta Hellmuthová si jako kulturní vyslankyně postupně vybudovala ve Finsku rozsáhlou síť vztahů a kontaktů — některé i zásluhou Waltariho doporučení, díky nimž získávala aktuální informace o literárním a kulturním dění, ale i potřebné časopisy a knihy. Rozsah této sítě byl nebývalý a dokládá, že překladatelka uměla obdivuhodně posilovat svůj sociální a celkově zprostředkovatelský kapitál. Ještě v padesátých a šedesátých letech byl však její manévrovací prostor velmi omezený. Zatímco J. P. Velkoborský měl možnost navštívit Finsko již v šedesátých letech, resp. minimálně o jednom jeho výjezdu (s plzeňským amatérským souborem písní a tanců) se nám dochovala zpráva (Velkoborský 1965), Marta Hellmuthová na cestu do Finska čekala dlouhá léta. V tomto období také asi nepřipadalo v úvahu, aby spolupracovala s oficiální Finsko-československou společností (Suomi–Tšekkoslovakia-seura), založenou v roce 1949. S tou byl pro změnu spjat Alois Šikl,[24] jenž na její práci údajně žárlil (srov. Loučová 2021, s. 34).

V souvislosti se změnami politické situace, prohlubováním československo-finských vztahů v sedmdesátých letech a překladatelčinou rostoucí reputací již nebylo

24 V roce 1949 najdeme např. v tisku fotografii, na které je Alois Šikl — jako zástupce ministerstva školství a osvěty — s delegací na výstavě českého a slovenského umění ve Finsku (Archmann 1949).

OPEN ACCESS

možné pominout, se Hellmuthová do různých akcí veřejně zapojovala, popřípadě je přímo organizovala, a participovala na oficiální kulturní diplomacii. V roce 1975 pobývala od února do července ve Finsku, kam byla vyslána ministerstvem kultury na základě československo-finské kulturní dohody. Ve své zprávě z této cesty uvedla:

> *Můj program, jak jsem jej předložila ministerstvu kultury ČSR, se týkal především poznání země, tj. životního prostředí (v minulosti a současnosti), hlubšího poznání hovorového jazyka, jakož i celé kulturní oblasti (divadlo, výtvarné umění, architektura, hudba, folklor…) nejen literární. Navíc jsem si předsevzala propagovat naši kulturu a naši literaturu s tím, abych získala nové překladatele přímo z češtiny, což se mi podařilo u tří osob v Helsinkách* […] *i zde* […]. *Finských překladů z naší literatury je mizivě málo, a ještě k tomu většinou jsou pořízeny z druhé ruky.*[25]

Během této cesty navázala mnohé kontakty, zapojila se do místního kulturního života, nejednou při různých akcích i tlumočila. Podle detailního programu ji měl Waltari přijmout 7. února, tedy krátce po jejím příjezdu do Finska, a 26. května měla navštívit také na Waltariho pozvání jeho letní sídlo v Laukkoski. U Miky Waltariho byla ještě 2. července, když se s ní podle jejích slov přijel z venkova rozloučit. V závěru své zprávy podává obsáhlé návrhy, jak by bylo možné vzájemné literární, vědecké a umělecké vztahy obohatit a posílit, jakož i detailní zprávy aktuálního stavu v jednotlivých oblastech činnosti.

Waltariho později v dopise ze 7. května 1976 obšírně informuje o komponovaném večeru finské literatury, který se uskutečnil dne 28. dubna 1976 pod hlavičkou Lyry Pragensis a v rámci něhož zazněly i ukázky z *Egypťana Sinuheta*. Za „normalizace" napsala Hellmuthová mnoho krátkých článků o finské literatuře i kultuře do různých českých novin a časopisů (hlavně *Lidová demokracie* a *Naše rodina*). Věnovala se také soukromému bádání o tenoristovi Josefu Navrátilovi (1840–1912) a dalších českých hudebnících, kteří působili ve Finsku v 19. a na počátku 20. století.

Její ambice dobře ilustruje posun od překladu k literárněvědnému bádání a jí plánovaný, avšak neuskutečněný projekt sepsání dějin finské literatury, k němuž jí přál Waltari hodně zdaru už v dopise z 30. března 1971.[26]

ZÁVĚR

Naší sociobiografickou sondou do vztahu překladatelky Marty Hellmuthové a finského spisovatele Miky Waltariho jsme se pokusily ukázat, nakolik může být nosné zabývat se v rámci translatologických studií i kulturní a literární historie nejen konkrétními překlady a literárními díly, ale rovněž osobnostmi překladatelů a širšími

25 Zpráva o služební cestě, resp. studijní cestě do Finska uskutečněné ve dnech 3. února — 4. července 1975. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

26 Ale i do těchto plánů zčásti vstupoval Velkoborský — viz namátkou jeho přehledový text *Finská literatura* (Velkoborský 1969). Z pozdější doby je doloženo, že měl přeloženy *Dějiny literatury Finska* od Kaie Laitinena, které však nikdy nevyšly. Velkoborský byl též autorem všech finských hesel ve *Slovníku severských spisovatelů* (1998).

OPEN ACCESS

společenskými a kulturními podmínkami, v nichž se překladatelská činnost uskutečňuje. Už úvodní nástin česko-finských překladatelských vztahů ozřejmil, že motivace překladatelů k finštině měla a jistě stále má nejrůznější pohnutky a sociální příčiny. Není to často první volba, někdy jde o jistou náhodu (viz Holečkův zájem o *Kalevalu* a pobyt Hellmuthové v Egyptě). Současně se zvládnutí tohoto jazyka, jak napovídá vícero překladatelských příběhů, dělo často formou samostudia. Zde také zůstává badatelským úkolem do budoucna kvalitativní zhodnocení překladů Marty Hellmuthové, ale třeba i jejích doplňujících vysvětlivek, které už záhy po vydání románu *Egypťan Sinuhet* v roce 1965 kritizoval v dopise do nakladatelství egyptolog Pavel Červíček.[27]

V případě malých kultur nejednou překladatel přebírá úlohu kulturního zprostředkovatele. To platilo jak dříve např. pro Aloise Šikla, tak pro Martu Hellmuthovou. Jak poznamenávají Petra Broomans a Marta Ronne, které se ve svém bádání soustředily na problematiku genderu v kulturním transferu, pro kulturní zprostředkovatele z malých zemí a malých literatur je typické, že překladatelky (ovšem i překladatelé) zastávají mnoho úloh. Mohou být kritičkami a redaktorkami, případně samy vlastnit nakladatelství, pracovat jako knihovnice, věnovat se publicistice nebo přímo literárnímu bádání; to vše jim umožňuje aktivně spoluvytvářet kánon literatury, kterou uvádějí do nového prostředí (Broomans — Ronne 2012, s. 118). Ačkoli se Hellmuthová orientovala zejména na překlad a šíření Waltariho díla, stala se zejména v době „normalizace" v Československu jakousi velvyslankyní finské literatury a kultury v širším slova smyslu, o čemž svědčí jak desítky publikovaných novinových článků a rozličné organizační a „síťovací" aktivity, tak velmi bohatá korespondence s různými aktéry kulturního a společenského života ve Finsku i u nás. Toto výlučné postavení stvrzovala i její dlouholetá korespondence s Mikou Waltarim. Finsko také v sedmdesátých letech opakovaně navštívila, což nám přináší jistou zprávu o migraci překladatelů i překračování hranic v době studené války, jakkoli se v době po konání helsinské Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975 poměry uvolňovaly.

Role Marty Hellmuthové v česko-finském literárním i kulturním provozu a její úsilí o propagaci finské literatury obecně však u nás nebyla za jejího života náležitě doceněna a tento text je po studii P. Loučové (2021) druhou splátkou tohoto dluhu. V roce 1985 sice získala Hellmuthová Cenu nakladatelství Vyšehrad (připomeňme, že toho roku *Egypťan Sinuhet* vyšel už v pátém vydání) a čtenáři její překlady chválili a adresovali jí pochvalné dopisy (též uloženy v LA PNP), nicméně v překladatelském provozu byla spíše solitérem. Navíc se musela vyrovnávat s působením z jejího pohledu konkurenčního překladatele z finštiny J. P. Velkoborského. Většího uznání se jí tak paradoxně dostalo ve Finsku, které odjakživa oceňovalo osobnosti, jež šířily dobré jméno této země a povědomí o ní (viz např. Řád bílé růže udělený Holečkovi i Šiklovi) — a tím stvrzovalo funkci překladu jako nástroje kulturní diplomacie. Zmiňme přijetí Hellmuthové u první dámy Sylvi Kekkonen v roce 1973 nebo bronzovou medaili Kalevalské společnosti v roce 1985, již zároveň obdržel taktéž J. P. Velkoborský (R 1986).

Do překladatelských strategií Hellmuthové se bezpochyby promítala i skutečnost, že svoji kariéru rozvíjela v komunistickém Československu, v němž na konci padesátých let zakusila politické uvěznění. To ji jistě vedlo k některým rozhodnutím a auto-

27 Dopis Pavla Červíčka z Československého egyptologického ústavu UK nakladatelství Lidová demokracie, 2. 9. 1965. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

OPEN ACCESS

cenzuře, aby se napříště jakékoli perzekuci vyhnula a neohrozila pokračování své překladatelské práce. Snad proto se v dopisech s Waltarim až na výjimky neřeší politická situace a pisatelé ji nekomentují. Ostatně sám Waltari byl jak u finských komunistů, tak v Sovětském svazu v nemilosti a jeho díla tam mohla začít vycházet až po rozpadu SSSR (srov. Hejkalová 2008, s. 27; 2010, s. 31). Jak si všímají někteří badatelé, historie překládání jsou i historiemi těchto režimů (Lange — Monticelli — Rundle 2022).

Náš exkurz do překladatelsko-autorského vztahu a kulturního transferu by nebyl možný bez existence rozsáhlé překladatelčiny pozůstalosti. Její vědomá sebearchivační praxe, podepřená zkušeností s literárněhistorickým bádáním jejím i manželovým, kontrastuje s Waltariho nedbalým nebo naopak „kurátorovaným" přístupem k uchovávání písemností. Jako badatelky se potýkáme s rozptýlením dochovaných materiálů na různá místa i s působností archivních institucí. Přesvědčily jsme se, že archivy sice spravují archiválie a pečují o ně, avšak nejrůznější vnější okolnosti nebo vnitřní postupy jakož i vstřícný přístup k badateli mohou ovlivnit jejich dostupnost. Do bádání vstupuje rovněž etická stránka výzkumu nežijících osob, kdy odpovědnost neleží pouze na archivech, ale ve stejné míře také na badatelích. Zrovna studium privátní korespondence může svádět k jisté bulvarizaci a senzacechtivosti, o to více je třeba diskutovat etickou stránku archivního bádání, zvláště u materiálů z osobních archivů, které byly dosud neznámé (viz také Karhu — Kivilaakso — Parente-Čapková 2024, s. 17; Salonen 2024, s. 46). V tomto směru se snažíme o maximálně respektující přístup, a proto zde blíže nespecifikujeme zdravotní potíže pisatelů a podobně.

Některé současné badatelské výstupy Waltariho odkaz poněkud problematizují, a to mj. s ohledem na jeho vztah k ženám — viz dvě disertační práce o Waltariho tvorbě ve dvacátých a třicátých letech: Taru Tapioharju (2010) se věnuje diskurzu nové ženy, Juha Järvelä (2013) genderu ve Waltariho textech i jejich dobové recepci. Jisté rozčarování přinesl také text publicistky Venly Rossi (2024) v příloze *Helsingin Sanomat HS Teema* o dosud neznámých dopisech, které psal v letech 1945–1946 Waltari své milence, kulturní redaktorce Leeně Ilmari (1913–2008) (k tomu srov. též Hejkalová 2024). S uspořádáním korespondence a předáním do archivu SKS přitom L. Ilmari pomohla její přítelkyně a zároveň už výše zmíněná waltariovská badatelka Ritva Haavikko. Soubor předaný v roce 2004 měl být na přání adresátky zpřístupněn až po dvaceti letech, tedy roku 2024, a obě o jeho obsahu pomlčely. Je možné, že se v budoucnu objeví nové archivní materiály i korespondence, a proto nelze vyloučit další překvapení a přehodnocení.

Waltariho dopisy, které jsme objevily v pozůstalosti jeho české překladatelky a přítelkyně Marty Hellmuthové, nasvěcují tuto výraznou osobnost finské literatury ze zcela jiného úhlu. Mika Waltari v nich vystupuje jako etablovaný spisovatel, který neváhá nezištně podpořit neznámou ženu, jež chce zpřístupnit jeho dílo v komunistickém Československu, ale zároveň jako člověk, jenž odkrývá a sdílí s ní své vnitřní zápasy a křehkost, jež je s úbytkem životních i tvůrčích sil stále patrnější. Rozloučení z pravděpodobně posledního dopisu Miky Waltariho Martě Hellmuthové je tak ve své upřímnosti a zároveň důvěrnosti nečekaně působivým sdělením: „Doufejme, že se všechno zlepší, až zase přijde jaro a léto. Ty už jaro máš. Se srdečným pozdravem Tvůj Mika" (24. dubna 1978).

OPEN ACCESS

LITERATURA

PRAMENY

Knihovní katalog Památníku národního písemnictví <https://arl.pamatniknarodnihopisemnictvi.cz/arl-pnp/>.
LA PNP, fond Josef Holeček.
LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).
SKS Arkisto, fondy Sulo Haltsonen, Outi Hämäläinen, Rafael Koskimies, Inkeri Müller.
Suomen kirjallisuuden käännökset, FILI (Databáze překladů finské literatury FILI) <https://dbgw.finlit.fi/kaannokset/index.php>.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

ap: Finština u přepážky československé pošty. *Lidové noviny* 46, 1938, č. 147, 22. 3., s. 4.
Archmann, R.: Vítězství čs. výtvarného umění ve Finsku. *Svět v obrazech* 5, 1949, č. 17, s. 20.
Broomans, Petra — van Voorst, Sandra (eds.): *Rethinking Cultural Transfer and Transmission: Reflections and New Perspectives*. Barkhuis, Groningen 2012.
Broomans, Petra — Ronne, Marta: Gendering Cultural Transfer and Transmission History. In: Petra Broomans — Sandra van Voorst (eds.): *Rethinking Cultural Transfer and Transmissions: Reflections and New Perspectives*. Barkhuis, Groningen 2012, s. 117–130.
Březinová, Helena — Höhne, Steffen — Petrbok, Václav (eds.): *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943). Wissenschaftler und Kulturpolitiker*. Böhlau Verlag, Wien — Köln — Weimar 2021.
Bugge, Peter: Obraz Dánska u Arnošta Krause. In týž: *České světy*, eds. Eduard Burget — Alena Přibáňová. Academia, Praha 2025, s. 142–158.
Envall, Markku: *Suuri illusionisti: Mika Waltarin romaanit*. WSOY, Helsinki 1994.
Envall, Markku: Waltari, Mika. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000702> [15. 4. 2026].
Fárová, Lenka — Kulkki-Nieminen, Auli: *„Švejk tekee toisin". Suomalais-tšekkiläiset kirjallisuussuhteet*. Tampereen yliopisto, Tampere 1996.
Fárová, Lenka: Waltariho varování před sovětskou mocí. *iLiteratura*, 8. 9. 2023 <https://www.iliteratura.cz/clanek/46553-waltari-mika-valka-o-pravdu> [15. 4. 2026].
[Finský ministr školství…]. *Mladá fronta* 24, 1968, č. 216, 6. 8., s. 5.
Haavikko, Ritva: *Mika Waltari, valloittaja*. WSOY, Helsinki 2008.
Haavikko, Ritva (ed.): *Ihmisen ääni: nöyryys — intohimo, Mika Waltari*. WSOY, Helsinki 1978.
Haavikko, Ritva (ed.): *Kirjailijan muistelmia, Mika Waltari*. WSOY, Helsinki 1980.
Heilbron, Johan: Towards a Sociology of Translation: Book Translations as a Cultural World-System. *European Journal of Social Theory* 2, 1999, č. 4, s. 429–444.
Hejkalová, Markéta: *Fin Mika Waltari*. Nakladatelství Hejkal, Havlíčkův Brod 2007.
Hejkalová, Markéta: *Mika Waltari the Finn*, přel. Gerald Turner. WSOY, Juva 2008.
Hejkalová, Markéta: Prospěšná válka. Mika Waltari a finsko-sovětský konflikt. *Dějiny a současnost* 30, 2008, č. 4, s. 24–27.
Hejkalová, Markéta: Waltari a Rusko. *Kontexty* 2, 2010, č. 2, s. 22–33.
Hejkalová, Markéta: Sadista Mika Waltari. Skandální odhalení, anebo bouře ve sklenici koňaku?, *ČT art*, 19. 12. 2024 <https://art.ceskatelevize.cz/inside/sadista-mika-waltari-skandalni-odhaleni-anebo-boure-ve-sklenici-konaku-IAKre> [21. 4. 2026].

Herben, Jan: Finský příklad pro nás. *Moravsko-slezský sborník* 1, 1918, č. 2, s. 48–55; č. 3, s. 87–96.

Holeček, Josef: [Předmluva]. In: *Kalevala*, přel. Josef Holeček. V. Neubert, Praha 1894, s. [III]–XI.

Holeček, Josef: *Pero. Román — paměti II*. Pražská akciová tiskárna, Praha 1923.

Chmel Denčevová, Ivana: Svého snu se nikdy nevzdala. Egypťana Sinuheta přeložila ve vězení, odsouzená za špionáž. Osudové ženy: Marta Hellmuthová. *Český rozhlas Dvojka*, 15. 1. 2022 <https://dvojka.rozhlas.cz/sveho-snu-se-nikdy-nevzdala-egyptana-sinuheta-prelozila-ve-vezeni-odsouzena-za-8659929> [28. 5. 2026].

Järvelä, Juha: *Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939*. Disertační práce. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2013.

Kaindl, Klaus — Kolb, Waltraud — Schlager, Daniela (eds.): *Literary Translator Studies*. John Benjamins Publishing, Amsterdam — Philadelphia 2021.

Karhu, Hanna — Kivilaakso, Katri — Parente-Čapková, Viola: Johdanto. Historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkijat yksityisarkistoissa. In: Hanna Karhu — Katri Kivilaakso — Viola Parente-Čapková (eds.): *Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2024, s. 7–31.

Kippola, Maija: Marta Hellmuthová — suuri Suomen ystävä on poissa. *Itä-Häme*, 1988, č. 156, s. 6.

Lange, Anne — Monticelli, Daniele — Rundle, Christopher (eds.): *Translation under Communism*. Palgrave Macmillan, London 2022.

Loučová, Petra: Sinuhet za mřížemi. K osudům jednoho překladu a životnímu příběhu překladatelky Marty Hellmuthové. *Securitas Imperii*, sv. 38, 2021, č. 1, s. 10–69.

Loučová, Petra: *Slovo za mřížemi a dráty. Knižní a literární kultura v československých pracovních táborech a věz eních v letech 1948–1968*. Disertační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav české literatury, Brno 2025.

Miesenböck, Julia: *Übersetzerinnen und Übersetzer tschechischer Lyrik ins Deutsche 1948–1989*. Disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav translatologie, Praha 2024.

Milton, John — Bandia, Paul (eds.): *Agents of Translation*. John Benjamins Publishing, Amsterdam — Philadelphia 2009.

Parente-Čapková, Viola: III. Finská literatura. In: Martin Humpál — Helena Kadečková — Viola Parente-Čapková: *Moderní skandinávské literatury 1870–2000*. Karolinum, Praha 2006, s. 367–452.

Pym, Anthony: *Method in Translation History*. New York, Routledge 1998.

R: Medaile Kalevaly. *Tvorba*, 1986, č. 1, příloha Kmen, č. 1, s. II.

Rajala, Panu: *Unio mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset*. WSOY, Helsinki 2008.

Rossi, Venla: Mika Waltarin salaisuus. *HS Teema*, 2024, č. 6, s. 40–53.

Salonen, Tuukka: Unennäkijän tosiasiat. Iris Uurron arkisto affektiivisena kokemuksena ja eettis-metodologisena haasteena. In: Hanna Karhu — Katri Kivilaakso — Viola Parente-Čapková (eds.): *Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2024, s. 35–68.

Šikl, Alois: O finské literatuře. *Venkov* 26, 1931, č. 188, 13. 8., s. 6.

Tapioharju, Taru: *Tyttö kaupungissa. Uuden naisen diskurssi Mika Waltarin 1920- ja 1930-luvun romaaneissa*. Disertační práce. Tampereen yliopisto, Tampere 2010.

Trejbalová, Adéla: *Překlady Waltariho detektivního románu* Kdo zavraždil paní Skrofovou? *do češtiny*. Bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav germánských a severských studií, Praha 2025.

Velkoborský, Jan Petr: S kontrabasem k polárnímu kruhu. *Mladá fronta* 21, 1965, č. 2, 3. 1., s. 2.

Velkoborský, Jan Petr: Finská literatura. *Čtenář* 21, 1969, č. 6, s. 184–186.

Velkoborský, Jan Petr: Translation ©... 8., připr. Jan Kašpar. *Tvorba* 1985, č. 16, příloha Kmen, č. 16, s. VIII.

OPEN ACCESS

OPEN ACCESS

Vimr, Ondřej: *Historie překladatele. Cesty skandinávských literatur do češtiny (1890–1950)*. Pistorius & Olšanská, Příbram 2014.

Wolf, Michaela — Fukari, Alexandra (eds.): *Constructing a Sociology of Translation*. John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia 2007.

Zháněl, Ignát: O. S. Vetti — Alois Koudelka jako padesátník. *Našinec* 47, 1911, č. 259, 12. 11., s. [4]–[5].

Zlatnar Moe, Marija — Žigon, Tanja — Mikolič Južnič, Tamara: *Center and Periphery: Power Relations in the World of Translation.* Ljubljana University Press, Ljubljana 2019.

Biblioterapie: kritický pohled v perspektivě kognitivních věd a psychologie umění

Matěj Tomeček

Ústav české literatury, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, Česká republika
488625@muni.cz
https://orcid.org/0009-0006-4715-6602

SYNOPSIS

Bibliotherapy: A Critical Perspective from the Fields of Cognitive Science and Psychology of Art

Bibliotherapy became institutionally established at the beginning of the twentieth century. Since then, its use has expanded beyond clinical settings to public libraries and schools, where it is applied primarily in the form of 'developmental bibliotherapy'. Its theoretical foundations, formulated in the 1960s, have essentially remained unchanged to this day. However, current research in psychology, cognitive science, and neuroscience shows that traditional theory, based primarily on the method of introspection, can no longer adequately explain the complex nature of the bibliotherapeutic process. This paper therefore presents a proposal for how the theoretical framework of bibliotherapy can be enriched with current findings from interdisciplinary research, particularly in the fields of psychology of art and neurocognitive approaches. Drawing on these findings, supplemented by the narrative transportation theory, we conclude by presenting a proposal for how bibliotherapy in the classroom can be modified to achieve the most positive effect on participants in accordance with current scholarly knowledge.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Biblioterapie; kognitivní věda; psychologie; teorie narativního přenosu; středoškolská výuka / bibliotherapy; cognitive science; psychology; narrative transportation theory; secondary school education.

DOI

https://doi.org/10.14712/23366680.2026.1.3

S jistou nadsázkou lze říct, že od dob, kdy si lidé začali vyprávět příběhy, se zároveň snažíme reflektovat jejich dopad na člověka. Proč si příběhy vyprávíme, či pro účely tohoto příspěvku přesněji — proč je čteme? Jaký pro nás mají význam a jaký na nás mají vliv? Z těchto úvah postupně vyplynulo přesvědčení, že příběhy, specificky tedy i literatura a proces čtení, mohou mít příznivé účinky na člověka a jeho duševní zdraví. A z tohoto přesvědčení o léčivém potenciálu příběhů postupně vznikla biblioterapie.

Cílem příspěvku je nabídnout nový pohled na biblioterapii s oporou v aktuálních vědeckých poznatcích. Nejprve stručně představíme její vývoj, základní východiska,

OPEN ACCESS

vztah k příbuzným disciplínám a využití ve výuce ve variantě tzv. vývojové biblioterapie. Poté přiblížíme limity současné biblioterapeutické praxe i její dosavadní teoretické reflexe, v níž nebývají obvykle dostatečně zohledněny nejnovější poznatky z relevantních oblastí výzkumu (psychologie, kognitivní vědy ad.).

Vzhledem k závislosti biblioterapie na metodě introspekce se zaměříme na její kritiku pohledem psychologie a analytické filozofie. Následně představíme čtení, jeho možnosti a limity, v perspektivě kognitivních věd druhé generace a nových výzkumů z oblasti psychologie umění. S oporou v těchto poznatcích, doplněných o teorii narativního přenosu, se zamyslíme nad tím, jak lze biblioterapii ve výuce modifikovat, abychom dosáhli co největšího pozitivního účinku na účastníky v souladu s aktuálním vědeckým poznáním.

STRUČNÝ VÝVOJ BIBLIOTERAPIE A JEJÍ ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA

V historii najdeme mnoho příkladů, jež odkazují k potenciálu příběhů ovlivňovat druhé. Petra Bubeníčková hledá kořeny tohoto fenoménu již v předhistorických dobách, v rituálech šamanů, kteří připisovali slovům tajemnou moc v podobě různých zaklínadel. Ve starověkém Egyptě čtyři tisíce let před naším letopočtem dokonce lidé polykali tato zaklínadla psaná na papyru za účelem posílení vlivu magických formulí na cílového uživatele. V souvislosti s literaturou se jako zajímavý případ jeví Osymandyova knihovna v Heliopoli ze 13. století před naším letopočtem, známá jako Léčebna duší, kde knihy považovali za prostředek k udržování duševního zdraví. Jako významná terapeutická technika tehdy byla podporována nejen tichá četba, ale i hlasité předčítání knih (Bubeníčková 2024, s. 17). Také na zdech Alexandrijské knihovny se lidé mohli dočíst, že „Čtení je lékem mysli“ (Vukadin 2022, s. 290). A podobné nápisy se našly i v pozůstatcích mnoha dalších starověkých knihoven, zejména z dob antického Řecka.

Klíčovou osobnost, která výrazně ovlivnila i současné úvahy o biblioterapii, představuje Aristotelés. Upozornil na terapeutický rozměr příběhů, když poukázal na to, že vlivem estetického působení zakoušíme emoce, jež představují významný prostředek reflexe fyzického i psychického zdraví člověka (Cardenas 1980, cit. podle Afolayan 1992, s. 138). Aristotelés uvažoval v souvislosti s uměním o stavu katarze, při níž v nás umění vyvolává uvolňující, zušlechťující, očistné pocity. Tyto stavy vyvolané uměním stojí v základu biblioterapeutických úvah o tom, jak lze cíleně využít estetického působení literatury k podpoře duševního rozvoje člověka (Vukadin 2022, s. 290). Podobné motivy vnímání literatury jako užitečné a prospěšné duševnímu zdraví se objevují i ve středověkých knihovnách či v klasické literatuře. Během středověku v této oblasti dominovala náboženská literatura, která byla nemocným opět předčítána, texty z Bible se četly i během operací. Myšlenky renesance a humanismu pak přispěly k rozšíření využívání četby k léčebným účelům o četbu světských knih, čímž dokázaly lépe reagovat na individuální potřeby pacientů (Bubeníčková 2024, s. 17). Přes výše uvedené starověké a středověké úvahy o terapeutických přesazích čtení však tehdy ještě nelze mluvit o větším rozšíření či konkrétnějším vymezení biblioterapie. Teoretická reflexe výběru četby s cílem najít adekvátní texty pro konkrétní pacienty nebyla rozvinutá a ani samotná práce s četbou se pochopitelně nemohla opírat o mnoho vědeckých poznatků.

OPEN ACCESS

Během 18. a 19. století stále více lékařů poukazuje na pozitivní účinky četby. Důležitou roli pro pozdější vývoj biblioterapie sehrál americký psychiatr Benjamin Rush, který prosazoval čtení jako možnou metodu terapie a propracoval výběr různých druhů textů k biblioterapeutickým účelům. Jako další významnou osobnost na poli biblioterapie v 19. století zmiňme alespoň amerického lékaře Johna Galta. Ve svých úvahách dopodrobna promýšlel možné důvody prospěšnosti četby pro člověka, podílel se také na vytvoření typologie pacientů, na jejímž základě sestavil biblioterapeutický seznam knih vhodných pro dané typy. Navíc jako jeden z prvních publikoval článek věnovaný pozitivním účinkům četby na člověka vycházející z výsledků konkrétní léčebné praxe (tamtéž, s. 18). Roku 1904 byla biblioterapie uznána jako součást knihovnictví, byť samotný termín poprvé použil až americký autor Samuel McChord Crothers ve své eseji z roku 1916 (Afolayan 1992, s. 138). Od té doby se dočkala respektu v mezinárodním prostředí a dostala se do širšího povědomí terapeutů a sociálních pracovníků, kteří ji začali užívat v lékařském prostředí i mimo něj,[1] a zejména došlo k rozšíření biblioterapie na práci s dětmi a dospívajícími.

K DEFINICI BIBLIOTERAPIE

Biblioterapie patří mezi termíny, jež není snadné jednoznačně definovat, už proto, že se uvažování o její podstatě již nějaký čas vyvíjí. Zjednodušeně ji můžeme považovat za interakci mezi čtenářem a textem, jež je užitečná pro čtenářův osobní rozvoj (Lindeman — Kling 1968, s. 40). Přesněji lze biblioterapii vymezit přímo jako terapeutický přístup, který využívá literaturu k podpoře duševního zdraví (Suvilehto 2019, s. 2). Jiné definice zdůrazňují role účastníků biblioterapie, když o ní pojednávají jako o procesu, v němž literatura zprostředkovává terapeutickou interakci mezi účastníkem a facilitátorem. Klíčový je zde vhodný výběr literatury na straně facilitátora a to, jak dokáže účastníky celým procesem provést (Hynes — Hynes-Berry 2018, s. 17–18). Společným motivem těchto i dalších různých definic jednoznačně zůstává, že podstatou biblioterapie je interakce mezi čtenářem a textem, která vede k pozitivní změně v osobní perspektivě čtenáře.

Čtení jako velmi komplexní proces umožňuje — kromě zmíněného terapeutického potenciálu textů — čtenáři identifikovat se s postavou, disponuje zábavnou a estetickou funkcí, zároveň jeho prostřednictvím získáváme nové informace, může nám poskytnout jinou perspektivu či zprostředkovat neznámou zkušenost, v ideálním případě pak vede k rozvoji kritického myšlení, představivosti a empatie. Rozhodně proto nelze říct, že každé čtení, každou interpretaci nebo libovolnou aktivní práci s literaturou lze označit za biblioterapeutickou. Při biblioterapii záměrně pracujeme s četbou takovým způsobem, abychom aktivně zdůraznili právě onen terapeutický aspekt literatury — přesněji řečeno usilujeme o to biblioterapii pojmout jako psychoterapeutickou metodu či techniku. Nahlédneme-li ji přímo z psychologického

1 Dobrý přehled témat, s nimiž biblioterapie pracuje napříč různými oblastmi a kulturami, a to včetně skutečně pozorovaných efektů, poskytuje metaanalytická studie Varela — Capela — Serraino — Pereira 2018.

OPEN ACCESS

a terapeutického hlediska, pak Česká asociace pro psychoterapii, vycházející z evropského standardu, definuje psychoterapii jako

> *záměrné a cílené používání psychoterapeutických prostředků kvalifikovaným odborníkem — psychoterapeutem v souladu s vědeckými poznatky* […], *které směřuje k dosažení, obnovení, rozvoji či udržení kvality života klientů tak, aby mohli žít subjektivně spokojený život. Psychoterapie směřuje k subjektivně spokojenému životu především v aspektech osobních, pracovních, zdravotních a sociálních. Cílem psychoterapie je dosažení optimálního rozvoje osobnosti a odstranění, resp. zmírnění psychického či fyzického utrpení člověka* (Česká asociace pro psychoterapii 2022).

Když přijmeme výše uvedenou definici psychoterapie, můžeme biblioterapii vnímat jako metodu vedoucí k dosažení uvedených cílů pomocí aktivní práce s literárním textem, kdy se snažíme využít potenciálu literatury pozitivně ovlivnit člověka.

BIBLIOTERAPIE A PŘÍBUZNÉ DISCIPLÍNY

O biblioterapii se často uvažuje v souvislosti s dramaterapií, dramatickou či literární výchovou i s jinými příbuznými disciplínami.[2] Především si lze povšimnout řady podobných technik, metod, přístupů, jež mohou vést na první pohled k podobným výsledkům. Rozhodně však nelze tyto různorodé metody, jejich nahlížení na literaturu a její výuku ztotožňovat (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 98). Klíčem k posouzení, zda postupujeme v souladu s biblioterapií, by pro nás měly být jak metody pečlivě zvolené v souladu s aktuálními poznatky (viz níže), tak především cíle, které si při biblioterapeutických lekcích klademe a jichž se snažíme dosáhnout. A jak uvidíme, zejména ve vytyčených cílech a ve způsobech jejich stanovení se uvedené disciplíny odlišují.

Jak biblioterapii, tak dramaterapii můžeme zařadit pod arteterapii v širším slova smyslu (arteterapie v užším slova smyslu se týká především výtvarného umění). Arteterapii v širším pojetí chápe například Milan Valenta jako záměrné upravování narušené činnosti organismu uměleckými prostředky — v případě dramaterapie tedy prostředky divadelními (Valenta 2021, s. 30). Pojetí terapie je v jejím rámci opět širší. Zahrnuje kromě léčby konkrétních zdravotních problémů rozvoj dovedností, zvládání stresových situací, osobnostní růst jedince a můžeme ji využívat pro podporu duševního zdraví. Definice dramaterapie pak zní:

> *Dramaterapie je léčebně-výchovná (terapeuticko-formativní) disciplína, v níž převažují skupinové aktivity využívající ve skupinové dynamice divadelních a dramatických prostředků k dosažení symptomatické úlevy, ke zmírnění důsledků psychických poruch i sociálních problémů a k dosažení personálně sociálního růstu a integrace osobnosti* (Valenta 2006, s. 10).

2 Přehledně o vztahu biblioterapie a jiných vědních disciplín pojednává také Petra Bubeníčková (2024, s. 14–16).

OPEN ACCESS

Dramaterapie tedy nevyžaduje propojení s textem, mnohem častěji využívá práci s tělesnou expresí a zaměřuje se na samotný výkon, v jehož rámci dochází k terapeutickému působení. Oproti tomu biblioterapie se zaměřuje na terapeutickou interakci mezi čtenáři a konkrétním literárním textem, při níž dochází k přímému propojení životní a čtenářské zkušenosti. A díky tomuto propojení má pak četba literatury pozitivní vliv na osobnostní vývoj jedince, pomáhá mu zvládat náročné emocionální stavy atp. (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 98).

Vedle uvedených uměleckých terapií také dramatická výchova využívá některých prostředků a postupů divadelního umění. Je to učení především přímým prožitkem a vlastní zkušeností v jednání; nabývání životní zkušenosti tím, že hledáme řešení nastoleného problému (situace) nejen intelektem, ale i intuicí se zapojením těla a emocí (Koťátková 1998, s. 49). Řadí se mezi tzv. expresivní předměty, jimiž se rozumí ty školní vzdělávací předměty, ve kterých z povahy jejich vlastního vzdělávacího obsahu dominuje či by měla dominovat tzv. tvořivá expresivita (Hník 2021, s. 30). Kromě dramatické výchovy se do této kategorie řadí literární, výtvarná, hudební, taneční a pohybová výchova. V centru pozornosti dramatické výchovy tedy stojí osobnostně-sociální rozvoj člověka, jedná se o disciplínu, předmět, výchovný prostředek zdůrazňující tvořivost. Hlavní cíle dramatické výchovy jsou pedagogické, výchovné, vzdělávací. Arteterapeutické přístupy, mezi něž patří dramaterapie a biblioterapie, oproti tomu cílí na to, aby svým účastníkům pomáhaly — ať už důrazem na divadelní postupy v prvním případě, nebo využitím terapeutického potenciálu konkrétních literárních textů v případě druhém (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 98).

Podobně jako dramatická výchova se i výchova literární řadí mezi tzv. expresivní předměty, jež kladou důraz na tvořivost. Z toho vyplývá, že literární výchova by žáky měla vést k uměleckému vyjádření. Vlastní obsah literární výchovy tvoří především texty umělecké povahy, v nichž dominuje estetická funkce — poskytují tedy čtenáři estetický, umělecký zážitek a literární výchova by měla vytvořit prostor pro tento čtenářský zážitek žáků (Hník 2021, s. 12–13). Zároveň učitel v rámci literární výchovy vede žáky k porozumění literárním textům, čímž naplňuje cíle vzdělávací (tamtéž, s. 15–16). Skrze literární dílo lze navíc působit na city, vůli a charakter žáka a formovat jeho vkus, což je pak podstatou výchovné složky předmětu (tamtéž, s. 12). Cíle literární výchovy by tak měly být, jako v případě dramatické výchovy, pedagogické, výchovné a vzdělávací, ne a priori terapeutické. V literární výchově se kniha stává objektem studia, cílem učitele by mělo být vedení žáků k porozumění historickému kontextu, žánru knihy, její výstavbě, jejím tématům, motivům aj. Zároveň by měl pro žáky vytvořit vhodné prostředí pro zakoušení estetické zkušenosti při četbě a vést její smysluplnou reflexi. Naproti tomu v biblioterapii závisí hodnota literatury především na schopnosti podpořit terapeutickou reakci účastníka, která povede k uvolnění emocí, porozumění sobě samému, osobnostnímu rozvoji atp. I dezinterpretaci textu během biblioterapie považují tedy některé přístupy za legitimní, ba užitečnou, pokud má na účastníka žádoucí terapeutický vliv (Hynes — Hynes-Berry 2018, s. 43). Byť s takto extrémní polohou v odmítání jiných hodnot literatury nesouhlasím, tato pozice dobře ilustruje podstatu biblioterapie — při biblioterapii sledujeme především cíle terapeutické, nikoliv pedagogické.

OPEN ACCESS

VÝVOJOVÁ BIBLIOTERAPIE

Metody biblioterapie se dělí na klinické, institucionální a vývojové. Institucionální a klinická biblioterapie probíhají obvykle (ale ne nutně) v rámci větších skupin ve specializovaných institucích (nemocnice, léčebny atp.), využívají speciální texty a jsou vedeny zpravidla edukovanými psychology či terapeuty úzce specializovanými na biblioterapii (Vukadin 2022, s. 291). Na tento druh se příliš soustředit nebudeme právě proto, že zůstává vyhrazen úzce specializovaným odborníkům. Ve středu našeho zájmu zůstanou možnosti využití biblioterapie ve výuce na středních školách, proto se podrobněji zaměříme na vývojovou biblioterapii.

Termín „vývojová biblioterapie" zavedla psycholožka Margaret Monroe, která považovala za nutné vymezit tento druh běžně užívané biblioterapie týkající se dětí i dospělých (Monroe — Rubin 1975, s. 159). I když je „terapie" stále součástí názvu, oproti klinické metodě si vývojová biblioterapie stanovuje odlišné cíle. Zaměřuje se na jedince či častěji na skupiny jedinců bez konkrétních zdravotních problémů. Proto může probíhat i mimo specializované zdravotnické instituce, například při domácí četbě, v knihovnách anebo ve školní výuce. Autorská trojice Marie Mokrá, Tamara Valešová a Jan Křeček, která se věnuje využití biblioterapie zejména ve středoškolském prostředí, se při svých lekcích opírá především o běžnou kanonickou četbu. Vývojová biblioterapie tak nutně nevyžaduje speciální texty vytvořené výhradně pro léčebné účely (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 97). Odborníci, kteří se vývojové biblioterapii věnují, proto zdůrazňují, že ani učitel, který chce skrze četbu literatury pomoci žákům zvládat stresové situace, otevírat citlivá témata či problémy dospívání, nemusí být klinický psycholog. Hlavní kvalifikací je zájem a starost o žáky a ochota seznámit se s jim blízkou literaturou, kterou rádi čtou (Jackson 2006, s. 31). Učitel hraje velmi přirozeně formální i neformální roli v terapeutické intervenci, napomáhá totiž svým pedagogickým působením růstu a změně u žáků. Názor, že učitel na sebe často bere roli terapeuta, může (a měl by) sdílet některé znalosti i dovednosti s běžnými terapeuty, začíná být mezi mnohými odborníky stále rozšířenější.[3] Při práci v inkluzivní třídě se učitel rozhodně setká s žáky, kteří potřebují podpůrná opatření, kteří čelí různým emocionálním, sociálním či jiným obtížím. Proto se musí snažit výuku individualizovat, přizpůsobovat ji osobnostem a potřebám jednotlivců. Tomu by mělo také odpovídat vzdělání učitele nejen v pedagogice, ale také psychologii, kde lze hlavně spatřovat plochy překrývající se s rolí terapeuta (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 99; Maich — Kean 2004, s. 4). A vzhledem k tomu, že učitel ve své profesi přirozeně vystupuje v roli blízké terapeutovi, který hraje důležitou úlohu v psychickém a osobnostním vývoji svých žáků, může pro něj právě biblioterapie představovat vhodný nástroj.

Z výše uvedeného pak vyplývá, že vývojová biblioterapie se (nejen) ve školách užívá především k preventivním účelům: může pomoci předcházet některým psychickým potížím, vyrovnávat se se stresem, nepříjemnými pocity, a především se podílí na pozitivním emocionálním a osobnostním vývoji účastníků. Mezi její často zmiňované cíle patří sebepoznání a pochopení vlastního i obecně lidského chování.

3 Podrobněji viz Maich — Kean 2004; autoři odkazují na mnoho dalších odborníků, jmenovitě jsou jimi Richard L. Hayes, William C. Morse, James W. Forgan a další.

OPEN ACCESS

Poskytuje prostor pro uvolnění emocí, relaxaci a vzhledem ke skupinové podobě její realizace ve škole i pro socializaci. Oproti jiným terapeutickým metodám má široké a obecně platné využití (tím, že se zpravidla nesoustředí na konkrétní chorobu, nýbrž na psychický rozvoj jedince pomocí četby) a lze ji rovněž považovat za neinvazivní intervenci — účastníkovi je nabídnuta nezávislost, kdy se může biblioterapie účastnit od začátku pouze jako divák nebo se kdykoli v průběhu přestat zapojovat, i aktivní role. V takovém případě má možnost se plnohodnotně zapojit do biblioterapeutických aktivit, a pak na něj prožitá zkušenost může mít pozitivní formativní vliv (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 98–99).

Marilyn Jackson se ve své publikaci o biblioterapii ve školní výuce věnuje jejím přínosům již o něco konkrétněji. Prostřednictvím četby příběhů o jim blízkých postavách, které čelí podobným sociálně-emocionálním problémům, mohou žáci nahlédnout své obtíže z jiné perspektivy a uvědomit si možnosti jejich řešení. Příběhy, které tematizují smrt blízkých, milovaných osob, zase nabízí příležitost, jak toto nelehké téma citlivě čtenářům otevřít. Ti pak mají možnost se s tragickými událostmi ve svém životě snáze vyrovnávat (Jackson 2006, s. 5). Biblioterapie si tak klade za cíl zprostředkovat nelehká a často citlivá témata a například pomocí těchto příběhových paralel nabízet možná řešení, útěchu či směr, jak lze o podobných tématech uvažovat, jak člověk může dojít ke smíření, odpuštění, přijetí svých chyb atp. Z jakých vychází principů a jaké jsou její silné a slabé stránky, se pokusíme nastínit v následujícím oddílu.

PRINCIPY VÝVOJOVÉ BIBLIOTERAPIE A JEJICH KRITICKÁ REFLEXE

Odborníci, kteří se v současnosti věnují vývojové biblioterapii, zdůrazňují, že aby se skutečně jednalo o biblioterapii, nikoliv „pouze“ o čtení či běžnou literární výchovu, je potřeba při práci s literaturou zachovat náležitosti terapie. Protože biblioterapie na středních školách probíhá zejména na úrovni tříd (tedy vrstevnických skupin), vyprofilovaly se s oporou v klasické skupinové terapii[4] jako základní kameny procesu vývojové biblioterapie tři principy: identifikace, katarze a vhled. V následujících odstavcích si tyto principy představíme v podobě, jak je pojímají současní odborníci. Protože se však takto formulovaný biblioterapeutický proces opírá o principy, jež jsou v současné psychologii často překonány nebo minimálně problematizovány, po představení bude následovat kritická reflexe tohoto procesu.

V rámci *identifikace* by si čtenáři měli uvědomit jisté paralely mezi sebou samými a čteným textem. Díky tomu mohou zjistit, že nejsou zdaleka jediní, kdo čelí nějakým problémům či musí překonávat různé překážky (Vukadin 2022, s. 292). Cílem je zprostředkovat emocionální propojení čtenáře s podnětnými obsahy knihy, u nichž má docházet k identifikaci — s literárním hrdinou, kulturním prostředím v rámci fikčního světa knihy, emocemi, jež kniha vyvolává, atp., přičemž identifikace nemusí vždy probíhat vědomě (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 97–98). Zde se také často upozorňuje na jednu z výše zmíněných výhod biblioterapie: čtenář není k účasti nijak nucen. Může se „schovat za masku“ vytvořenou právě díky identifikaci. A pokud

4 Podrobněji o základních principech skupinové terapie viz Yalom — Leszcz 2021.

OPEN ACCESS

fiktivní situace začne na čtenáře působit příliš intenzivně, příliš podnětně, příliš bolestivě, může snadno přerušit práci a požádat o podporu (tamtéž, s. 97–98; Jackson 2006, s. 32).

Katarze navazuje na identifikaci. Poté, co se čtenář ztotožní s fiktivním charakterem, prostředím příběhu a prožívá pocity odpovídající vnímané situaci, je mu umožněno prožívat katarzi (Jackson 2006, s. 32). Katarze je v rámci vývojové biblioterapie obvykle pojednána v aristotelovském slova smyslu, doprovází ji uvolnění dříve nahromaděného stresu, emocionální úleva, vyjádření emocí, identifikace a ztotožnění (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 98; Vukadin 2022, s. 292). Když k tomu dojde, je vhodné, aby účastníci měli někoho, s kým mohou o četbě diskutovat, ať už individuálně, nebo ve skupině (Jackson 2006, s. 32). Tato teorie předpokládá, že po uvolnění emočního napětí jsou jedinci schopni lépe aplikovat to, co se naučili, na podobné situace ve svém vlastním životě, což by mělo vést k vhledu.

Vhled představuje závěrečnou fázi procesu biblioterapie. Po ukončení fáze katarze mohou účastníci přijmout zkušenost získanou četbou za sobě vlastní, učinit ji součástí své vnitřní motivace a využít ji k řešení svých problémů. V ideálním případě dochází k porozumění situaci, novému pohledu na problém, nalezení možných řešení. Cílem je tento vhled pokud možno univerzalizovat, tedy čtenář by měl dospět k závěru, že neřeší problém sám a že může existovat obecná platnost jeho řešení (Mokrá — Valešová — Křeček 2022, s. 98). Milica Vukadin zde upozorňuje na to, že díky odstupu od prožité zkušenosti má vhled nakonec vést k rozpoznání nevědomých aspektů chování a k pochopení, jak tyto aspekty ovlivňují čtenářovy emoce a náladu. Účastníci mají pocit, že problém vyřešili samostatně, což může posílit míru jejich nezávislosti a sebedůvěry (Vukadin 2022, s. 292).

Tyto základní principy vývojové biblioterapie byly formulovány na jejím počátku a od té doby se užívají v podstatě v nezměněné podobě i dnes (srov. například Moses — Zaccaria 1969, s. 401–402; Vukadin 2022, s. 292). Nicméně problém těchto principů spočívá v jejich závislosti na metodě introspekce. Dle *Velkého psychologického slovníku* je „základem metody introspekce […] sebepozorování, pozorování sebe samého, vlastní psychiky, vnitřních prožitků a procesů probíhajících ve vědomí“ (Hartl — Hartlová 2010, s. 231). Když se tedy ještě jednou podíváme na výše uvedené principy, všechny nějakým způsobem z introspekce vychází. V rámci identifikace má čtenář zažívat pocit, že jsou mu příběhy, situace či postavy z knih osobně blízké a cítí s nimi propojení. Katarze zase předpokládá, že existuje jasný kauzální vztah mezi biblioterapeutickou prací s četbou a uvolněním pozitivních pocitů. Podobný vztah vidíme i v případě vhledu, kdy výše uvedené metodiky předpokládají, že účastníci biblioterapie nějakým způsobem zpracují své zážitky a vědomě je zahrnou do své zkušenosti jako jakési poučení do budoucna. A ačkoliv toto vysvětlení biblioterapeutického procesu může intuitivně dávat smysl, dlouholeté výzkumy a z nich plynoucí poznatky kritiků introspekce nás nabádají k opatrnosti.

Introspekci podrobili kritice z různých perspektiv mnozí odborníci. Dobrý vhled do této problematiky poskytuje Jaroslav Peregrin ve své knize *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl* (2014). Jako jednu z prvních námitek uvádí, že přístup k našemu vlastnímu myšlení, vědomí, pocitům a všem obsahům naší mysli je subjektivní v tom slova smyslu, že tato pozorování nelze mimo naše vlastní vnímání jakkoliv potvrdit či vyvrátit (tamtéž, s. 21). Těžko se lze tímto způsobem dobrat jakýchkoliv faktů,

OPEN ACCESS

neboť obsahy našich pozorování nelze nijak ověřit. Všechny tyto námitky se opírají o komplexní psychologické výzkumy, jež dokazují, že naše představy, pocity či myšlenky mají často s realitou málo společného. V mnoha případech máme také tendenci našemu jednání či našim prožitkům přisuzovat jasné kauzální vztahy — myslíme si, že víme, proč něco děláme, a realita je přitom jiná. Byť se nám příčiny našich činů zdají rozumné, přirozené, jedná se pouze o důsledek užití sdílených apriorních kauzálních teorií, které o světě máme, intuitivních předpokladů a odhadů, jak se věci mají. To, že se při rozhodování opíráme o naše vnitřní motivy, pocity, přání, považují mnozí odborníci za pouhou iluzi (Nisbett — Wilson 1977, cit. podle Peregrin 2014, s. 47). Poznatky o limitech introspekce (neschopnost ověřit vnímané obsahy, mylné přisuzování příčin atd.) jsou založeny na mnoha experimentech,[5] v nichž bylo dokázáno, že pokusné osoby přisuzovaly příčiny svého jednání úplně jiným podnětům, než jaké odpovídaly realitě. Naše přesvědčení o tom, co je výsledkem naší vůle, iniciativy a rozhodnutí, co stojí za našimi mentálními stavy a procesy, tak nemusejí být vůbec věrohodná (Peregrin 2014, s. 51–52). Považuji proto za důležité tyto poznatky zohlednit i při úvahách nad teoretickými základy biblioterapie.

Fakt, že vnímání našich mentálních stavů, procesů i našeho jednání je přinejmenším nepřesné, může vést k jisté frustraci. Peregrin se však snaží naznačit i východisko z této situace a poukazuje na to, že naše mysl není jen souborem biologických, chemických, fyzikálních a jiných procesů, o nichž nemáme žádnou představu a které vůbec nedovedeme kontrolovat. Musíme vyjít z toho, že abychom mohli uvažovat o myšlenkách, pocitech či záměrech druhých i nás samých, je nutné začít u chování (jež má často podobu emočních projevů), které jako jediné můžeme vnímat. Je pro nás přirozené (a podle názorů mnoha odborníků na lidský mozek a kognitivní psychologii je toto nejen zčásti naučené, ale vývojem lidstva dané i geneticky) považovat druhé lidi za bytosti, které dovedou myslet, uvažovat a jednat s určitým záměrem (tamtéž, s. 118). Tento soubor intuitivních předpokladů, jak a proč se lidé, s nimiž jsme v kontaktu, chovají, co cítí a co si myslí, lze označit za *teorii mysli*.[6] Podle teorie mysli fungujeme tak, že dovedeme vnímat pouze chování (myšleno velmi široce, tedy včetně mimiky, tělesných projevů emocí, řeči těla atp.) lidí okolo sebe. Na podvědomé úrovni pak probíhá jakási interpretace tohoto chování, což se na vědomé úrovni projevuje tím způsobem, že přisuzujeme lidem kolem sebe i nám samotným určité myšlenky, důvody k jednání atp. (tamtéž, s. 119–122).

Intepretace a intuitivní předpoklady tvořící teorii mysli bývají obvykle úspěšné a na bázi našeho běžného denního života si s nimi vystačíme. Jsem ale přesvědčen, že právě vzhledem k chybám a nepřesnostem, k nimž může docházet v rámci našeho vnímání nejen světa kolem nás, ale i sebe sama, se nejedná o vhodný teoretický základ biblioterapeutického procesu. Jelikož lze sebepozorování pomocí introspekce mnohdy považovat spíše za iluzi než realitu, nelze tato pozorování brát příliš vážně jako zdroj informací o tom, co si skutečně myslíme, proč se cítíme, jak se cítíme atp. Peregrin naopak zdůrazňuje, že skutečné příčiny našeho jednání musíme často hledat na nevědomé úrovni (tamtéž, s. 51). Ani v rámci biblioterapie tak nelze brát jako samozřejmost, že popsaný proces identifikace — katarze — vhled automaticky a při-

5 Podrobněji viz například Wegner — Whetley 1999 nebo Nisbett — Wilson 1977.

6 Přehledně o teorii mysli viz Wellman 2024.

OPEN ACCESS

rozeně funguje v každé biblioterapeutické interakci. Jeho hlavním problémem totiž je, že neposkytuje uspokojivé vysvětlení toho, co a proč se nejspíš během biblioterapie odehrává — tedy co se nám při čtení a jeho reflexi děje, jaký to má na nás vliv, zda a jak se to projevuje v našem chování. Přesto se ale můžeme k jeho jednotlivým fázím vztáhnout jako k jakémusi ideálu, cíli, jehož chceme dosáhnout.

V následujícím oddílu proto věnuji pozornost novým poznatkům kognitivních věd (ve spojení s literární vědou) a výzkumům z oblasti současné psychologie a psychologie umění, které nám mohou pomoci nahlédnout čtení z odlišné perspektivy. Jejich prostřednictvím dokážeme přesněji popsat a vysvětlit proces čtení, jeho vliv na člověka, a následně i zvážit důsledky plynoucí z toho pro biblioterapii.

PERSPEKTIVA KOGNITIVNÍCH VĚD, PSYCHOLOGIE UMĚNÍ A JEJICH POTENCIÁL PRO BIBLIOTERAPII

Čtení na první pohled může působit jako kognitivní proces, v němž prostě pomocí našich zrakových schopností vnímáme znaky, ty se nám promítají do mozku, kde se následně vyhodnocuje jejich význam, a tím přečtenému rozumíme. Mohlo by se tak zdát, že čteme pouze „rozumem“,[7] a právě tento předpoklad korigují poznatky kognitivních věd druhé generace. Mezi průkopníky tohoto směru myšlení patří George Lakoff a Mark Johnson, známí především svou knihou *Metafory, kterými žijeme* (1980, česky 2002). Základní poznatky kognitivních přístupů přehledně shrnuje ve své knize *Příliš hlučná prázdnota* Jan Tlustý. Během osmdesátých let 20. století kognitivní věda opouští původní komputační model, který přistupoval k mysli jako k formalizovanému systému a zároveň v duchu zakořeněné descartovské odluky myšlení a těla. Místo toho se začíná uvažovat o tom, že myšlení a kognitivní procesy jsou úzce provázané s procesy tělesnými, je zdůrazňována jejich vtělená (anglicky *embodied*) povaha. To se projevuje v našem běžném životě například tím, že jen díky tomu, že sami máme fyzickou zkušenost se světem, jsme schopni pracovat s koncepty jako „nahoru“ — „dolů“, „blízký“ — „vzdálený“ (Tlustý 2022, s. 120). Když se vrátíme k literatuře, opět díky naší fyzické zkušenosti se světem dokážeme nejen pochopit situace, o nichž čteme, ale nějakým způsobem na ně reagovat v tělesné rovině (chování a emoce). Například když čteme o tom, že je nějaké postavě v románu zima, horko, že má strach, zlost nebo je smutná, vyvolává to v nás podobné reakce, jako bychom v této situaci sami byli. Zde jsou pak kognitivní vědy obohaceny perspektivou neurověd a konceptem tzv. zrcadlových neuronů.

Objev parmských neurovědců v čele s Giacomem Rizzolattim a Vittoriem Gallesem z devadesátých let minulého století je dnes nejen v neurovědách považován za zásadní přelom. Při výzkumu kognice makaků došli k závěru, že jen při pozorování pohybu druhých (ať už jiných makaků, nebo i výzkumníků!) se v mozku těchto primátů právě skrze tzv. zrcadlové neurony aktivují stejné motorické oblasti, jako kdyby sami daný pohyb vykonávali. Následující výzkumy se pak věnují tomu, jestli lze v případě lidského vnímání uvažovat stejně. Dochází také k rozšíření na další oblasti kognice,

7 Skvělý vhled do procesu čtení poskytuje neuroložka Maryanne Wolfová v úvodních kapitolách své knihy (Wolfová 2020, s. 27–46).

OPEN ACCESS

tedy že vedle pohybu zrcadlíme prakticky ve všech vnímaných situacích, pomocí zrcadlových neuronů jsme schopni odhadovat záměry druhých atp. Klíčový význam mají tyto výzkumy při studiu emocí a empatie. Dle získaných poznatků, když vidíme jiné lidi zakoušet nějaké emocionální situace, pro náš mozek je to do jisté míry totéž, jako bychom sami emoce prožívali (Holland 2009, s. 94–95).

I v případě fascinujících výzkumů zrcadlových neuronů je však potřeba opatrnosti. Na některé problematické stránky této teorie poukazuje například Patricia Churchlandová. Ta v prvé řadě upozorňuje na to, že pro zrcadlení u lidí máme pouze nepřímé důkazy, protože z etických důvodů u člověka nelze provádět experimentální záznamy jednotlivých neuronů. Z experimentů, na které odkazuje, pak vyplývá, že ani nepřímé důkazy pro zrcadlení nejsou univerzálně platné (Churchlandová 2015, s. 135). Teorie zrcadlových neuronů navíc často vychází z předpokladu, že při vnímání sledované situace zažíváme vždy kvalitativně stejné reakce. To ale Churchlandová rozporuje — na vztek, radost i smutek můžeme v různých situacích reagovat různým způsobem. Záleží na kontextu, našich vztazích ke vnímaným osobám a roli hraje i mnoho dalších faktorů (tamtéž, s. 141). Emocionální situace v nás tedy spíše než kvalitativně stejnou reakci vyvolávají reakci dané situaci adekvátní.

Vedle teorie zrcadlových neuronů však Churchlandová nabízí ještě jedno doplnění. Odvolává se na poznatky, podle nichž jsou empatické reakce extenzí nepříjemného pocitu, který u savců vzniká, když jsou jejich mláďata v nouzi či odloučená a když vydávají tísňové zvuky. Tyto výrazné emocionální reakce se s rostoucími společenstvími rozšířily i na další blízké jedince (tamtéž, s. 142). I když se tedy zdá, že v oblasti neurobiologických mechanismů stojících v pozadí sociálních dovedností — jako je sledování pohledu druhého, přisuzování mentálních stavů druhým nebo vcítění — toho budeme muset ještě hodně objevit, samotná existence těchto našich emocionálních reakcí je neoddiskutovatelná. A to i v případě vnímání fikce.

Jak je tomu tedy s literaturou? Podobné synaptické spoje mezi neurony se pravděpodobně nevytváří jen během vnímání lidí ve světě kolem nás, ale i když si určité jednání představujeme při sledování filmů, obrazů, soch nebo právě při čtení knih. Náš mozek i naše tělo tedy reagují na fikci podobným způsobem, jako bychom sami prožívali autentickou situaci či byli jejími svědky. Jan Tlustý toto demonstruje na čtení *Hordubala* Karla Čapka. Když čteme úvodní část knihy, v níž unavený Hordubal sedí ve vydýchaném kupé přeplněného vlaku během horkého dne, situaci nejen vnímáme, ale také fyzicky zakoušíme (Tlustý 2022, s. 125). Na naší straně tak dochází k aktivizaci neuronálních oblastí, jež jsou zodpovědné za vnímání teploty, hmatu či pohybu. Což v nás (v různé intenzitě) vyvolává tytéž emocionální i jiné reakce, jako kdybychom se v situaci sami nacházeli. Čtení tak podle Tlustého (s oporou ve výzkumech kognitivistů druhé generace) nelze chápat pouze jako proces poznávání, zjišťování nějakých informací, ale jako komplexní dění, během něhož dochází k aktivizaci vědomého, ale i nevědomého (tělesného) prožívání (tamtéž, s. 126). Čtení nám tak pouze nepředává informace, ale dovede zprostředkovat autentickou zkušenost, kterou do určité míry prožíváme, jako bychom byli přímo její součástí.[8]

Přijmeme-li (s veškerými dosavadními výhradami) hypotézy teorie zrcadlových neuronů spolu s dalšími poznatky kognitivních věd druhé generace, může nám to

8 Podrobněji viz například Caracciolo 2014.

OPEN ACCESS

pomoci lépe pochopit podstatu teorie mysli — tedy výše popsaného přisuzování záměrů a důvodů chování druhým, odhady jejich pravděpodobných myšlenek, pocitů a obsahů vědomí. Vnímáním skrze zrcadlové neurony se situace druhých lidí přenáší do našeho vlastního vědomí jako autentická zkušenost (která zahrnuje i emocionální reakce na naší straně), díky níž pak přisuzujeme pravděpodobné myšlenkové obsahy druhým lidem (Gallese — Goldman 1998, s. 495–497). A totéž platí i pro literaturu. Po přenosu do našeho vědomí na přečtené obsahy opět reagujeme do určité míry jako na autentickou zkušenost, čímž čtení vede k rozvoji naší sociální kognice, rozvíjí a obohacuje nás v mnoha dalších ohledech.[9]

Vliv čtení na naše sociální dovednosti zmiňují nejen literární vědci (Holland 2009, s. 97; Tlustý 2022 s. 125–126), ale také neurovědci zabývající se čtením, mezi něž patří například Američanka Maryanne Wolfová. Ve své knize, která v češtině vyšla pod názvem *Čtenáři, vrať se. Mozek a čtení v digitálním světě*, rozebírá podstatu čtení, jeho důležité aspekty, a také proměnu čtení v dnešním digitálním světě. Wolfová se mimo jiné zabývá fenoménem hlubokého čtení, během něhož věnujeme četbě náležitou pozornost (do kontrastu s ním staví například naše všednodenní čtení zpráv, různých titulků a kratších textů, kterými jsme zahlceni na internetu) a dle výzkumů má takové čtení na nás velký vliv. Ve chvíli, kdy se skutečně pozorně soustředíme na to, co čteme, aktivují se v našem mozku oblasti související s tím, co postavy v knihách dělají, jak se cítí atd. Čtení se tak dle Wolfové prostřednictvím zakoušených zkušeností a vnímaných perspektiv druhých lidí významně podílí na růstu empatie, tedy schopnosti lépe porozumět citům druhých a vžít se do jejich perspektivy (Wolfová 2020, s. 62–63).

U empatie se ale ještě na chvíli zdržme a položme si otázku, zda je čtení skutečně jako zprostředkovaná zkušenost dostatečným impulzem pro růst empatického chování. Vedle perspektivy kognitivních věd se jako užitečné jeví i poznatky výzkumů z oblasti psychologie umění, které nám může zprostředkovat americká psycholožka Ellen Winnerová ve své knize *How Art Works*. Zamýšlí se zde nad vlivem různých druhů umění na nás všechny, své závěry opírá o četné empirické výzkumy, přičemž se sama podílela na realizaci mnoha z nich. O empatii Winnerová uvažuje poměrně široce. Nejprve se věnuje empatii jako schopnosti lépe odhadovat pocity druhých. Rozhodně zde existuje jistá souvislost se čtením (lidé, kteří čtou, vykazují často rozvinutou schopnost empatie), ale v současnosti nejsme schopni říct, jestli čtení opravdu zvyšuje naši schopnost lépe porozumět pocitům druhých, anebo jen přitahuje přirozeně empatické jedince (Winner 2019, s. 195–196).

Jiné výsledky však máme v případě, kdy lidé pod vlivem četby vykazují prosociální chování. Shrnu zde stručně základní poznatky několika různých výzkumů. Ty říkají, že čím více se čtenáři cítili ponořeni do příběhu, tím intenzivnější pocity soucitu, náklonnosti a sympatie s postavami cítili. Pokud byli schopní se takto identifikovat s postavou, která sama vykazovala nějaké prosociální a soucitné chování, ovlivnilo to i chování čtenářů, kteří následně jednali altruisticky (tamtéž, s. 196). K podobným závěrům dochází i Churchlandová, když se ve své knize věnuje lidské imitaci druhých. Pokud přirozeně, často nevědomě, napodobujeme druhé, vykazujeme větší ochotu pomáhat druhým. Imitace tak hraje důležitou roli ve sdružování a utváření

9 O vlivu literatury na naši teorii mysli viz Zunshine 2006.

OPEN ACCESS

přátelských vztahů (Churchlandová 2015, s. 145). A v neposlední řadě je zde klíčový moment, že když četba byla následována diskusí a rozebíráním témat v souvislosti s potřebou soucitu a prosociálního chování, dopad na čtenáře a jeho chování byl o to větší (Winner 2019, s. 196–197; Keen 2007, s. 147).

I když podobných výzkumů zatím nemáme mnoho, výsledky, jež naznačují, považuji za zvlášť důležité zejména v souvislosti s biblioterapií ve středoškolské výuce. Pokud s její pomocí chceme přispět k osobnostnímu rozvoji žáků či je podpořit ve zvládání jejich problémů, měli bychom tak činit s oporou v těchto poznatcích. Předně bychom žákům měli poskytnout prostor, aby se mohli do námi vybraných textů začíst a věnovat jim náležitou pozornost. Ve výuce by tak měly dominovat takové metody a techniky, jež mohou žáky podpořit v identifikaci s postavami, jejichž prostřednictvím se mohou cítit do příběhu ponořeni (viz teorie narativního přenosu níže). Následně v rámci dalších aktivit musíme postupovat tak, abychom zdůraznili témata, která jsme prostřednictvím lekce chtěli otevřít. V jádru biblioterapeutických lekcí však musí vždy spočívat správně didakticky formulované cíle. Ty vytváříme podle zásady SMART — každý cíl musí být specifický (konkrétně definovaný, nikoliv obecný), měřitelný (dosažení cíle lze hodnotit), dosažitelný (žáci musí být schopni cíle dosáhnout), realistický (cíl se žáků musí týkat, být pro ně důležitý) a termínovaný (musí být stanoven čas pro dosažení cíle).[10] Při vytváření SMART cílů bychom pak měli zohlednit výše uvedené výzkumné poznatky. Tímto způsobem máme největší šanci, že naše biblioterapeutická výuka bude žákům nejen zprostředkovávat určité zkušenosti pomocí četby, ale zároveň je motivuje k žádoucímu chování.

TEORIE NARATIVNÍHO PŘENOSU VE VZTAHU K BIBLIOTERAPII

V dosavadním výkladu jsme se soustředili především na to, jaké dopady na čtenáře mají čtenářské zkušenosti založené na identifikaci s literární postavou. I když na základě výše uvedených výzkumů má právě tento koncept identifikace významný vliv a dopad na čtenáře, proces čtení rozhodně nelze redukovat pouze na identifikaci s postavami. Jako inspirativní se zde jeví teorie narativního přenosu, kterou rozvinula autorská dvojice Melanie C. Greenové a Timothyho C. Brocka.

Narativní přenos se vyznačuje soustředěnou pozorností, představivostí a citovými prožitky na straně vnímatele (v našem případě čtenáře), jejichž výsledkem je, že se čtenář cítí ponořen do světa příběhu (Green 2021, s. 87). Z výzkumů vyplývá, že čím intenzivněji se jedinec cítí ponořen, přenesen, tím pravděpodobněji přijme přesvědčení, postoje, a dokonce chování tematizované příběhem (Murphy et al. 2013, s. 10–12), což potvrzuje i Winnerová (viz výše). A i když příběhy obvykle zobrazují konkrétní osoby a události, čtenáři mají tendenci poučení z příběhů zobecňovat a aplikovat je na situace v reálném životě (Green 2021, s. 87).[11] Proti identifikaci, jejíž podstatou je například přijetí cílů a motivací postav v příběhu, působí narativní přenos jako obecnější proces, v jehož rámci dochází k celkovému ponoření čtenáře do světa příběhu.

10 Podrobněji o vytváření cílů v didaktice viz Kalhous 2009, s. 273–292.

11 Toto je zdokumentováno mnoha dalšími studiemi, výsledky výzkumů přehledně uvádí analýza van Laer — de Ruyter — Visconti — Wetzels 2014.

OPEN ACCESS

Výzkumy zabývající se narativním přenosem poukazují na několik dalších zajímavých skutečností. Předně zatím neexistuje potvrzení, že by některá média vykazovala lepší výsledky než jiná. Klíčovým prvkem pro přenos se zdá být příběh samotný (tamtéž, s. 88). Biblioterapeutické lekce lze tedy efektivně opřít o literární příběhy (dominovat bude literatura zaměřená na syžet[12]), ať už fiktivní,[13] či skutečné. Pro výuku se jako užitečný ještě jeví fakt, že i u kratších příběhů či úryvků z nich dochází k přenosu (tamtéž, s. 89). I hodiny literatury, kde máme obvykle možnost pracovat pouze s kratšími texty, tak poskytují dostatečný prostor, aby se mohli žáci do příběhu ponořit, a my jako učitelé můžeme následně z narativního přenosu těžit při vedení biblioterapie.

Existuje několik způsobů, jak může narativní přenos ovlivnit postoje a chování. Jako první z nich Greenová uvádí *sníženou potřebu odporovat*.[14] Žádoucí změně postoje (nejen) ve výukových situacích mohou často bránit tendence jednotlivců za každou cenu odporovat, argumentovat proti prezentovanému sdělení. Příběhy ale často působí mnohem přístupněji než tradiční podání obsahů vzdělávání, v případě narativního přenosu tak vyvolávají tolerantnější, otevřenější přístup. Lidé si někdy nemusí být vědomi persvazivní funkce sdělení, pokud je ukryté ve formě příběhu (tamtéž, s. 90). Jonathan Gottschal upozorňuje na to, že pokud nás příběhy dojímají, vyvolávají v nás silné emoce, přestáváme být přirozeně kritičtí (Gottschall 2013, s. 152–153). To vytváří velký potenciál pro pozitivní ovlivnění druhých příběhem nebo předání nějaké žádoucí myšlenky, ale pochopitelně i velké riziko manipulovatelnosti.[15] Jako vyučující bychom si proto tohoto faktu měli být vědomi a postupovat velmi obezřetně, zvláště v biblioterapii.

Různé vztahy k postavám příběhů shrnuje koncept *propojení s postavami*.[16] Vedle výše popsané identifikace lze k postavám přistupovat mnoha způsoby — můžeme s nimi soucítit, můžeme je obdivovat a inspirovat se jimi, ale i negativní postavy[17] nás mohou vést k odmítnutí jejich nežádoucích činů, názorů či postojů (tamtéž, s. 91). V každém případě takto mohou fiktivní postavy přímo ovlivnit naše vlastní postoje či jednání, protože k postavám se vztahujeme poměrně snadno — podobně jako ke skutečným lidem, kteří nás ovlivňují (viz výše). Zde ještě připomeňme poznatky z dalších výzkumů, že míra emocionálních prožitků a z nich plynoucího ovlivnění příběhem závisí na tom, do jaké míry se nás příběh osobně dotýká. Winnerová v již

12 Tím samozřejmě nechceme tvrdit, že se nemůžeme v praxi setkat i s užíváním poezie k léčebným účelům. K terapeutickému využití poezie viz například Svoboda 2007.

13 Výzkumy ukazují, že ani přiznaná fiktivnost či faktičnost příběhu nemá zásadní vliv na čtenařské prožívání příběhu, důležitá je příběhová struktura samotná, viz kapitolu *Does It Matter If It Is True?* v Małecki a kol. 2019, s. 69–84.

14 V originále „reduced counterarguing".

15 Podrobněji o škodlivé nebezpečné roli příběhů v souvislosti s autoritativními a manipulativními narativy viz například Gottschall 2013. Pro odlišnou perspektivu viz 4. kapitolu v knize Abbott 2008 nebo studii Lenk 2026.

16 V originále „connections with characters".

17 K negativním postavám se dá vztahovat nejen jako k odstrašujícím příkladům, ale také pomocí ironie, která následně může vést k jakémusi utvrzení vlastních hodnot a postojů v konfrontaci s antagonisty. Podrobněji viz Felski 2020, s. 111–117.

OPEN ACCESS

zmiňované knize *How Art Works* mluví především o výtvarném umění, osobně zde však vnímám velký potenciál i pro biblioterapii. Pokud v rámci biblioterapie dokážeme identifikovat témata, která její účastníci považují za relevantní, výrazně se jich dotýkají, můžeme vyvolat silné emoce a zprostředkovat tak účastníkům pomocí práce s četbou zkušenost, která je může obohatit. V tomto nabízejí důležitou a podnětnou zkušenost i negativní emoce. Výzkumy dokonce ukazují, že negativní emoce bolesti, smutku atp. patří v umění k těm nejvyhledávanějším (Winner 2019, s. 88). Otázkou je, proč nás negativní zážitky a z nich plynoucí silné emoce tolik přitahují v umění, když se jim v běžném životě snažíme spíše vyhnout. Výzkumy zde poskytují několik různých vysvětlení. V prvé řadě bývají naše negativní emoce obvykle spojeny s těmi pozitivními. Pokud nejprve cítíme strach, časem se může dostavit úleva (tamtéž, s. 94). S pociťováním negativních a pozitivních emocí zároveň souvisí pocit dojetí, který je spojen specificky s emocí smutku. Vyhledáváme smutné knihy, filmy a obecně umění, které v nás tyto emoce vyvolává, protože pocity dojetí, které jsou s těmito zážitky spojené, jsou nám příjemné (tamtéž, s. 96). Negativním zkušenostem věnujeme větší pozornost i kvůli tomu, že nás posouvají v životě dále (tamtéž, s. 99). Navíc při sledování fikce nejsme nuceni k tomu, abychom na to, co vnímáme, nějak reagovali, k čemuž nás naše emoce běžně v životě vybízí. Místo toho nám umění poskytuje bezpečné prostředí k tomu, abychom zakoušeli i negativní emoce, kterým se běžně v životě vyhýbáme, aniž bychom museli jednat, jak se po nás běžně vyžaduje. A nemuset jednat je občas ohromná úleva (Holland 2009, s. 100–103; Winner 2019, s. 95). Zde popsané zdůrazňuje i teorie narativního přenosu. Tento fenomén pojmenovává jako *emocionální účast*.[18] Pro Greenovou jsou při práci s příběhy klíčové pocity, které v nás dovedou vyvolat. Ty příběhy, při nichž cítíme silné emoce, na nás mají značný vliv (Green 2021, s. 91–92).

Při narativním přenosu také dochází k tomu, že obrazy, které si díky příběhům představujeme nebo jež bývají přímou součástí vyprávění například v podobě ilustrací, umocňují dopad zásadních myšlenek a témat příběhu. Greenová toto propojení (*mentální imaginace*)[19] mezi obrazy a přesvědčeními, které v nás vyvolávají, vnímá jako jeden ze základních prvků narativního přenosu, pomocí něhož nás příběhy mohou k něčemu přesvědčit, ovlivnit naše názory a postoje. Jako příklad uvádí, že obrazy osoby s onemocněním souvisejícím s kouřením mohou ovlivnit druhé, aby přestali kouřit nebo aby se kouření vyhnuli (tamtéž, s. 91). Proto příběhy, které dovedou vyvolávat u příjemců silné obrazy (ať už pomocí imaginativních popisů nebo přímým užíváním ilustrací a jiným vizuálním doprovodem), mohou působit o to přesvědčivěji.[20]

Poslední ze způsobů, které Greenová ve vztahu k našemu ovlivnění příběhy rozebírá, pojmenovává jako *kauzální strukturu příběhu*.[21] Odkazuje se zde na výzkumy, z nichž vyplývá, že příběhové struktury, které mají jasně pojmenovatelné příčiny a následky, si lze mnohem snáze zapamatovat a celkově působí věrohodněji a přesvědčivěji (tamtéž, s. 92). Na to bychom měli pamatovat i při výběru textů, s nimiž

18 V originále „emotional engagement".
19 V originále „mental imagery".
20 Podrobněji viz Green — Brock 2002.
21 V originále „story structure/causality".

OPEN ACCESS

v rámci biblioterapie pracujeme. Pokud bude příběh tematizovat vybranou problematiku v jasné kauzální struktuře, může to podpořit celkový účinek na čtenáře.

NĚKOLIK ZÁVĚRŮ

Pokud se vrátíme na začátek této kapitoly k dlouhým dějinám čtení a jeho vlivu na člověka, zdá se, že mezi lidmi většinou panuje shoda na tom, že čtení může vyvolávat silné emoce, zprostředkovat nám užitečné zkušenosti, a tedy na nás má výrazný vliv. Tento předpoklad umožnil vznik biblioterapie v podobě, v jaké jsme ji představili v úvodní části, stojící na principech identifikace, katarze a vhledu. Pokusil jsem se ukázat, že tyto principy vychází z dnes již překonaných východisek metody introspekce a v rámci biblioterapie dosud nedošlo k jejich kritické reflexi. Přesto bych je nechtěl zatracovat jako přežitek, mohou nám sloužit jako cíle, jichž chceme v rámci jednotlivých fází dosáhnout. Rozhodně bychom měli usilovat o to, aby se účastníci biblioterapie (v našem případě především středoškolští žáci, ale zde prezentované závěry považuji za platné v případě vývojové biblioterapie obecně) mohli přenést do příběhu, ať už skrze postavu či jinak, a tím získat nové zkušenosti, které následně reflektují a využijí ve svém životě. Tyto principy však nelze brát jako samozřejmost, jejich prostřednictvím nelze uspokojivě kauzálně vysvětlit podstatu čtení a jeho vlivu na naše prožívání a chování. Takového vysvětlení nicméně můžeme dosáhnout s pomocí současných poznatků psychologie a neurověd.

Nejprve se tedy můžeme opřít o fakt, že naše čtení, pokud čteme dostatečně hluboce, je skvělou příležitostí, jak zprostředkovat různé zkušenosti. Při čtení totiž zapojujeme i naši tělesnost, čtené obsahy nejenom vnímáme, ale také prožíváme, prostřednictvím zrcadlových neuronů vyvolávají v našem těle emoční reakce a mohou tak ovlivnit naše chování. Protože čtení pro nás představuje bezpečný prostor, může sloužit jako příležitost pro otevírání náročných témat či prožívání negativních emocí, protože v tomto kontrolovaném prostředí se jich a reakcí na ně nemusíme tolik obávat. Abychom však čtení, které může mít na člověka vliv a naplnit tak svůj biblioterapeutický potenciál, dosáhli, musíme splnit několik podmínek. Pokusme se tedy navrhnout, jak bychom mohli biblioterapeutický proces modifikovat a na co bychom při něm měli klást důraz.

V prvé řadě je potřeba vybrat literaturu, která se účastníků biblioterapie bytostně osobně dotýká, neboť s oporou ve výše uvedených výzkumech můžeme předpokládat, že příběhy, u nichž cítíme silné emoce, mají největší vliv. V této volbě nám mohou pomoci čtenářské výzkumy ohledně toho, co různí lidé rádi čtou a jaká aktuální témata řeší, nebo také poznatky vývojové psychologie, jež nás zase nasměrují na relevantní vývojová témata. Ve chvíli, kdy máme dostatečně podnětnou literaturu (v jejímž jádru je většinou silný příběh),[22] musí mít účastníci příležitost věnovat jí plně svou pozornost, neboť čím více se cítí do textu ponořeni, tím větší na ně může mít vliv. A v neposlední řadě nesmíme zapomenout, že při biblioterapeutické lekci musíme

22 Pro úplnost dodejme, že dle výzkumů, z nichž vychází Ellen Winnerová, je prosociální chování vyvolané v důsledku vnímání nějakého příběhu způsobeno do značné míry právě narativní formou textu (Winner 2019, s. 198).

OPEN ACCESS

mít jako při každé jiné výuce správně naformulované cíle podle zásad SMART. S oporou například v koncepci RWCT[23] (Čtením a psaním ke kritickému myšlení) pak lze volit vhodné metody, s jejichž pomocí chceme našich cílů dosáhnout.

Identifikaci jako úvodní fázi biblioterapeutického procesu můžeme nahradit *přenosem* s oporou v teorii Greenové a Brocka. Jejich popis považuji za mnohem komplexnější, výstižnější, zohledňuje jak faktory, které tento proces ovlivňují, tak jeho různorodé aspekty, jež se neomezují pouze na identifikaci s postavou. *Katarze* pro nás stále není měřitelná, ale pokud se budeme při biblioterapii řídit všemi výše uvedenými poznatky, s větší pravděpodobností dosáhneme u jejích účastníků nějakého emocionálně silného prožitku, jenž se může stát základem pro *vhled* — tudíž v závěru biblioterapie musí následovat podnětná diskuse či jiná práce s četbou, která zdůrazní vybraná témata. V takovém případě totiž výzkumy ukazují, že je větší šance přenosu čtených obsahů do vědomí účastníků a ovlivnění jejich chování. I když samozřejmě platí veškeré výše uvedené limity introspekce, z výzkumů vyplývá, že pokud se účastníci cítí být do daného příběhu opravdu ponořeni, má to pak vliv na jejich sebereflexi i na jejich chování související se zdůrazněnými tématy příběhu. A tento pocit ponoření můžeme alespoň do určité míry ovlivnit.

K takto popsané biblioterapeutické výuce jistě přirozeně směřuje mnoho pedagogů či terapeutů, kteří se o její realizaci pokouší. Jsem ale přesvědčen, že pokud budeme výše uvedené aktuální poznatky reflektovat již v rámci našich teoretických úvah s oporou v současných psychologických a kognitivně vědních výzkumech, mohou mít cílené biblioterapeutické snahy o to větší vliv.

LITERATURA

Abbott, H. Porter: *The Cambridge Introduction to Narrative.* Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Afolayan, Johnson A.: Documentary Perspective of Bibliotherapy in Education. *Reading Horizons: A Journal of Literacy and Language Arts* 33, 1992, č. 2, s. 137–148 <https://scholarworks.wmich.edu/reading_horizons/vol33/iss2/5/>.

Bubeníčková, Petra: *Biblioterapie v pedagogické a knihovnické praxi.* Fraus, Plzeň 2024.

Caracciolo, Marco: *The Experientiality of Narrative: An Enactivist Approach.* De Gruyter, Berlin 2014.

Cardenas, Marry Ellen: *Bibliotherapy: Good Book or Media Selection Plus a Definite Goal.* 1980, ERIC Document Reproduction Service No. ED 191 484.

Definice psychoterapie dle evropského standardu. ČESKÁ ASOCIACE PRO PSYCHOTERAPII, 2022 [17. 4. 2024] <https://www.czap.cz/resources/Documents/Definice_Psychoterapie_stanovy.pdf>.

Felski, Rita: *Hooked: Art and Attachment.* University of Chicago Press, Chicago 2020.

Gallese, Vittorio — Goldman, Alvin: Mirror Neurons and the Simulation Theory of Mind-Reading. *Trends in Cognitive Sciences* 2, 1998, č. 12, s. 493–501.

Green, Melanie C.: Transportation into Narrative Worlds. In: Lauren B. Frank — Paul Falzone (eds.): *Entertainment-Education Behind the Scenes: Case Studies for Theory and Practice*. Palgrave Macmillan, Cham 2021.

Green, Melanie C. — Brock, Timothy C.: In the Mind's Eye: Imagery and Transportation

23 Podrobně o programu viz https://kritickemysleni.cz/o-programu/.

into Narrative Worlds. In: Melanie C. Green — Jeffrey J. Strange — Timothy C. Brock (eds.): *Narrative Impact: Social and Cognitive Foundations*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah 2002, s. 315–341.

Gottschall, Jonathan: *The Storytelling Animal: How Stories Make Us Human*. Mariner Books, Boston 2013.

Gottschall, Jonathan: *The Story Paradox*. Basic Books, New York 2021.

Hartl, Pavel — Hartlová, Helena: *Velký psychologický slovník*. 4 vyd., v Portálu 1. Portál, Praha 2010.

Hník, Ondřej: *Didaktika literatury: výzvy oboru. Od textů umělecké povahy k didaktice estetickovýchovného oboru*. Karolinum, Praha 2021.

Holland, Norman Norwood: *Literature and the Brain*. The PsyArt Foundation, Gainesville, FL 2009.

Hynes, Arleen McCarty — Hynes-Berry, Mary: *Bibliotherapy: The Interactive Process. A Handbook*. Routledge, London 2018.

Churchlandová, Patricia Smith: *Mozek a důvěra aneb Co nám neurověda říká o morálce*, přel. Radim Bělohrad. Dybbuk, Praha 2015.

Jackson, Marilyn N. Malloy: *Bibliotherapy Revisited: Issues in Classroom Management. Developing Teachers' Awareness and Techniques to Help Children Cope Effectively with Stressful Situations*. M-m-mauleg Publishing, Mangilao, Guam 2006.

Kalhous, Zdeněk: Výukové cíle a jejich taxonomie. In: Zdeněk Kalhous — Otto Obst (eds.): *Školní didaktika*. 2. vyd. Portál, Praha 2009, s. 273–292.

Keen, Suzanne: *Empathy and the Novel*. Oxford University Press, Oxford 2007.

Koťátková, Soňa: Úvod. In: Soňa Koťátková (ed.): *Vybrané kapitoly z dramatické výchovy*. Karolinum, Praha 1998, s. 7–8.

van Laer, Tom — de Ruyter, Ko — Visconti, Luca M. — Wetzels, Martin: The Extended Transportation-Imagery Model: A Meta-Analysis of the Antecedents and Consequences of Consumers' Narrative Transportation. *Journal of Consumer Research* 40, 2014, č. 5, s. 797–817 <https://doi.org/10.1086/673383>.

Lenk, Timo: Towards a Deeper Understanding of Information Manipulation: Proposing a Multilevel Framework for the Analysis of Manipulative Narratives. *Humanities and Social Sciences Communications* 13, 2026 <https://doi.org/10.1057/s41599-026-06656-8>.

Lindeman, Barbara — Kling, Martin: Bibliotherapy: Definitions, Uses and Studies. *Journal of School Psychology* 7, 1968, č. 2, s. 36–41.

Małecki, Wojciech — Sorokowski, Piotr — Pawłowski, Bogusław — Cieński, Marcin: *Human Minds and Animal Stories: How Narratives Make Us Care About Other Species*. Routledge, New York 2019.

Maich, Kimberly — Kean, Sharon: Read Two Books and Write Me in the Morning! Bibliotherapy for Social Emotional Intervention in the Inclusive Classroom. *Teaching Exceptional Children Plus* 1, 2004, č. 2 <https://eric.ed.gov/?id=EJ966510>.

Mokrá, Marie — Valešová, Tamara — Křeček, Jan: *Biblioterapie ve výuce literatury na středních školách. Bohemica Litteraria* 25, 2022, č. 2, s. 95–125 <https://doi.org/10.5817/BL2022-2-6>.

Monroe, E. Margaret — Rubin, Rhea J.: Bibliotherapy: Trends in the United States. *Libri* 25, 1975, č. 2, s. 156–162.

Moses, H. A. — Zaccaria, Joseph S.: Bibliotherapy in an Educational Context: Rationale and Principles. *The High School Journal* 52, 1969, č. 7, s. 401–411.

Murphy, S. T. — Frank, L. B. — Chatterjee, J. S. — Baezconde-Garbanati, L.: Narrative versus Nonnarrative: The Role of Identification, Transportation, and Emotion in Reducing Health Disparities. *Journal of Communication* 63, 2013, č. 1, s. 116–137 <https://doi.org/10.1111/jcom.12007>.

Nisbett, Richard E. — Wilson, Timothy DeCamp: Telling More Than We Can Know: Verbal Reports on Mental Processes. *Psychological Review* 84, 1977, č. 3, s. 231–259.

Peregrin, Jaroslav: *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl*. Dokořán, Praha 2014.

Suvilehto, Pirjo: We Need Stories and Bibliotherapy Offers One Solution to Developmental Issues. *Online Journal of*

Complementary & Alternative Medicine 1, 2019, č. 5 <https://doi.org/10.33552/ojcam.2019.01.000523>.

Svoboda, Pavel: *Poetoterapie*. Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta, Olomouc 2007.

Tlustý, Jan: *Příliš hlučná prázdnota. Mezery, otřesy a smysl v literárním díle.* Brno, Host 2022.

Valenta, Milan: Vymezení dramaterapie (teatroterapie) a její postavení v systému. In: Milan Valenta (ed.): *Rukověť dramaterapie a teatroterapie.* Univerzita Palackého, Olomouc 2006, s. 7–10.

Valenta, Milan: *Dramaterapie.* Portál, Praha 2021.

Varela, Miguel — Capela, Maria Regina — Serraino, Noemi — Pereira, José: Effects of Bibliotherapy in Well-Being and Human Development Its Application in Education. In: *The Creativity and Innovation as a Challenges for the Systems of Education — Cross Cultural Perspective*. Wydawnictwo Marszałek, Toruń 2018.

Vukadin, Milica: Developmental Bibliotherapy in Storytelling with Very Young Learners. In: Jelena Spasić (ed.): *Zbornik radova Književnost za decu u nauci i nastavi.* Fakultet pedagoških nauka, Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina 2022, s. 289–313 <https://doi.ub.kg.ac.rs/doi/zbornici/10-46793-kdnn21-289v/>.

Wegner, Daniel M. — Whetley, Thalia: Apparent Mental Causation: Sources of the Experience of Will. *American Psychologist* 54, 1999, s. 480–492.

Wellman, H. M.: Theory of Mind. In: M. C. Frank — A. Majid (eds.): *Open Encyclopedia of Cognitive Science*. MIT Press, 2024 <https://doi.org/10.21428/e2759450.4c3b0935>.

Winner, Ellen: *How art Works: A Psychological Exploration.* Oxford University Press, New York 2019.

Wolfová, Maryanne: *Čtenáři, vrať se. Mozek a čtení v digitálním světě*, přel. Romana Hegedüsová. Host, Brno 2020.

Yalom, Irvin D. — Leszcz, Molyn: *Teorie a praxe skupinové psychoterapie*, přel. Hana Drábková a Martin Hajný. 4. vyd., v Portále 3. Portál, Praha 2021.

Zunshine, Lisa: *Why We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel.* The Ohio State University Press, Columbus 2006.

OPEN ACCESS

Europeana: Mezi faktem a fikcí. K problému žánrové kreolizace*

Anna Škrabánková

Ústav české literatury, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, Česká republika — Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, Česká republika
skrabankova@ucl.cas.cz
https://orcid.org/0009-0008-9941-9720

SYNOPSIS

***Europeana* Between Fact and Fiction: On the Issue of Genre Creolization**

This study focuses on the genre-defying nature of the book *Europeana: A Brief History of the Twentieth Century* (2001) by the Czech-French writer Patrik Ouředník, which, in spite of the fact that it is a literary spoof (or perhaps precisely because of it), is often mistakenly classified as historiography. This work by Ouředník represents a difficult-to-classify literary experiment that oscillates between fact and fiction, novel and essay, linguistic play and discursive analysis. The chosen interdisciplinary perspective links genre studies (Pavel Šidák), selected theories of postmodernism (Linda Hutcheon, Brian McHale), the sociology of literature (actor-network theory and Pierre Bourdieu's theory of the literary field), and the theory of creolization (Édouard Glissant). By considering Ouředník's work as an amalgam of these various approaches, we may more easily grasp a text that resists stable categories and moves along the boundaries of various epistemological modalities and literary genres. The framework of the sociology of literature serves as a starting point for examining the relationships between the text, reception, and institutions of the literary field. The interpretive key for the analysis of *Europeana* is Mikhail Bakhtin's concept of dialogism, whose notion of heteroglossia as a core aspect of the novel genre correlates with Ouředník's orchestration of the search for the 'truth of the age' in the 'language of the age'. The article thus proceeds from the assumption that Ouředník's staging of the discursive polyphony that characterizes the 20th century challenges not only the notion of a unified historical truth, but also the very foundations of literary and historiographical representation. In this context, Ouředník's *Europeana* is conceived as a stylistic exercise whose poetics operates on the principle of discursive plurality and genre mixing, or rather 'genre creolization'. The study closes with a comparison of the Czech and French reception, which highlights the genre-defying nature of *Europeana*.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Patrik Ouředník; *Europeana*; literární mystifikace; sociologie literatury; genologie; postmodernismus; historiografická metafikce; Michail Bachtin; různořečí; žánrová kreolizace / Patrik Ouředník; *Europeana*; literary spoof; sociology of literature; genre theory; postmodernism; historiographic metafiction; Mikhail Bakhtin; heteroglossia; genre creolization.

DOI

https://doi.org/10.14712/23366680.2026.1.4

* Při vzniku studie byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie — https://clb.ucl.cas.cz/ (kód ORJ: 90243).

OPEN ACCESS

NEZAŘADITELNOST JAKO LITERÁRNĚVĚDNÝ PROBLÉM

Prozaická díla česko-francouzského spisovatele Patrika Ouředníka bývají v recenzích opakovaně označována za „postmoderní", „experimentální" či rovnou „nezařaditelná". Navzdory těmto nálepkám se Ouředníkova nejpřekládanější kniha *Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku* (2001) stala nejen mezinárodním bestsellerem (Vimr 2025, s. 52) ale také zřejmě i nejpřekládanějším českým titulem po roce 1989 (Špína 2020, s. 3). Ondřej Vimr v *Atlasu české světové literatury 1817–2019* (2025) uvádí, že *Europeana* byla přeložena do 32 jazyků a dočkala se již 61 vydání.[1] O přetrvávající mezinárodní čtenářské odezvě svědčí i opakovaná vydání *European* v různých kulturních kontextech — např. ve francouzském nakladatelství Allia (poslední vydání z roku 2019) či v americkém nakladatelství The Dalkey Archive Press (poslední vydání z roku 2024). Francouzský spisovatel a literární kritik pro *Le Monde* Éric Chevillard označil Patrika Ouředníka za „mistra subverze" (Chevillard 2020, s. 24). Zdá se, že právě aureola proslulého mystifikátora poutá k Ouředníkovu dílu nejen literární kritiky, ale i další aktéry literárního pole — od spřízněných nakladatelů a překladatelů hledajících výzvy přes nonkonformní divadelní a filmové tvůrce až po čtenáře, kteří o jeho dílech informovaně diskutují na internetových čtenářských platformách (viz *Databáze knih*, *Goodreads* či *Babelio*).

Výše zmíněné úspěchy jsou dokladem Ouředníkovy schopnosti „obohacovat naše referenční literární pole a náš cit pro *nevýslovné*" (Bolton 2012, s. 118), jakož i o vůli toto pole narušovat, a tím nahlodávat jeho sebeobraz a zpochybňovat tím osvojené mechanismy literární praxe. Nezařaditelnost a žánrová hybridita Ouředníkových próz se tak stávají ohniskem polemik literární vědy a kritiky, přičemž zároveň ztělesňují vědomé umělecké gesto, které tvoří jádro autorovy tvorby. Lenka Pořízková (dříve Krausová) ve své studii *Mystifikace jako literárněvědný problém* uvádí, že mystifikační texty po roce 1989 se stávají laboratoří, v níž se testuje hranice mezi fikcí a faktem, mezi estetickou hodnotou a etickým gestem (Krausová 2007, s. 298). *Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku* nepochybně představují takovou laboratoř, která mystifikuje literární pole svým nejasným žánrovým profilem, pohybujícím se na pomezí literatury faktu a literární fikce.

Ve své klíčové publikaci *Přátelský podvod. Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (2014) Lenka Pořízková dále uvádí, že mystifikace není pouhou hrou, ale i zrcadlem literárního provozu — odhaluje jeho rituály, autority i slabiny (Pořízková 2014, s. 27). Schopnost podvracet a mást konvenční schémata uvažování o literatuře *Europeana* napovídají už svým názvem, jenž skýtá jistou dvojznačnost: latina z něj dělá plurál, kdežto čeština ho vahou systému řadí k singuláru feminina. Navíc podtitul *Stručné dějiny dvacátého věku* můžeme číst jako „klasickou antifrázi" (Ouředník 2002, s. 11). Mystifikační potenciál *European* dokládá i řada drobných svědectví cesty této knihy po různých kulturních oblastech a místech literárního dění. Úsměvné nepochopení, sugerované podtitulem knihy, ilustruje následující příklad, který ukazuje, jak hluboko může literární hra do literárního provozu zasáhnout. Patrik Ouředník se v korespondenčním rozhovoru s autorkou studie zmiňuje o bizarním, ale přesto symptomatickém selhání interpretačních očekávání:

1 Údaje jsou vzhledem ke sledovanému období zřejmě z roku 2019. V roce 2020 byla *Europeana* přeložena již do 36 jazyků (viz rozhovor Ouředník — Páleníček 2020).

OPEN ACCESS

Před nějakými dvaceti lety nastala kuriózní situace v Bulharsku: nakladatel prodal celý náklad ještě před uvedením na trh. Skoupilo ho ministerstvo školství pro potřeby středních škol — jde o dějiny dvacátého století, které napsal Čech žijící ve Francii, což je garance jednak jisté souvztažnosti s postkomunistickým světem, ale zároveň i nutného odstupu a potřebné „západní" objektivity — a navrch je to stručné.[2]

Tato příhoda ilustruje tezi Lenky Pořízkové — literární hra nekončí jen hranicemi textu, ale zasahuje do vztahů mezi aktéry literárního pole. V kontextu sociologie literatury, zejména z pohledu mechanismů literární produkce, je významná tím, že se týká instituce s dalekosáhlým společenským dopadem — vnímáno v intencích Bourdieuova konceptu symbolického či kulturního kapitálu (Bourdieu 1998, s. 13–14). Ministerstvo školství usiluje v pomyslné hierarchii aktérů literárního pole o pozici autority, jež určuje „náležitý úzus", jímž získává legitimitu a moc nad ostatními uživateli jazyka a literatury v poli (Bourdieu 2014, s. 33). Tato moc se projevuje například v podobě školních kánonů a jejich vynucování, ale i subtilněji ve slovních a myšlenkových figurách, žánrech, legitimních způsobech a stylech promluv atd., jež stvrzují oficiální výklad (tamtéž). Ovšem právě tato „pravidla hry" *Europeana* zpochybňují. Jednak zde máme poptávku po „stručné" učebnici dějin dvacátého století, jednak otázku kredibility jejího autora, který má svým dvojím původem garantovat určitý odstup a objektivitu ke komplikovanému tématu. Avšak autor není historikem, nýbrž spisovatelem. Navíc právě tato předpojatost vůči dominanci určitého diskurzu nad jiným (postkomunistický vs. západní svět) je v *Europeanách* relativizována.

Odmítání jednoznačného výkladu a žánrová ambivalence *European* se pak zpětnovazebně promítají i do fungování literárního provozu a způsobují zmatek v katalogizačních praktikách. Bulharský příklad také není ojedinělý: *Europeana* se nacházejí v regálu určeném pro historii i v Ústřední knihovně Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Můžeme tedy vysledovat určitou mylnou interpretativní tendenci. Chybná klasifikace ve školní knihovně bude nepochybně mít potenciál ovlivnit (ať už pozitivním nebo negativním způsobem) recepční a interpretační horizonty očekávání čtenářů (Jauss 2001, s. 12–14) a v konečném důsledku je může dovést i k dezinterpretaci samotného textu. Tuto rozporuplnost, jež pramení z experimentálního a mystifikačního charakteru *European*, tak šířeji chápeme jako kontroverzi,[3] která odstartovává bádání po příčinách dezorientace čtenářů v literárních kódech. Předpokládáme, že tato kontroverze se neprojevuje jen na insti-

2 Z e-mailové korespondence autorky studie s Patrikem Ouředníkem (24. 11. 2025).

3 Bruno Latour nenabízí jednotnou, formální definici kontroverze, ale v úvodní kapitole *Learning to Feed off Controversies* ji představuje jako okamžik, kdy se sociálno stává viditelným. Sociálno není podle Latoura stabilní, dopředu danou strukturou, ale neustále se vytvářející, proměňující a přeskupující sítí vztahů. Z toho vyplývá, že kontroverze jsou momenty, kdy se sociálno vyjevuje ve své proměnlivé povaze, odvislé od vztahů a spojení mezi různými aktéry (či aktanty), jež se svou aktivitou, často spornou a chaotickou, podílejí na tvorbě určitého společenství. Pro popis této otevřené a dynamické situace zavádí Latour tzv. „sociologii asociací" a zejména pak metodologický přístup, který nazývá actor-network theory (ANT), jež nám umožňuje jednotlivé asociace stopovat a skládat ono sociálno dohromady bez předem připravených referenčních rámců (Latour 2005, s. 21–25).

OPEN ACCESS

tucionální úrovni, ale je zakotvena především v textové organizaci Ouředníkova literárního experimentu.

Výchozí rámec (nikoliv nástroj) pro analýzu této mnohovrstevnaté problematiky nám může poskytnout perspektiva *actor-network theory* (ANT) francouzského filozofa a sociologa Bruna Latoura. Ten nepředpokládá existenci sociálna (v našem případě „literárna") jako něčeho daného, ale naopak jako něčeho konstantně se utvářejícího a přeskupujícího na základě vytváření asociací mezi lidskými i nelidskými aktéry (např. uměleckými díly, institucemi, doktrínami, poetikami atd.). Proces odkrývání a odhalování sociálna tak nezačíná u sociálna samotného, ale naopak jím končí, jako výsledek trasování spojení — tzv. *tracing of associations* (Latour 2005, s. 5) — mezi jednotlivými aktéry v daném poli. Zaujmout tuto otevřenou pozici vůči nezařaditelnému a kontroverznímu literárnímu textu, jejž *Europeana* představují, nám umožňuje Latourova optika ANT:

> *Je to, jako bychom aktérům říkali: Nebudeme se vás snažit disciplinovat ani nutit, abyste zapadli do našich kategorií; necháme vás, abyste si vytvořili své vlastní světy, a teprve později vás požádáme, abyste vysvětlili, jak jste se v nich zabydleli.* […] *Hledání řádu, přísnosti a vzorů se v žádném případě nevzdáváme. Je pouze přemístěno o krok dál do abstrakce, aby aktéři mohli rozvinout své vlastní odlišné kosmy, bez ohledu na to, jak neintuitivní se zdají být* (tamtéž, s. 23, překlad A. Š.).

V předkládané studii se proto ptáme: Proč jsou *Europeana* v knihovně zařazena do kategorie historiografie, přestože jejich poetika systematicky destabilizuje hranice mezi historiografií a literaturou? Jakými literárními prostředky *Europeana* inscenují toto interpretační zmatení a jak na tuto nezařaditelnost reagují další aktéři literárního pole — zejména literární kritika?

Vycházíme z předpokladu, že *Europeana* nelze jednoznačně a spolehlivě „disciplinovat" pomocí kategorií historiografie a tradiční beletrie, jelikož jejich poetika funguje na principu žánrové polyfonie, respektive na námi navrhované *žánrové kreolizaci*. Na základě programového stírání hranic mezi historiografií a literaturou, mezi faktem a fikcí, mezi objektivitou a subjektivitou se *Europeana* ohlašují jako svérázný polyfonický text, v němž se střetává vícero diskurzivních režimů, jejichž vzájemná orchestrace znemožňuje jednoznačné zařazení této knihy. Z genologické perspektivy (Pavel Šidák) nejprve načrtneme vztah mezi historiografií a literaturou a s oporou v konceptu *historiografické metafikce* (Linda Hutcheon) ukážeme, jak *Europeana* převrací obvyklé referenční vztahy mezi historiografickým a literárním narativem. Pomocí konceptů *různořečí* a *polyfonie diskurzů*, které ve svém ustavujícím díle *Román jako dialog* (česky 1980) konceptualizuje Michail Bachtin a na které dále navázal v teorii postmodernismu Brian McHale, se pokusíme ukázat, že tato diskurzivní fragmentace přece jen naplňuje románové zadání. Na základě analýzy literárních prostředků a tvůrčích pravidel použitých v *Europeanách* definujeme koncept „žánrové kreolizace", jenž se bude opírat o teoretická východiska Édouarda Glissanta (*Poetics of Relation*, anglicky 1997). V závěru se zaměříme na srovnání českých a francouzských ohlasů, které oscilují mezi četbou tohoto díla jako eseje, románu nebo stylistického cvičení, a ukážeme, jak tato recepční rozporuplnost spoluutváří statut žánrové nezařaditelnosti *European*.

OPEN ACCESS

PODNĚTY GENOLOGIE K OTÁZCE HRANIC BELETRIE

V úvodu ke svému manifestu *History Is a Contemporary Literature: Manifesto for the Social Sciences* Ivan Jablonka zdůrazňuje, že historik je v první řadě spisovatel a že při psaní historie nejde primárně o techniku, ale o volbu (Jablonka 2014, s. 1). Volba prostředků, kterými Ouředník rozvrhuje dějiny Evropy, je pro interpretaci a žánrové zařazení tohoto textu klíčová. Jestliže platí, že samotný text „vysílá výrazné signály, jimiž reklamuje místo v konkrétním literárním kontextu" (Šidák 2013, s. 131), jaké signály pak vysílají *Europeana*? Z podtitulu, jenž hovoří jasně — „Stručné dějiny dvacátého věku" — vyplývá, že intencí textu bude zřejmě podat jakýsi katalog nejvýznamnějších událostí a ukázat, jak rozumět evropským dějinám uplynulého století co nejjednodušší a nejrychlejší cestou. Ovšem absence jakékoliv struktury — kapitoly, podkapitoly, poznámky pod čarou a odkazy na odbornou literaturu — nám napovídá, že se o tradiční historiografii nejedná. Naopak stojíme před souvislým textem bez formálně značených odstavců, s vnitřní fragmentární kompozicí bez dodržené chronologie, s četnými odbočkami, aluzemi a prolepsemi, před jakýmsi kvazi-esejem, s archaicky vyhlížejícími návodnými margináliemi na bočních stranách. Navenek působí jako nebeletristický text, který však porušuje tradičně jemu připisované formální náležitosti.

Podle Šidáka se umělecký potenciál nebeletristických žánrů vyjevuje ve dvou momentech: „Za prvé v nich může být zdůrazněna *funkce estetická*, respektive textové jevy, které tuto funkci stimulují, a tyto žánry se tak přibližují směrem k beletrii, aniž by s ní splynuly; a za druhé mohou být *fikcionalizovány*" (tamtéž, s. 132). Typickým žánrem, který se v těchto zmíněných polohách přibližuje beletrii, je například esej. Žánr eseje často pracuje i s narativními postupy, tj. nikoli jen s encyklopedickými výčty dat, tabulkami či statistickými údaji apod., jako je tomu v „tvrdé" vědě (tamtéž). *Europeana* tato „tvrdá data" sice obsahují, ale ta nepodléhají standardnímu způsobu vědeckého ověření — nejsou podložena žádnou odbornou literaturou, čímž ztrácejí na kredibilitě. Ouředník tak historiografický rámec jen simuluje, čímž ho zároveň ironicky podkopává a „fikcionalizuje". Pokud skutečně platí, že „je-li fikce prožití minulosti, je historiografie její popis" (tamtéž, s. 136), pak lze Ouředníkův text číst jako test tohoto rozlišení. Šidák dále uvádí, že fikce je „cele říší smyšleného, neaktuálního a tedy neverifikovatelného; historie je skutečnosti podřízena, musí respektovat fakta, byť celkový příběh, který vypráví, není se skutečností nikdy totožný, je to jen snaha o její rekonstrukci (navíc převod mnohovrstevnaté skutečnosti do jazykového kódu je nutně nesmírně reduktivní)" (tamtéž, s. 137). Ouředník tuto hranici programově stírá a nechává nás prožít samotný text jako specifický a hybridní popis historie, který v nás zanechává emoce zmatení a prožitek absurdity z chaotického 20. století.

Ouředníkův text bývá také v odborných kritikách (zejména v těch českých) považován za esej. Samotný termín *essai* je odvozen z francouzského slovesa *essayer*, což v překladu znamená „pokusit se". Ouředníkův experiment z tohoto napolo beletristického žánru zajisté čerpá, ale zároveň ho v mnohém překračuje. Ouředník si v *Europeanách* vymýšlí fakta (pomocí různých parafrází a bizarních statistik) a záměrně mystifikuje své čtenáře tím, že tyto fiktivní příhody promíchává s reálnými událostmi. Kterým faktům věřit a kterým ne? Jak nepropadnout zdání, že je všechno fikce? Podobnou lekci *krásné literatuře* dal Jorge Luis Borges, což ilustruje například

OPEN ACCESS

jeho povídka *Autor Quijota Pierre Menard*.[4] Situace v *Europeanách* se stává ještě nepřehlednější, jelikož ten, kdo by měl nést étos a spolu s ním i odpovědnost za vyřčené, se drží v ústraní. Odosobněný vypravěč je v textu prakticky nepřítomen, pouze za sebe nechává mluvit sám jazyk: dobové „slovníky" plné různých tvrzení, slavných i méně slavných výroků a prohlášení, také oficiální i neoficiální projevy či stanovy, citáty a dopisy, slogany nebo reklamy, módní jazykové obraty, floskule, atd. Ouředníkova pregnantní elokvence a erudice zaobalená do přehledné zkratky vypovídají o realitě z jiného úhlu než vyčerpávající detailní popisy událostí a umožňují se dostat k podstatě klíčové problematiky Ouředníkova textu — k samotnému jazyku a řeči. Tato aforistická perspektiva, inspirovaná zřejmě humanisticko-literární tradicí filozofického eseje, je pak protkána celým dílem.

Pokud je v *Europeanách* hranice mezi faktem a fikcí záměrně zastřena, co nakonec v textu zůstává pravdivé — ve smyslu důvěryhodné — a kdo o tom dokáže rozhodnout? Tento útvar nelze považovat za historický dokument, ale spíše za *l'histoire — příběh* či *historku* (dopomáhajíc si opět francouzštinou a sekundárním významem slova). Ouředník si s výše zmíněnými paradoxy problému jazykové reference pohrává. Ve svých *Europeanách*, které dohromady představují jakousi odyseu mezi různými interpretacemi konceptů historie, paměti, pravdy, jazyka či reality, přináší skrze plejádu mísících se diskurzů značně subjektivní bilanci uplynulého století.[5] Příznačně i doslov k *Europeanám* nese dialektický název: „Fikce reality, nebo realita fikce?" Pointou tohoto pojednání se nakonec stává ono prizma dobového jazyka, který je s to vypovídat jak o dobovém stavu fikce, tak i reality.

POSTMODERNÍ PERSPEKTIVA: *EUROPEANA* JAKO HISTORIOGRAFICKÁ METAFIKCE

Problémem rekonstrukce historických událostí se ve své kanonické práci *Metahistorie* (1973) zabýval Hayden White. Ten historiografii přibližuje umělecké literatuře poukazem na její narativní a konstruktivní charakter, který si zavdává s výstavbou fikčních textů. Historiografie a román se svou stavbou velmi podobají, jelikož oba žánry využívají podobný rejstřík metod psaní. Historik má, stejně jako romanopisec, svůj vlastní diskurz, svůj osobitý styl a své postupy. White například srovnává styl psaní Micheleta a Spenglera a ukazuje, že historie je jistou formou beletrie. Historikové v 19. století si podle něj neuvědomovali, „že fakta nehovoří sama za sebe, nýbrž že historik hovoří za ně, hovoří jejich jménem a fragmenty minulosti skládá v celek, jehož integrita je ve své reprezentaci — čistě diskurzivní" (White 2007, s. 31).

4 Fiktivní postava francouzského spisovatele Pierra Menarda se pokusí v této povídce (znovu) napsat Dona Quijota. I když je text slavného románu přepsán naprosto identicky, výsledkem je originální dílo, jehož interpretace reflektuje aktuální kontext vzniku adaptovaného románu. Borgesova povídka tak problematizuje nejen vztah reality (potažmo historické reality) a fikce, ale i způsoby jejich reprezentace, jakožto i způsoby našeho přemýšlení o těchto reprezentacích. Jako by literární experiment byl jedinou cestou, jak poukázat na mezery v našem myšlení a způsobech uchopování světa (Borges 1989, s. 27–36).

5 Otázkou Ouředníkova subjektivismu se detailněji zabýval i Vít Schmarc (2014, s. 387).

OPEN ACCESS

Historikové i romanopisci si ukládají stejný cíl: poskládat koherentní obraz o světě, jejž ve svých dílech zobrazují. Co se ale stane, když se role obrátí a romanopisec se pokusí zhostit úkolu původně náležejícího historikovi a začne psát „Stručné dějiny Evropy dvacátého věku"?[6] Respektive jak rozklíčovat onu žánrovou nejednoznačnost, implikovanou už v názvu *European*? Pavel Šidák v souvislosti s hranicemi beletrie mluví o tzv. „překódování" — kdy určité žánry či žánrové oblasti ztratily nebo částečně změnily či přeskupily svou původní funkci. „Toto překódování je tedy primárně recepčním jevem: čtenář volí modus, v němž bude daný text číst, a funkci, kterou pro něj bude plnit" (Šidák 2013, s. 131). Toto pojetí naznačuje nejen prostupnost žánrových hranic (jejímž výsledkem může být např. žánr historického románu), ale dokonce celých žánrových či diskurzivních oblastí. Šidák dále poznamenává, že „žánry míří buď k modu fikce (román na pomezí historického a dobrodružného či milostného, kde jsou historické reálie spíše jen kulisou napínavému ději, a samozřejmě i ostatní subžánry románu), nebo k modu historiografie (kroniky a posléze historiografické studie jako čistá historiografie); spíše neutrální podobu má historický román a historická povídka" (tamtéž, s. 136).

Europeana ale nemůžeme zařadit ani do jedné navrhované škatulky, ani jako kroniku, historiografii či historiografickou studii, ani jako historický román či povídku. Toto dělení rozporují postmoderní narativy, které oba póly — historie a literatury — a jejich narativní strategie problematizují. Linda Hutcheon v této souvislosti konceptualizuje subžánr postmoderního románu, jejž nazývá *historiografickou metafikcí* (Hutcheon 2023, s. 155). Tu bychom mohli vnímat jako specifický typ vyprávění reflektující vzájemnou provázanost mezi diskurzivním rámcem literatury a historiografie:

> *Historiografická metafikce poukazuje na to, že pravda a nepravda možná skutečně nejsou nejvhodnějšími termíny pro diskusi o fikci* […] *Postmoderní romány jako* Flaubertův papoušek, Famous Last Words a Larva *otevřeně hlásají, že existují pouze* pravdy *v množném čísle, a nikdy jen jedna jediná Pravda* […] *Fikce i historie jsou narativy, které se odlišují svými rámci* […], *rámci, které historiografická metafikce nejprve stanoví a poté překračuje, čímž předpokládá jak žánrové smlouvy beletrie, tak i historie.* […] *Interakce mezi historiografickým a metafikčním prvkem zdůrazňuje odmítnutí nároků jak „autentického" zobrazení, tak „neautentické" kopie. Samotný smysl umělecké originality je stejně důrazně zpochybňován jako transparentnost historické referenčnosti* (tamtéž, s. 161).

Interpretovat *Europeana* prizmatem historiografické metafikce nám umožňuje vyzdvihnout do popředí narativní postupy, jimiž Ouředník problematizuje samotnou reprezentaci minulosti. Tyto strategie stírání hranic mezi literaturou a historiografií jsou zároveň v souladu s dobovým postmodernistickým předpokladem „nedůvěry

6 K otázce ontologie vypravěče, resp. „kurátora" *European* se ještě vyjádříme v další části studie. Prozatím stačí uvést, že se Patrikovi Ouředníkovi podařilo zkonstruovat autora, který se snaží maximálně distancovat od řečeného a nechává za sebe mluvit sám jazyk, popř. *jazyk doby* (viz Hárl 2001, s. 126).

OPEN ACCESS

v metanarativní příběhy" (Lyotard 1993, s. 97). Patrik Ouředník ostatně svou poetiku deklaruje pomocí pojmu „pravda doby", za jehož synonymum považuje „jazyk doby" — respektive „jazyky doby" — jež mohou být v analogii k množině pravd, o nichž se zmiňuje Linda Hutcheon. Postup, jakým se Ouředník vypořádal s problémem jazykové reprezentace 20. století, odhaluje v následujícím textu pro literární večer věnovaný jeho dílu, uspořádaný Evropskou komisí v květnu 2009:

> *Osobně mě v psaní — v mém vlastním i v knížkách jiných — zajímá to, čemu se zpravidla říká „pravda doby". Pojem je to vágní, neboť v každé době existují různé pravdy, tedy množina pravd. Hra spočívá v tom, pokusit se tu množinu co možná nejlépe* pojmout*, ve smyslu obsáhnout, zahrnout. K tomu má spisovatel k dispozici různé metody; nejobvyklejší z nich je konfrontace lidských osudů v optice mikrohistorie. Já jsem se pokusil v některých svých knížkách vyjít z trochu jiného principu, a sice z předpokladu, že je možné vzít za synonymum „pravdy doby"* jazyk *té doby — tj. vzít za své jisté množství jazykových automatismů, stereotypů a přinutit je k tomu, aby jednaly a aby byly konfrontovány mezi sebou stejným způsobem jako tradiční románové postavy* […]" (Pellegrini 2020, s. 19–20).

Předpoklad hledání „pravdy doby" v jejím jazyce, a tedy ve způsobech její reprezentace, posouvá výklad směrem k diskurzivní analýze. Vzhledem k tomu, že Ouředníkův narativ, v němž „jazyky" jednají jako „postavy", má v *Europeanách* výrazně diskurzivní povahu, ideálním výkladovým klíčem se nám jeví Bachtinovo pojetí románového žánru jako prostoru *dialogizovaného různořečí* (Bachtin 1980, s. 44). Na vytváření situace různořečí (*heteroglosie*), jež dle Bachtina představuje konstitutivní rys románového stylu, se podílejí disparátní výpovědi — ty promlouvají jazykem dne, doby, sociální skupiny, určitého žánru, směru apod. (tamtéž, s. 52). Bachtin tak explicitně načrtává paralelu mezi jazykem románu a společenskou diskusí, z níž románový tvar vyrůstá. Tato společenská diskuse je ze své podstaty heterogenní, a proto dle Bachtina

> [v] *románu musí být předvedeny všechny sociálně-ideologické hlasy doby, tj. všechny důležitější dobové jazyky; román musí být mikrokosmem různořečí.* […] *Každý jazyk vyjevuje svou rozlišující osobitost jen tenkrát, když je uveden do vztahu se všemi ostatními jazyky uvnitř téhož protikladného komplexu společenského vývoje. Každý jazyk v románu je názorem, sociálně-ideologickým horizontem reálných společenských skupin a jejich zosobněných představitelů.* […] *Román se nebuduje na abstraktně významových kontraverzích a na ryze syžetových kolizích, ale na konkrétní rozepři sociálních jazyků* (tamtéž, s. 177).

Ouředníkova *Europeana* se z tohoto úhlu pohledu dají považovat za silně dialogizovaný román, v jehož středu stojí právě kolize různých sociálních jazyků. Brian McHale si všímá, že toto Bachtinovo hledisko je intenzivně přítomno zejména v postmoderní literatuře, a v intencích teorie postmodernismu staví Bachtinův koncept do nové roviny. Dle McHalea postmodernistická beletrie posouvá reflexi diskurzu (která dle Bachtina byla románu vlastní po celou dobu jeho existence) a doslovně vyjadřuje či realizuje to, co u Bachtina zůstává pouze metaforou „světů" diskurzu. Za každým dis-

OPEN ACCESS

kurzem v románu, stejně jako za každým diskurzem v společenském životě, můžeme podle Bachtina rozeznat ideologický postoj či světový názor, který jej oživuje a z něhož vychází (McHale 2004, s. 165):

> *Hovořit o „světonázorech" a o jejich souběžném existování či střetu znamená hovořit v epistemologických pojmech; brát tuto metaforu doslova a promítat ji do reality světy, které jsou ztělesněním diskurzivních světových názorů, znamená převést epistemologický motiv na ontologický. Bachtin nám ukázal, že dialog mezi diskurzy je základním prvkem všech polyfonních románů. Postmodernistická beletrie tím, že různými způsoby zesiluje polyfonní strukturu a zostřuje dialog, vyzdvihuje ontologický rozměr konfrontace mezi diskurzy, čímž dosahuje polyfonie* světů (tamtéž, s. 166, překlad A. Š.).

Tato situace různořečí, která je defaultním stavem románu, pak v postmodernistických fikcích umožňuje prolínat mezi sebou různé jazykové a stylové registry, žánry a diskurzivní oblasti, jež všechny využívají repertoáry a stylistické prostředky, které korelují s různými situacemi či způsoby užití jazyka: „Proplétání různých registrů v textu románu vytváří efekt heteroglosie, plurality diskurzu; a právě tato konkrétní heteroglosie slouží jako prostředek pro konfrontaci a dialog mezi světovými názory a ideologiemi v románu, jeho orchestrovanou polyfonii hlasů" (tamtéž). V následující analýze si ukážeme, jak je tohoto efektu polyfonie dosaženo v Ouředníkově experimentálním textu.

K FORMÁLNÍM A JAZYKOVÝM CHARAKTERISTIKÁM *EUROPEAN*

Cestu literárního experimentu, s možnostmi jazyka a smysluplné komunikace jako hlavními tématy, naznačil Patrik Ouředník již prozaickou prvotinou *Rok čtyřiadvacet* (1995), na niž v *Europeanách* v mnohém navazuje. V prvním z uvedených děl Ouředník obrací pozornost na kratší časový úsek 70. a 80. let dvacátého století. O tomto šedivém období normalizace tak podává sdílenou generační výpověď skrze ukázky dobových jazykových zvyklostí a způsobů, jakými do soukromého života pronikal všudypřítomný ideologický slovník (Hárl 1995, s. 59–61). V druhém případě zachází ještě dále a ve „fiktivní asambláži" se slovy Vlastimila Hárla pokouší vyjádřit „prožitek světa bez Boha […] ústřední téma moderny postmodernistickými prostředky — a máme tu dvacáté století jako na dlani" (Hárl 2001, s. 120). V *Roku čtyřiadvacet* tak činí pomocí jazykové hry, již do literatury jako první uvedl Joe Brainard (*„I Remember"*) v roce 1970 a později rozvinul Georges Perec (*„Je me souviens"*) (Hárl 1995, s. 59). Kniha obsahuje několik oddílů s očíslovanými svědectvími, v nichž každá promluva začíná konstativem: „Vzpomínám si…": např. „Vzpomínám si, jak se mi jednoho dne naplno vyjevila zrůdnost názvů *Rudé právo* a *Svobodné slovo*" (Ouředník 1995, s. 34); anebo: „Vzpomínám si na přísloví: *Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu*" (tamtéž, s. 35). Z *European* toto deiktické dokumentární „já", které situuje vypravěče do časoprostorového kontextu výpovědi, mizí a zůstává pouze řeč, jež *de facto* vypovídá sama o sobě a sama za sebe. Vypravěč se totiž „schovává" za nerigidní designátory, za generické formule jako: „historikové říkali", „sociologové říkali", „scientologové říkali", „staří

OPEN ACCESS

říkali“ atd., jejichž ústy pomocí parafrází zprostředkovává klíčové diskurzy, jež dominovaly dějinám dvacátého století:

> *Někteří historikové později říkali, že dvacáté století začalo vlastně až v roce 1914, když vypukla válka,* […] *A vojáci nosili zelené a maskovací uniformy, protože nechtěli, aby je nepřítel viděl, což bylo v té době moderní, protože v předchozích válkách nosili vojáci hodně barevné uniformy, aby byli vidět zdaleka. A ve vzduchu létaly vzducholodě a aeroplány a koně se tak hrozně plašili. A spisovatelé a básníci vymysleli dadaismus, protože jim to všechno přišlo praštěné. A v Rusku vymysleli revoluci.* […] *A padlých Francouzů bylo celkem 2 681 km a padlých Angličanů 1 547 km a padlých Němců 3010 km při průměrné délce jedné mrtvoly 172 cm* (Ouředník 2001, s. 8–9).

Dějiny Evropy jsou reprodukovány tónem poučeného a ironického řečníka, jenž v proudu vědomí asociativně líčí různé dějinné epizody, které za sebe navléká jako korálky. Metafora barevných korálků jako zřetězených událostí je pro tento text příléhavá. Ouředník si s pečlivostí kurátora vybírá konkrétní příhody, fragmenty a motivy, jež pomocí juxtapozice jakoby náhodně navazují za sebe, avšak tyto události jsou promyšleně shlukovány do tematických segmentů. Tuto koláž či montáž tvořenou reálnými historickými událostmi přitom dokresluje bizarními statistikami, které v odosobněných číslech s ironickým odstupem dokumentují zrůdnost obou světových válek a v posledku celého 20. století. Pomocí vlastních parafrází Ouředník postupně odhaluje kořeny vůdčích myšlenkových směrů, jež určovaly kurz moderní západní civilizace:

> *Na začátku století se hodně věřilo na pozitivizmus a elektřinu a vynálezy a biologii a vývoj savců a psychologii a sociální fyziku, které se říkalo sociologie, a vědci soudili, že s využitím nejnovějších poznatků a prostředků, které moderní věda dává lidstvu k dispozici, bude možno vyšlechtit člověka k dokonalosti a vybudovat tak nový, racionálnější a humánnější svět* (tamtéž, s. 31).

Ouředníkův text má na první pohled charakter excerpcí, neucelených poznámek k zamýšlenému vydání „opravdových“ dějin, jež by respektovaly formální náležitosti odborné literatury. Opakování určitých epizod (zejména téma *holokaustu*) a variování motivů (například motivu *konce světa*) vytvářejí svým kupením určité sémantické napětí, jelikož jsou tyto události pokaždé uvedeny do jiných kontextů a souvislostí. Takto se stane, že se dozvídáme o hrůzách z bojišť první či druhé světové války a vzápětí o panence Barbie a emancipačním hnutí za práva žen, což, položeno vedle sebe, působí značně tragikomicky. Ouředník vrství jednu příhodu za druhou, takže dohromady odhalují absurditu uplynuvších událostí: například příběh židovské houslistky, která je nucena u selekce v koncentračním táboře hrát německou árii, nebo nesmyslný dopis italského vojáka, jenž své milé doznává, že se na frontě den ode dne stává pozitivnějším. Tyto pasáže, doprovázeny humornými až groteskními odkazy na dobová hesla, slogany, projevy či reklamy, odhalují nesmyslnost, naivnost, intelektuální plytkost a omezenost lidského jednání, založeného na předsudcích a jazykových manipulacích, jež mají živnou půdu právě ve vyšinutém scientistickém používání jazyka, jemuž 20. století přivyklo a dalo tak průchod netušenému násilí (viz například

OPEN ACCESS

příběh o morbidně karikaturním názvu atomové bomby, jež byla shozena na Hirošimu — LITTLE BOY). Právě juxtapozice různých diskurzivních režimů umožňuje tyto paradoxy zřetelně nahlédnout a přitom zůstává zdrojem nejen nadnesené komiky, ale i jistého náhlého prozření:

> *A hodně lidí z Evropy jezdilo do Izraele, aby viděli, jak vzniká nový stát. A mladí lidé z Evropy jezdili pracovat do židovských zemědělských komun, kterým se říkalo KIBUTZIM a kde všichni pracovali pro blaho všech. A všechno bylo společné a všichni společně zpívali zpěvy. A izraelské cestovní kanceláře vydávaly plakáty, na nichž mladí lidé s vážnými tvářemi pozorovali slunce, které vycházelo nad Jeruzalémem, a pod tím bylo napsáno NAŠE UTRPENÍ NEBYLO ZBYTEČNÉ a VYUŽIJTE ZLEVNĚNÝCH CEN* (tamtéž, s. 47).

DISKURZIVNÍ ANALÝZA A ROLE JAZYKA V *EUROPEANÁCH*

Volně asociované popisy událostí jsou seskupeny do oddílů, značených pouze typografickým odsazením od předchozího řádku, a doprovázeny marginálie, jež shrnují hlavní myšlenku či poselství jednotlivých informačních celků. Václav Bělohradský ve stati *Jak přežít vědy o člověku aneb století Patrika Ouředníka* tyto segmenty chápe jako „optimalizační formule" (Bělohradský 2002, s. 2) — jako všeobsažné (ale ve skutečnosti prázdné) typizované formulace, které během 20. století vyprodukovaly různé společenskovědní diskurzy. Jako výmluvný příklad za všechny může stát Fukuyamova teze o *konci dějin*, tematizovaná nejen v *Europeanách*, ale i v jiných Ouředníkových dílech (např. v *Konec světa se prý nekonal*).

Následující úryvek lemuje marginálie *„Všechno je fikce"*. Co můžeme po takovém konstatování textu ještě věřit? I přes zastřené hranice mezi faktografickou přesností a autorskou tvůrčí invencí (a možná právě díky nim) nacházíme množství formálních vodítek, jimiž můžeme určit, že se nacházíme ve fikčním světě, nikoliv v literatuře faktu. Z jazykových prostředků a narativních způsobů, jež tvoří pilíře textu, jsou nejvíce charakteristické: opakování (viz anafora *„Někteří filozofové říkali"*), variace, parafráze, volné asociace, koordinace — vysoká frekvence koordinační spojky „a" nebo využívání juxtapozice a souřadných souvětí a také již zmíněný princip zkratky (časté využívání abreviací jako atp., atd. a elips).[7] I když se jedná o prvky příznačné pro experimentální texty, tyto kompoziční strategie postačují k vytvoření relativně uceleného, i když mozaikovitého obrazu o minulosti:

> *Někteří filozofové říkali, že řád světa odpovídá mechanismům diskursu, který má své proměnlivé, ale současně dané znaky, a utřídění znaků že sice nedává moc smysl a všechno že je hra a náhoda a anarchie a proces a dekonstrukce a intertext atp., ale*

7 Florence Pellegrini se ve své studii *Dějiny jako fraška* věnuje důkladné analýze stylistických a diskurzivních prostředků, jež Ouředník využívá nejen v *Europeanách*, ale i ve svých dalších prozaických dílech (Pellegrini 2020, s. 5–23; srov. Schmarc 2014, s. 387–394). V této studii se tolik nesoustředíme na stylistickou analýzu, ale spíše na to, jakými způsoby Ouředník konstruuje svůj vlastní žánr, jenž má blízko k historiografické metafikci.

OPEN ACCESS

> *znak sám o sobě že je vlastně nositelem významu, i když přesně nevíme jakého. Ale jiní filosofové zase říkali, že znaky, ze kterých je diskurs a svět vybudován, význam postrádají, a s absencí významu že zaniká subjekt i sama realita, a dějiny že jsou jen nepřetržitý a beztvarý pohyb, který nic nevyjadřuje, a všechno že je fikce a simulace* […] (Ouředník 2001, s. 108).

Ke konci *European* se začínají objevovat metatextové a sebereflexivní pasáže, ve kterých je problematizován samotný jazyk jako systém označování. Skepse dekonstrukce jako kdyby nakonec vedla k rezignaci na realitu, k níž máme přístup pouze skrze jazykové konstrukty. Dějiny přestávají dávat smysl, jelikož nemůžeme nalézt odpovídající rámec pro jejich uchopení, což vysvětluje, proč selháváme při pokusech oddělit fakta od fikce. Možná je naše striktní dělení na „výmysl" a „skutečnost" příliš schematické a opomíjí ony asambláže a hybridy, o kterých uvažuje Latour (2002, s. 12) a jejichž výrazem jsou *de facto* i samotná *Europeana*. Možná je potřeba si znovu definovat, co míníme *faktem*. Bruno Latour ve svém emblematickém článku *Proč kritice dochází dech? Od faktů k zájmům* rozděluje fakt na dvě komplementární části — a to sám fakt (*matter of fact*) a to, čemu říká zájem (*matter of concern*):

> *Chyba, kterou jsme udělali, chyba, kterou jsem já udělal, spočívala v tom věřit, že neexistuje žádný účinný způsob, jak kritizovat* fakty, *kromě vzdalování se od nich a nasměrování pozornosti k podmínkám, jež je umožňují. To však znamenalo nekriticky přijmout, co vlastně* fakty *jsou.* […] *Realita není definovaná* fakty. Fakty *nám nejsou v žádném případě dány ve zkušenosti.* Fakty *jsou pouze velice částečné a dovolil bych si tvrdit, že jsou velmi polemické, velmi politické projevy* zájmů *a jsou pouhou množinou toho, co by také mohlo být nazýváno* stavy věcí (states of affairs). *Právě tento druhý empirismus, tento návrat k realistickému postoji, bych rád předložil jako příští úkol pro ty, kteří se chtějí věnovat kritice* (Latour 2016, s. 215–216).

Prizmatem tohoto rozštěpení jednotlivých fakt mezi póly *faktu* a *zájmu* se mnohé kontradikce Ouředníkových *European* vyjasní. Fakta, pokud jsou formulovaná v jazyce, opravdu mluví sama za sebe a skrze svou dvojdomost nám sdělují, jaké různé zájmy (*matters of concern*) se podílejí na jejich existenci. V *Europeanách* dostávají prostor nejen různé ideologické diskurzy — socialismus, komunismus, nacismus, scientologie, ale rovnou celé diskurzivní režimy — humanitní vědy od sociologie přes historii až po konkrétní teoretické disciplíny, jako je psychoanalýza, dekonstrukce nebo pseudovědecké doktríny jako eugenika, rasová teorie atd. Text je v prvním plánu exkurzem po událostech 20. století (*fakta*) a v druhém plánu průzkumem terénu intelektuální krajiny, jež těmto událostem umožnila se uskutečnit (*zájmy*). Ouředník tak nabízí návod na to, jakými různými režimy číst a myslet uplynulé století, a jak mezi kontradikcemi, paradoxy a zájmy jednotlivých režimů myšlení, které si každý po svém a ve svém vlastním žargonu nárokují pravdu, navigovat. Nedorozumění a schizma celého 20. století spočívá právě v nepochopení či záměrném vytěsnění oné skutečnosti, že neexistuje žádný ultimátní soudce, který by dokázal rozkoly pluralitní reality spravedlivě rozřešit:

> […] *a někteří sociologové a historikové se domnívali, že uvažovat v pojmech národa je překonané, a říkali, že nejvýraznějším rysem vyspělé západní společnosti je*

OPEN ACCESS

> *kosmopolitismus a nic takového jako Němci nebo Rumuni nebo Švédové vlastně neexistuje, že to jsou jen sebeprojekce do společenských stereotypů a předsudků. Ale jiní sociologové s tím nesouhlasili a říkali, že s rozvojem spotřební společnosti a komunikačních prostředků lidé postupně ztratili většinu orientačních bodů a národní společenství že se paradoxně stalo důležitější než předtím. A stereotypy že jsou nezbytné pro uchování kolektivní a dějinné paměti, bez které by západní společnost ztratila svou kulturní jednotu, protože jednota nemůže nebýt heterogenní* […] (Ouředník 2001, s. 114–115).

Ouředník tak svébytným způsobem dospívá ke stejnému závěru jako Jean-François Lyotard — k *autoritě heterogenního* (Lyotard 1998, s. 68), jež musí být respektována „protože jednota nemůže nebýt heterogenní…" (tamtéž). Polyfonie diskurzů, jež se v *Europeanách* navzájem překřikují, odhaluje fakt, že spravedlivý rámec, který by umožňoval rozhodovat konflikty mezi různými jazykovými režimy, neexistuje. Nezbývá než uznat pluralitu a připustit nesouměřitelnost různých pravd, jež se mohou mezi sebou snadno dostat do *rozepří*:

> *Rozepře je nestálý stav a určitý moment řeči, kdy něco, co má být převedeno do vět, ještě převedeno být nemůže. Tento stav zahrnuje mlčení jako negativní větu, dovolává se však i principiálně možných vět. Je signalizován tím, čemu se běžně říká pocit. „Nenacházíme příslušná slova" atd. Vyžaduje to namáhavé hledání, aby se našla nová pravidla formování a navazování vět schopných vyjádřit onu rozepři, jež se dává poznat v pocitu, jestliže nechceme, aby tato rozepře byla ihned zdušena v při a aby signál daný pocitem zůstal marný. V literatuře, ve filosofii a možná i v politice jde o to podat svědectví o rozepřích tím, že se pro ně najdou odpovídající idiomy* (Lyotard 1998, s. 41–42).

Můžeme se tázat: Co když je v literatuře oním odpovídajícím idiomem či nástrojem porozumění *rozepřím* právě experiment či experimentální psaní? Ouředník svým experimentálním a suverénně subverzivním stylem odkrývá schematičnost určitého uvažování, které jsme v rámci konkrétních a navzájem od sebe oddělených disciplín (diskurzivních režimů) přijali za neomylné. Ale čelem surové matérii — jazyku — rozpoznáváme spolu s Ouředníkem pluralitu, z níž je poskládána (*assembled*) historie a realita. *Europeana* tudíž představují hlubokou reflexi problému reference a autor tak skrze svébytné stylistické cvičení[8] ustavuje svůj text jako rozhraní pro možné čtení a chápání historie. V již zmíněném textu pro Evropskou komisi Patrik Ouředník popisuje svůj originální postup, jakým v *Europeanách* pojmul 20. století:

> *Princip téhle knížky spočíval v tom, pojmout dvacáté století nikoli jako téma, nýbrž jako literární figuru. Otázka zněla, je-li možno vyjádřit určitý časový úsek a vyhnout se přitom obvyklým schématům, tj. víceméně individuálně pojatému vyprávění. Z čehož vyplývá požadavek absence hrdiny a pokud možno i vypravěče. Je možné popsat dobu za nepřítomnosti vypravěče? Ano, ovšem za podmínky, že jazyk, diskurz, stereotyp se stanou svými vlastními vypravěči. Fáze následující: která slova by eventuálně*

8 Srov. Bolton 2012, s. 117, a Ouředník 2002, s. 11.

OPEN ACCESS

> *mohla být pro dvacáté století nejvýmluvnější? Jako první mě napadlo slovo „chaos", ale to jsem vzápětí zavrhl, poněvadž chaos je vlastní lidským dějinám obecně, neplatí specificky pro dvacáté století. Ale „chaos" mě přivedl k jinému slovu, a sice ke slovu „překotnost": dvacáté století bylo zcela nepochybně překotnější než jiná. Pro mě to znamenalo, pokusme se napsat* překotný *text. Druhé slovo, které mi přišlo pro století charakteristické, bylo slovo „infantilismus"* [*zde si vybavíme* Candida]. *Dvacáté století bylo bytostně infantilní — od oné romanticko-komerční reprezentace juvenility až po odmítání vlastní odpovědnosti. Čili pokusme se napsat* infantilní *text, tedy něco, co by mohl popřípadě deklamovat žák u tabule nebo vesnický blb na návsi. A za třetí bylo dvacáté století scientistické; pokusme se tudíž vnést do textu jistou dávku scientistického žargonu, pokud možno v celé jeho jalovosti. Tyhle elementy pak dodaly knize diskurzivní formu i obsah* (Pellegrini 2020, s. 22–23).

I přes mnohost a pestrost diskurzů Ouředník na hledání „pravdy doby" nerezignuje a pomocí průzkumu jazykové krajiny a dobového diskurzivního prostředí, jež utváří celkovou atmosféru století předešlého, z níž ona mnohohlasá postmodernistická reflexe vychází, prozkoumává i intelektuální klima naší současnosti, která se s uplynulým stoletím musí vyrovnat.

KE KONCEPTU „ŽÁNROVÉ KREOLIZACE"

Z formální analýzy *European* vyplývá, že jedním z ústředních principů tohoto díla (a celkově Ouředníkovy tvorby) je subverze. Tento moment se objevuje vždy tam, kde text tematizuje vztah dominance a podřízenosti — ať už mezi jednotlivci nebo mezi celými kulturami či diskurzy. Akt obcházení, experimentování a podkopávání dominantních myšlenkových rámců odhaluje skryté nerovnosti a podrobuje je kritice. Ouředníkovo psaní proto můžeme nahlížet optikou přístupů, které odmítají binární opozice a zdůrazňují pluralitní a hybridní podoby kultury a kulturních identit. Pro analýzu žánrové hybridity *European* se zdá být produktivní uvažovat o konceptu „žánrové kreolizace", který zde vyložíme s oporou v teoretických podnětech Édouarda Glissanta a jeho pojetí kreolizace v *Poetics of Relation* (1997). Inspiraci pro použití tohoto termínu pro prostor Evropy čerpáme i z pojetí kreolizace, jak jej postulují Anca Parvulescu a Manuela Boatcă v *Creolization as Method* (2023).[9]

Glissant ve svém promýšlení „poetiky vztahu" vychází z definice rizomy (*Rizoma*, 1978) Gillese Deleuze a Félixe Guatariho: „Rhizomatické myšlení je principem toho, co

9 Autorky ve svém článku obhajují v souladu s tezemi Édouarda Glissanta rozšíření působnosti tohoto termínu i na jiné oblasti mimo Karibik a ukazují, jak se pomocí tohoto pojmu dá produktivně redefinovat kulturní prostor Evropy a evropanství (Parvulescu — Boatcă, s. 122–123). Autorky shrnují: „In Poetics of Relation, written as an elaboration and synthesis of his previous work, Glissant defines the term creolization (créolisation) through its affinities and distinction from both creoleness (créolité) and métissage. Creolization extends both créolité and métissage into a world. It applies to a broader geography than créolité; and it expands the purview of racial métissage ("creolization seems to be a limitless métissage"). Glissant thus imagines creolization as a form of traveling theory. It starts

OPEN ACCESS

nazývám *Poetikou vztahu*, v níž je každá identita rozšiřována prostřednictvím vztahu s Druhým" (Glissant 1997, s. 11). Jako takové je toto myšlení samo o sobě subverzivní, jelikož zpochybňuje schematické uvažování o světě v opozicích a taxonomiích. Glissant tak obhajuje koncept „bloudění" či „putování" (*circular nomadism*), jenž se vymezuje proti totalitárnímu uvažování — jistoty nadřazenosti objevitelů a konquistadorů nad Druhými (*arrowlike nomadism*) a argumentuje, že „myšlenka putování je také myšlenkou relativity, věcí zprostředkovanou i věcí související. Myšlenka putování je poetikou, která vždy předpokládá, že v určitém okamžiku je vyprávěna. Příběh putování je příběhem vztahu" (tamtéž, s. 18). Koncept putování po paměťové a kulturní krajině Evropy je pro *Europeana* symptomatický. Jestli jsme si tento text metaforicky označili za „odyseu" nejbližšími evropskými dějinami, pak Glissantův koncept putování (*erranty*) je blueprint — myšlenkový plán *European*. Nezaujatý vypravěč „kvazi-cestopisu" po evropských dějinách zosobňuje poutníka, jenž (viděno prizmatem *poetiky vztahu*) vystupuje proti dogmatickému uvažování a nastoluje dynamický, neustále se proměňující pohled na věc:

> *Poutník zpochybňuje a odmítá univerzální — tento zobecňující edikt, který shrnul svět jako něco zřejmého a transparentního, přisuzující mu jeden předpokládaný smysl a jeden osud. Ponoří se do nejasností té části světa, ke které má přístup. Zobecňování je totalitární: ze světa vybírá jednu stranu zpráv, jeden soubor myšlenek, který odděluje od ostatních a snaží se jej vnutit jako model. Myšlení bloudění pojímá totalitu, ale dobrovolně se vzdává jakýchkoli nároků na její shrnutí nebo vlastnictví* (tamtéž, s. 20–21, překlad A. Š.).

Tato otevřenost vůči multiplicitě, ať už interpretací nebo identit, je zakódována v samé podstatě procesu kreolizace (*créolisation* nebo *méttissage* — míšení), jejž Glissant uvádí jako jeden z nejzářnějších projevů oné všudypřítomně působící *poetiky vztahu*. Touto poetikou se pak řídí i kreolská literatura. Ta v prvé řadě čerpala ze sdílené kulturní zkušenosti utlačovaných — Afričanů vykořeněných ze svého kontinentu, nucených pracovat za doby otroctví na amerických plantážích. Podle Glissanta se právě v těchto dehumanizujících podmínkách rodí ona nepředvídatelná dynamika modernity, ona pluralita a její textové projevy. V klíčové kapitole *Closed Space, Open Word* Glissant poukazuje na univerzální dopady tohoto procesu:

> *Bez ohledu na to, kterou oblast z těch, na které se systém vztahuje, vezmeme v úvahu, najdeme stejnou trajektorii a téměř stejné formy vyjádření. Mohli bychom vymezit tři momenty: literární tvorba funguje nejprve jako akt přežití, poté jako slepá ulička nebo iluze a nakonec jako úsilí nebo vášeň paměti* (tamtéž, s. 68, překlad A. Š.).

Glissant dále pojímá kreolizaci jako jeden ze způsobů, jak vytvořit komplexní směs, a ne pouze jazykový výsledek, jelikož kreolština je ilustrována pouze svými procesy

in the Caribbean and gets its energies from the Caribbean, but it also opens up the world, functioning as a mode of worlding. As such, it models what Glissant conceives of as "our modernity," a revision of the concept of the modern produced by the European Enlightenment" (tamtéž, s. 122).

OPEN ACCESS

a rozhodně ne „obsahovými prvky“, na nichž tyto procesy fungují (tamtéž, s. 89). Podobný pohyb sledujeme i v Ouředníkově pokusu zachytit evropské dějiny pomocí toho, jak se o dějinách mluvilo, nebo spíše jak dějiny artikulovaly samy sebe. Jak jsme viděli, výsledný tvar *European* je určen právě několika ustavujícími procesy či strategiemi, do nichž je jakoby náhodně dosazen obsah, stejně jako to funguje v kreolských jazycích. V *Europeanách* je to nejpatrněji vidět na variacích kolem tří slov charakteristických pro 20. století — *překotnost*, *infantilismus* a *scientismus* (Pellegrini 2020, s. 22–23). Kreolizaci (obzvláště tedy v jazykovém rozhraní) můžeme vnímat jako dynamický, otevřený proces míšení různých jazyků, jehož paralelu na rovině diskurzu spatřujeme v polyfonii a juxtapozici různých žánrů, registrů a diskurzů, jež participují na utváření kolektivního obrazu dějin a paměti Evropy. *Europeana* jsou tedy výsledkem něčeho, co bychom si mohli nazvat „žánrovou kreolizací“. Princip žánrové kreolizace uplatněný v *Europeanách* tímto reflektuje jak jazykovou, tak i kulturní hybriditu Evropy, což vystihuje Glissantovo pojetí „Vztahu“ (*Relation*):

> *Tento pohyb umožňuje dialektiku mezi estetikou. Pokud nás imaginární svět* (imaginary) *přivádí od přemýšlení o tomto světě k přemýšlení o univerzu, můžeme si představit, že estetika, pomocí které zhmotňujeme naše představy, nás s opačným záměrem vždy přivádí zpět z nekonečna univerza k definovatelné poetice našeho světa. Toto je svět, ze kterého jsou odstraněny všechny normy, a také je to tento svět, který nám slouží jako inspirace k přiblížení se realitě naší doby a našeho místa. Takto vstupujeme do otevřeného kruhu naší předávané estetiky, naší neochabující politiky* […] (tamtéž, s. 203, překlad A. Š.).

Stuart Hall ve stati *Creolité and the Process of Creolization* (2015) upozorňuje na to, že kreolizace vždy zahrnuje nerovnost, hierarchizaci, otázky dominance a subalternity, nadvlády a podřízenosti, kontroly a odporu (Hall 2015, s. 16). Ouředníkovo mixování a převracení žánrových konvencí, a především zpochybňovaní autorit (zejména té historiografické), se tak optikou „kreolizace jako metody“ jeví jako kreativní a experimentální způsob, jak určité formy symbolické dominance demaskovat a překonat. Text *European* vypráví sám o sobě a o době svého vzniku. Jako takový kulturní artefakt je také interpretován a čten, ne nutně jako dějiny — dokument či velký epický příběh nebo historický román, ale jako umělecký text, pro který je vymýšlet žánrovou kategorii ještě brzy, anebo rovnou zbytečné. Jde o směs či „kreol“, jemuž by nemělo být upřeno právo být tím, kým skutečně je — experimentem a subverzivní hrou jazyka a literatury, jenž směšuje fikci (imaginární svět — *imaginary*) s žitou realitou a tím jí dává tvar.

KOMPARACE ČESKÝCH A FRANCOUZSKÝCH OHLASŮ

Z dosavadního výkladu vyplývá, že polyfonní struktura *European* znesnadňuje jednoznačné žánrové zařazení této knihy. Tato strukturální nejednoznačnost se však neprojevuje jen na rovině vnitřní výstavby textu, ale také ve způsobu, jakým *Europeana* přijímáme v různých literárních kontextech. Nyní se přesuneme od analýzy textu k analýze jeho recepce a pokusíme se ukázat, jak je tato žánrová kontroverze

OPEN ACCESS

nahlížena českými a francouzskými recenzenty.[10] Každé z těchto prostředí totiž těží z Ouředníkova experimentu něco jiného a vyjednává žánrové kategorie odlišným způsobem. Vyjdeme z následující hypotézy, kterou Patrik Ouředník vznáší v korespondenčním rozhovoru s Radimem Kopáčem — „Česká kritika je letory tragické a humorem se cítí dotčena". Podle něj tkví v kontrastním kritickém hodnocení textů v Česku a ve Francii odlišný přístup obou kultur k literatuře obecně:

> *Český čtenář je dědicem německého romantismu: literární dílo, ať už v jakékoli podobě, má za nejvlastnější účel vyjádření pravdy.* […] *Ideální literární dílo shrnuje rozptýlené, sjednocuje nejednotné, buduje celek, hierarchizuje hodnoty, pokouší se co možná přiblížit oné výlučné pravdě, kterou tím mimoděčně sakralizuje, neboť výlučnost a jedinečnost nejsou z tohoto světa.*
>
> *Naopak francouzský čtenář je dědicem jednak kartezianismu, to jest spekulativního zesvětštění filozofické reflexe, jednak tradice započaté v renesanci a vrcholící s osvícenstvím, která klade zásadní důraz na kulturní přínos alterity, jinosti.* […] *Pravda je v téhle tradici* mnohá*; usilovat o prosazení jedné z nich je případné pouze v praktické, každodenní rovině, víceméně z pohodlnosti, neboť vyhlásit jednotu pravdy umožňuje snáze ustanovit společenské konvence. Mimo tuto praktickou funkci jednotná pravda neexistuje a poznání se skrývá pouze v pluralitě pravd* (Ouředník 2006, s. 56–57).

Jak jsme již naznačili v úvodu studie, obě literatury vnímají *Europeana* jako nezařaditelnou knihu, ale každá vysvětluje kauzální souvislosti této nezařaditelnosti jinak. Obzvláště příznačná je v tomto ohledu debata nad „postmoderním" psaním Patrika Ouředníka, který se ale k postmodernismu programově nehlásí (jako například u Jiřího Kratochvila),[11] v českém prostředí. Ouředník svou úvahu nadále rozvíjí a dospívá k syntéze, která sice působí zjednodušeně, ale přesvědčivě mapuje rozkol mezi epistemickými horizonty obou kultur:

> *Pokud to zjednodušíme, můžeme dospět k čemusi na způsob aforismu: pro jedny je nejvyšší hodnotou* pravda*, pro druhé* poznání*. Samozřejmě je tohle všechno hodně abstraktní a schematické, jako každé zevšeobecnění. Jistěže existuje řada výjimek z pravidla. Ale ve své podstatě to platí. Martin Hybler to před lety formuloval v jednom svém francouzském článku o Kunderovi:* „Pro české kritiky je literární analýza nemožná, aniž se položí otázka ‚reality', respektive ‚životní pravdy'. Naopak pro Francouze začíná literatura teprve okamžikem, kdy ‚literární pravda' transcenduje realitu." *To je myslím velmi přesné* (tamtéž, s. 57).

Je pozoruhodné, že většina českých recenzí na Ouředníkova *Europeana* nebyla publikována bezprostředně po jejich vydání, ale až s odstupem. V rozhovoru s Petrem

10 V prostoru této studie není možné zmínit veškeré dostupné ohlasy. Nicméně snažíme se obě strany, co do počtu citovaných textů, zastoupit rovnoměrně, a to vzhledem k probírané tematice nejednoznačného žánrového zařazení.

11 Viz „manifest postmodernismu" Jiřího Kratochvila — stať nazvaná: *Šťastný Sysifos — Konfiteor postmoderního romanopisce* (Kratochvil 1996, s. 17).

OPEN ACCESS

Nagyem v *Literárních novinách* Ouředník zmiňuje skutečnost, že kniha zvítězila v anketě *Lidových novin* jako kniha roku, aniž by pro ni hlasoval jediný literární vědec nebo kritik (Ouředník 2019, s. 4). Do té doby byla v tisku publikována jen jediná recenze (tamtéž). V rozhovoru s Matějem Petrů v *Souvislostech* také upozorňuje na to, že *Europeana* byla v Česku v době svého vydání považována za esej, přičemž nezařaditelnými se stala až s několikaletým odstupem (Ouředník 2012, s. 50). Toto autorovo svědectví vysvětluje opožděný zájem literární kritiky a do určité míry „nahrává" i jeho tvrzení. Radikální literární experiment zastihl české kritiky nepřipravené a zůstal jimi nepovšimnut, dokud nepřitáhl pozornost vítězstvím v prestižní čtenářské anketě. Naopak reakce na *Europeana* ve Francii byla po jejich překladu okamžitá a velice rychle si získala své příznivce, jak o tom podává zprávu Matěj Petrů ve svém přehledu francouzských reakcí (Petrů 2004, s. 9).

ROMÁN, ESEJ, NEBO STYLISTICKÉ CVIČENÍ?

Ze srovnání odborných kritik vyplynuly tři okruhy témat, které se v recenzích objevují opakovaně: 1) kategorie žánru a problematičnost žánrového zařazení, 2) oscilace *European* mezi dvěma literárními tradicemi — na jedné straně tradicí středoevropského románu a na druhé straně francouzskou tradicí filozofického eseje a experimentální hrou s jazykem (postavantgarda či patafyzika — Raymond Queneau, encyklopedičnost — Gustave Flaubert a karnevalismus — François Rabelais), 3) autorova (ne)příslušnost k postmodernismu (tato debata se ale v zásadě rozvinula spíše později s publikací *Příhodné chvíle, 1855*).[12] Ouředníkův aforismus do určité míry potvrzuje svou platnost v prvním případě. V českých recenzích je patrná snaha Ouředníkův text zařadit, ovšem nejčastěji jako esej či jiný polemický žánr s ním sblížený. Naproti tomu ve francouzských recenzích je tendence text zařazovat většinou upozaděna, vystačí si s tvrzením, že text se žádnému jinému nepodobá — je nezařaditelný. Často se v nich objevují fráze: „ni l'un ni l'autre" — „ani jedno, ani druhé" (respektive „ani esej, ani román").[13] Francouzští recenzenti tak kategoricky přijímají Ouředníkovu nezařaditelnost *per se* a ve svých kritikách se soustředí právě na originální formu, práci s jazykem a diskurzem, přičemž pokud text žánrově charakterizují, tak spíše jako koláž či asambláž než jako esej či filozofický pamflet (viz např. Pellegrini 2020).

U českých recenzentů se nejčastěji objevuje fráze: „text na pomezí eseje a beletrie",[14] jež přece jen situuje text na konkrétní místo v rámci žánrové struktury. Často se v českých recenzích objevuje snaha o vytvoření specifické žánrové kategorie jako např. „literatura fabulovaného faktu" (Chuchma 2001, s. C8), „nesouvislé výpisky z četby […] podklad pro esej" (Šlajchrt 2002, s. 22), „podivuhodný esej z pomezí fikce a faktografie" (Matějka 2001, s. 11), „kvazivědecké pojednání" (Peňás 2002, s. 69) nebo „jedinečný multitematický traktát" (Hakl 2002, s. 21). Domníváme se tedy, že napětí

12 Podobnému tématu se ve své diplomové práci věnuje i Barbora Prudilová (2012). Naše analýza se tuto práci snaží patřičně rozšířit a kontextualizovat.

13 Srovnání např. Bailly 2008; Quiriny 2004; de Smet 2017; Diatkine 2012; Favre 2004.

14 Srovnání např. Gregorová 2002; Hárl 2001, s. 120; Matějka 2001, s. 11; Schmarc 2014, s. 387.

OPEN ACCESS

mezi českou a francouzskou recepcí nevychází z jejich antitetičnosti — tedy že by jedni přijímali nezařaditelnost *European* jako devízu a druzí ji viděli jako vadu — ale spíše ze způsobu, jak se s tímto ambivalentním charakterem Ouředníkova díla vyrovnávají, potažmo kde hledají jeho kořeny.

Alexandra Laignel-Lavastinová si ve své recenzi všímá dvojího vlivu na Ouředníkovo psaní, jak střetu moralismu a anekdoty — burlesky a melancholie jako u Kafky, grotesknem a absurditou jako u Haškova Švejka, tak vlivu francouzských autorů balancujících mezi vážností a smíchem jako H. Michaux, A. Jarry, S. Beckett nebo R. Queneau, které Ouředník mimo jiné přeložil do češtiny (Lagniel-Lavastinová 2020, s. 40). Podle ní se v *Europeanách* projevuje snaha roubovat tyto dvě literární tradice dohromady, což obě Evropy propojuje. Nakonec ale knihu situuje jednoznačně do středoevropského prostoru: „Nacházíme se vskutku ve střední Evropě, kde se život brání humorem a ironií. Tam, kde se zábavné historky nakonec vždy překryjí s historií s velkým H" (tamtéž, s. 42). K podobnému závěru dochází i Vít Schmarc, který Ouředníka zasazuje do české tradice „perzifláže" reprezentované např. Švejkem Jaroslava Haška nebo strýcem Pepinem Bohumila Hrabala. K dalším formálním vlivům řadí experimentální výtvarnou tvorbu Jiřího Koláře a tematické podobnosti spatřuje i v próze Josefa Jedličky. Z francouzských „kořenů" Ouředníkova psaní upozorňuje na tradici středověkého humoru a renesančních burlesek (Françoise Rabelaise) či na encyklopedismus jako „frašku poznání" všech tajemství světa tak, jak je nastínil Gustav Flaubert v Bouvardovi a Pécuchetovi (1881) (Schmarc 2014, s. 391). Lze tedy konstatovat, že Ouředník se opravdu nachází někde na pomezí — nejen mezi beletrií a esejistikou, ale i mezi dvěma kulturními tradicemi, které se v jeho díle mísí a propůjčují mu svébytný tvar.

Zbývá objasnit, proč se diskuse o postmoderně objevuje pouze v českém kontextu. V souvislosti s postmodernou v české polistopadové literatuře se Lubomír Machala vrací i ke klíčovému rozporu mezi americkým architektem Charlesem Jencksem a francouzským filozofem Jeanem-Françoisem Lyotardem v chápání a interpretaci postmoderny, která je podle prvního modernistickou antitezí a podle druhého jen důslednou realizací idejí a zásad moderny. Připomíná také, že ve frankofonním prostředí se termín postmoderna na rozdíl od anglosaského kontextu téměř nepoužívá (Machala 2001, s. 55). Obdobně se ve francouzském kontextu nepoužívá ani v souvislosti s dílem Patrika Ouředníka. Zdeněk Mathauser se ve své studii o postmodernismu vyhýbá definici postmoderny, jelikož „samo postmoderní myšlení se vzpírá tomu, čím bývají definice často vybaveny — tj. oponuje redukcionismu, pevnému středu struktur, jazykovému násilí na jevu, který by chtěl zůstat otevřen dalším možnostem. Definici postmoderny spíše nahrazuje diskurs o postmoderně, přitom diskurs sám přirozeně už předpokládá jakési vědění o ní, tušení jejích obrysů" (Mathauser 1994, s. 19).

Otevírá se tak otázka, do jaké míry je klasifikovat Ouředníkovo dílo jako výhradně postmoderní vůbec směrodatné. Je nutné podotknout, že postmoderna dorazila do českého kontextu oproti západním zemím se zpožděním — naplno až v 90. letech s dozvukem na začátku nového milénia. Zdá se nám, že u *European* je debata o postmoderně vedena především skrze poukaz na formální aspekty textu, nikoli skrze jeho schopnost artikulovat postmoderní dobu jako takovou. Autor sice (alespoň zčásti) tematizuje postmoderní zkušenost a pracuje s postupy obvykle spojovanými s postmodernou — ironií, perzifláží či koláží, avšak tyto prostředky nejsou v literatuře nové ani výlučné pro toto konkrétní období. Přikláníme se tedy k názoru, že

OPEN ACCESS

řadit Patrika Ouředníka k postmoderním autorům po bok Jiřího Kratochvila, Jáchyma Topola, Daniely Hodrové či Michala Ajvaze by bylo reduktivní, neboť by to zastřelo jiné — „nepostmoderní" — kvality jeho díla (viz vliv francouzské postavantgardy a autorovu přiznanou inspiraci „stylistickými cvičeními"). Ouředník v *Europeanách* nabízí své vlastní pojetí postmoderny (či postmoderního věku), které není ani tak programové jako spíše polemické. Ouředník se tak k poetice postmodernismu dostává po své vlastní ose, skrze invenční jazykové experimentování.

Francouzský literární kritik Olivier Bailly cituje Ouředníkova pařížského nakladatele Gérarda Berrébyho, který situaci ohledně žánru shrnuje takto:

> *Patrik Ouředník vynalezl originální žánr, jak mluvit o historických, ba dokonce dramatických problémech 20. století. Přistupuje k nim vždy s mírným odstupem, s jakýmsi úkrokem, aby dospěl k pohledu, na který jsme nikdy nebyli zvyklí.* […] *Je to velmi osobitá, účinná a vtipná vize. Jeho kniha má formu, která je jen a jen její vlastní* (Bailly 2008).

Psaní Patrika Ouředníka nepochybně navádí k přehodnocení literárních konvencí a ukazuje nové možnosti, jakým způsobem přistupovat k „historické pravdě" a její reprezentaci. Pokud kniha pojednává o dějinách, neznamená to nutně, že je „dějinami". Nesprávná klasifikace *European* jako historiografické příručky, o níž jsme mluvili na začátku studie, by měla být opravena, jelikož se jedná o suverénní autorský narativ, který čtenářům negarantuje „správnost", ale naopak „pochybnost". Pochyby vyvstanou už ve chvíli, kdy jsme konfrontováni se samotným názvem knihy: *Europeana* jsou plurál, jak nás Ouředník upozorňuje v rozhovoru s Hanou Zahradníčkovou pro *Lidové noviny*: „Dějiny jsou prvořadě věci, které se dějí — singulár dějina, obrozenci znali též diminutiv dějinka. Z dějin-dění se skládají dějiny-historie. Historie pak zpětně generuje dění. Čili dějiny tvoří dějiny. A naopak" (Ouředník 2001a). Toto napětí mezi historií a beletrií shrnuje ve své recenzi pro *Chicago Review* i americký literární badatel Martin Riker:

> *Europeana jsou tedy zároveň velmi podivná historická kniha a umělecké dílo, a to v obou případech ze stejného důvodu: protože čtenáře nechávají na holičkách. Staví nás do nepříjemné pozice, kdy jsme si ani nesplnili očekávání, ani nepotvrdili předpoklady. Představí nám něco podivného a cizího, něco tušeně známého a zároveň děsivě neznámého, a pak nám odmítnou říci, jak s tím naložit. Jsme odkázáni jen na vlastní vynalézavost* (Riker 2010, s. 47).

Můžeme tak shrnout, že nesnáze, jež *Europeana* pro čtenáře představují, tkví v simultánní přítomnosti vícero diskurzivních žánrů, které si během narativu vyměňují své pozice. Jak jsme již zmínili, pro Bachtina představuje *heteroglosie* (polyfonie různých diskurzů, typů promluv, narativních pozic a rétorických strategií) — základní konstitutivní princip románu (Bachtin 1980, s. 51–52). Přijmeme-li tuto Bachtinovu tezi, lze *Europeana* chápat jako román: nikoli jako historiografii, nýbrž jako svébytný pokus uchopit dějiny 20. století v rámci románového žánru. Bachtin toto dilema mezi „uměleckým" a „neuměleckým" formuluje následovně: buď román považujeme za neumělecký útvar (v Ouředníkově případě například za beletrizovaný esej), anebo musíme přehodnotit samotné základy stylistické kategorizace (tamtéž, s. 47).

OPEN ACCESS

Europeana i jejich recepce toto napětí přesně odrážejí a vyzývají nás k revizi stávajících norem. Ve světle jejich dialogičnosti se proto přikláníme k tomu, abychom knihu chápali jako román v pravém slova smyslu — román, který zpochybňuje a překračuje ustálená schémata vztahu mezi formou a obsahem. Přistoupíme-li ke čtení *European* s tímto vědomím, ztrácejí klasifikační rámce svou závaznost: význam textu se pokaždé aktualizuje jinak, v závislosti na tom, kdo, kdy a kde jej čte, přičemž to nic nemění na jeho literární kvalitě (ve smyslu estetické, nikoli faktuální povaze). Právě v této otevřenosti spočívá síla próz Patrika Ouředníka — v jejich schopnosti systematicky narušovat očekávání a rozhýbávat tím nanovo literární pole i diskusi, která se k němu váže.

ZÁVĚR

Na základě nesprávného zařazení *European* v knihovně mezi historiografii se tato studie pokusila ukázat, jakými způsoby tento Ouředníkův text inscenuje svou žánrovou nejednoznačnost, jež pak mystifikuje literární pole a jeho aktéry — od čtenářů přes knihovníky až po literární kritiky. Na základě podrobné genologické, tematicko-motivické a diskurzivní analýzy docházíme k závěru, že Ouředník ve svých polyfonických *Europeanách* experimentálním způsobem realizuje „románové zadání" tak, jak jej postuluje Michail Bachtin ve svém klíčovém díle *Román jako dialog* (1980). V návaznosti na teorii postmodernismu spatřujeme korelaci mezi Ouředníkovým předpokladem hledání „pravdy doby" v „jazyce doby" a ústředním problémem postmoderního diskurzu — a to smyslu jazykové reference v době rozpadu velkých vyprávění. Žánr historiografické metafikce nevnímáme nutně jako určující kategorii (jelikož stanovování jakýchkoli pevných hranic by šlo proti samotné poetice postmoderny), ale jako typ narativu nebo spíše narativní strategii, jež podvrací epistemologickou autoritu jak historiografického, tak i literárního narativu. Míšením perspektiv, myšlenkových rámců a jazykových a stylistických registrů tak Ouředník dociluje specifického efektu žánrové kreolizace, jež je výsledkem stanovení a přísného dodržení konstruktivistických tvůrčích pravidel (viz variace na tři emblematická slova, která definují 20. století). Ouředníkův text se tak stylizuje jako nezařaditelný literární experiment (nicméně, jak je patrno z naší analýzy, nezařaditelný v rámci *beletrie*), který i literární kritika žánrově ukotvuje někde „na pomezí" románu a eseje. Z této pozice programového vymykání se jakékoliv kategorizaci je dán jejich mystifikační potenciál. Tuto literární mystifikaci se chybami v katalogizaci daří udržovat v chodu i po pětadvaceti letech od prvního vydání knihy, čímž je zachována její relevance a tím i závažnost otázek, před něž nás staví.

LITERATURA

Bailly, Olivier: Europeana, une critique de la raison pire. *Agoravox*, 4. 11. 2008 <https://nllg.eu/spip.php?article38> [16. 12. 2025].

Bachtin, Michail Michajlovič: *Román jako dialog*, přel. Daniela Hodrová. Odeon, Praha 1980.

Bělohradský, Václav: Jak přežít vědy o člověku aneb Století Patrika Ouředníka. *Právo* 12, 2002, č. 50, 28. 2., příl. Salon, č. 258, s. 2–3.

Bolton, Jonathan: Číst Patrika Ouředníka. *Souvislosti* 23, 2012, č. 1, s. 111–118.

Borges, Jorge Luis: *Zrcadlo a maska*, přel. Kamil Uhlíř, Josef Forbelský a František Vrhel. Odeon, Praha 1989, s. 27–36.

Bourdieu, Pierre: *Co se chce říct mluvením. Ekonomie jazykové směny*, přel. Martin Pokorný. Karolinum, Praha 2014.

Bourdieu, Pierre: *Teorie jednání*, přel. Věra Dvořáková. Karolinum, Praha 1998.

Diatkine, Anne: La drôle d'Histoire du XXe siècle. *Elle*, duben 2012, č. 26 <https://www.editions-allia.com/files/note_624_pdf.pdf> [23. 1. 2026].

Favre, Emanuel: L'histoire à toute vitesse. *Le Matricule des Anges*, březen 2004, č. 51 <https://www.lmda.net/2004-03-mat05137?debut_articles=%403913> [23. 1. 2026].

Glissant, Édouard: *Poetics of Relation*, přel. Betsy Wing. University of Michigan Press, Ann Arbor 1997.

Gregorová, Barbora: Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku. *Think Magazine*, červen 2002 <https://www.think.cz/ceska/knihy/patrik-ouednik-europeana-strune-djiny-dvacateho-vku/> [16. 12. 2025].

Hakl, Emil: Ubytování je pěkné, pracujeme zde, zacházejí s námi slušně. *Tvar* 13, 2002, č. 11, 30. 5., s. 21.

Hall, Stuart: Creolité and the Process of Creolization. In: Encarnación Gutiérrez Rodríguez — Shirley Anne Tate (eds.): *Creolizing Europe: Legacies and Transformations*. Liverpool University Press, Liverpool 2015, s. 12–25.

Hárl, Vlastimil: Bylo nebylo. In: Patrik Ouředník: *Rok čtyřiadvacet*. Volvox Globator, Praha 1995, s. 59–62.

Hárl, Vlastimil: Fikce reality, nebo realita fikce? In: Patrik Ouředník: *Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku*. Paseka, Praha — Litomyšl 2001, s. 119–126.

Hutcheon, Linda: *Poetika postmodernismu. Historie, teorie, beletrie*, přel. Markéta Musilová. Karolinum, Praha 2023.

Chevillard, Éric: Mistr subverze, přel. Matěj Petrů. In: Francis Bastien et al.: *Mistr subverze. Napříč dílem Patrika Ouředníka*. Volvox Globator, Praha 2020, s. 24–25.

Chuchma, Josef: Hlásali myšlenky, a myšlení nikde. *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 282, 4. 12., s. C8.

Jablonka, Ivan: *History Is a Contemporary Literature: Manifesto for the Social Sciences*. Cornell University Press, Ithaca — London 2014.

Jauss, Hans-Robert: Dějiny literatury jako výzva literární vědě, přel. Ivana Vízdalová. In: Miloš Sedmidubský, Miroslav Červenka, Ivana Vízdalová (eds.): *Čtenář jako výzva. Výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*. Host, Brno 2001, s. 7–38.

Kratochvil, Jiří: Šťastný Sisyfos. Konfiteor postmoderního romanopisce. *Respekt* 7, 1996, č. 22, s. 17.

Krausová, Lenka: Mystifikace jako literárněvědný problém. In: *Bohemica X*, Olomouc 2007, s. 295–310.

Laignel-Lavastine, Alexandra: Tragická a začarovaná Evropa, přel. Tomáš Opočenský. In: Francis Bastien et al.: *Mistr subverze. Napříč dílem Patrika Ouředníka*. Volvox Globator, Praha 2020, s. 40–42.

Latour, Bruno: Když věci vracejí úder. Co mohou sociálním vědám přinést „vědní studia". *Biograf* 2002, č. 29, s. 1–20 <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=2901> [30. 1. 2026].

Latour, Bruno: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford University Press, Oxford 2005.

Latour, Bruno: *Stopovat a skládat světy s Brunem Latourem. Výbor z textů 1998–2013*, přel. Čestmír Pelikán. Tranzit.cz, Praha 2016.

Lyotard, Jean-François: *O postmodernismu*, přel. Jiří Pechar. Filosofický ústav AV ČR, Praha 1993.

Lyotard, Jean-François: *Rozepře*, přel. Jiří Pechar a kol. Filosofia, Praha 1998.

Machala, Lubomír: *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Brána, Praha 2001.

Matějka, Ivan: Dvacáté století jako vetešnictví. *Hospodářské noviny* 2001, č. 227, 22. 11., s. 11.

Mathauser, Zdeněk: Moderna a postmoderna. K otázce plurality a komplexnosti v současné teorii literatury. *Host* 1994, č. 4, říjen, s. 18–26.

McHale, Brian: *Postmodernist Fiction*. Taylor and Francis, London 2004.

OPEN ACCESS

OPEN ACCESS

Ouředník, Patrik: *Rok čtyřiadvacet: progymnasma 1965–89*. Volvox Globator, Praha 1995.

Ouředník, Patrik: *Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku*. Paseka, Praha — Litomyšl 2001.

Ouředník, Patrik: Dějiny tvoří dějiny: Čtyři otázky pro vítěze letošní ankety Patrika Ouředníka. *Lidové noviny* 14, 2001a, č. 301, 29. 12., příl. Kniha roku 2001, mimořádné vydání příl. *Orientace*, s. 14.

Ouředník, Patrik: „Svobodný prostor jazyka…". Ptal se Otakar Mališ. *Host* 18, 2002, č. 3, s. 4–11.

Ouředník, Patrik: Česká kritika je letory tragické a humorem se cítí dotčena. Korespondenční rozhovor připravil Radim Kopáč. *Labyrint revue* 2006, č. 19/20, s. 56–58.

Ouředník, Patrik: Literatura je voláním ven: Rozhovor s Patrikem Ouředníkem o domácí a zahraniční recepci jeho knih, českých obavách z odlišného a bezohledného psaní. Rozmlouval Matěj Petrů. *Souvislosti* 23, 2012, č. 1, s. 47–60.

Ouředník, Patrik: Apokalypsa vrací vše do bodu nula. Korespondenční rozhovor s Patrikem Ouředníkem. [Rozmlouval] Petr Nagy. *Literární noviny* 30, 2019, č. 2, s. 4–5.

Ouředník, Patrik: Proč má slon červené oči. [Rozmlouval] Jean-Gaspard Páleníček. *Vital* 14, 2020, č. 2 (červen/srpen) <https://vitalplus.org/patrik-ourednik-proc-ma-slon-cervene-oci/> [30. 1. 2026].

Parvulescu, Anca — Boatcă, Manuela: Creolization as Method. *The Cambridge Journal of Postcolonial Literary Inquiry* 10, 2023, č. 1, s. 121–127.

Pellegrini, Florence: Dějiny jako fraška. Napříč dílem Patrika Ouředník, přel. Eva Blinková Pelánová. In: Francis Bastien et al.: *Mistr subverze. Napříč dílem Patrika Ouředníka*. Volvox Globator, Praha 2020, s. 3–75.

Petrů, Matěj: Ouředníkova Europeana nadchla literární Francii. *Hospodářské noviny* 2004, č. 109, 3. 6., s. 9.

Peňás, Jiří: A naplácali si držky. *Týden* 9, 2002, č. 2, 7. 1., s. 69.

Pořízková, Lenka: *Přátelský podvod. Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století*. Academia, Praha 2014.

Prudilová, Barbora: *Vybrané prózy Patrika Ouředníka a jejich ohlas v českém a francouzském tisku.* Bakalářská práce, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Brno 2012 <https://is.muni.cz/th/dk2qt/> [30. 1. 2026].

Quiriny, Bernard: Patrik Ourednik — Europeana. *Chronic'art*, únor 2004, č. 13 <https://www.chronicart.com/livres/patrick-ourednik-europeana/> [23. 1. 2026].

Riker, Martin: Ouředníkovy stručné dějiny dvacátého věku, přel. Nelly Pelc Vostrá. *Plav* 6, 2010, č. 2, s. 46–47.

Schmarc, Vít: Patrik Ouředník: Europeana. In: Alena Šidáková Fialová (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Academia, Praha 2014.

de Smet, François: (Re)Lire Europeana. *Le Vif*, leden 2017 <https://www.levif.be/magazine/relire-europeana/> [16. 12. 2025].

Šidák, Pavel: *Úvod do studia genologie*. Akropolis, Praha 2013.

Šlajchrt, Viktor: Věčně beznadějné naděje. Evropská zkušenost podle Ouředníka. *Respekt* 13, 2002, č. 8, s. 22.

Špína, Michal: Patrik Ouředník: Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku. *A2* 16, 2020, č. 21, příl. Český literární kánon po roce 1989, s. III.

Vimr, Ondřej: *Atlas světové české literatury (1817–2019)*. Academia — Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2025.

White, Hayden: Literární postupy při reprezentaci faktů. In: Johathan Bolton (ed.): *Nový historismus/New Historicism*. Host, Brno 2007.

RETROSPEKTIVA
RETROSPECTIVE

From 'Comrades' to 'Colleagues': Prague Scholars and the 1968 Conference at the Gramsci Institute of Rome*

Andrés Pérez-Simón

Universidad Autónoma de Madrid, Spain
andres.perezs@uam.es
https://orcid.org/0000-0002-3500-1180

This contribution reconstructs the history of the academic seminar 'Lo strutturalismo nella linguistica e nella critica letteraria' [Structuralism in linguistics and literary criticism], celebrated at the Gramsci Institute of Rome on 6 and 7 April 1968, based on letters located in the Gramsci Foundation archives. The meeting between Italian and Czech researchers attracted prominent figures from the structuralist section at the Institute of Czech Literature: Miroslav Červenka, Mojmír Grygar, Milan Jankovič, Zdeněk Pešat, and Julie Štěpánková. These five researchers were joined, at the last minute, by Felix Vodička, who later in 1968 was appointed director of the Institute to replace the Marxist ideologue Ladislav Štoll. The first section is a summary of the content of thirteen letters exchanged between members of the Gramsci Institute and the Institute of Czech Literature over a period of three and a half years. The main actor, on the Italian side, is Rino Dal Sasso, a literary critic who coordinated the aesthetics section of the Gramsci Institute in the 1960s. As the political ecosystem experienced profound transformations, peaking in 1968, Dal Sasso corresponded with several colleagues from the Institute of Czech Literature, beginning with his seminal proposal of a two-site Italian-Czechoslovak conference in November 1966, and ending with the last communication from Prague to Rome in April 1970. The second section contains a transcription of the main details of the letters (date, sender, recipient, number of pages, and language) and contextualizes the exchanges in a rapidly changing political climate, especially after the 1968 Prague Spring. The third and final section analyzes the editorial fate of the texts that the Czech researchers presented in Italy and that the Gramsci Institute, contrary to the original plan, never published. Dal Sasso's sudden death in late 1970 was obviously the main reason that these texts were not published in Italy. Spanish translations were, however, published in Spain in 1970 by Comunicación publishing house, a fact that has largely been forgotten today.

* For Veronika Ambros (1947–2026), in memoriam.

OPEN ACCESS

1. OVERVIEW OF THE CORRESPONDENCE BETWEEN THE GRAMSCI INSTITUTE AND INSTITUTE OF CZECH LITERATURE (1966–1970)

The central figure in this exchange of letters was Rino Dal Sasso, a Marxist intellectual who led the Section of Criticism and Aesthetics at the Gramsci Institute throughout the 1960s. In the 1950s Dal Sasso was involved in multiple literary polemics in Italy, notably his critiques of, and ensuing quarrels with, Pier Paolo Pasolini and Alberto Moravia. In the 1960s he became more active in the field of philosophy, presenting himself as the defender of Gramsci's work against the new French Marxist philosophy of Louis Althusser and Alain Badiou. Dal Sasso achieved international notoriety thanks to his dialogue with Althusser in the Italian Marxist journals *Trimestre* and *Rinascita* in late 1967 and early 1968. For years Dal Sasso also worked as a cultural correspondent for *L'Unità*, the newspaper of the Italian Communist Party.

In December 1965, Dal Sasso visited Czechoslovakia leading an Italian cultural delegation with prominent critics and writers. This group participated in a meeting at the Writers' Union headquarters in the Dobříš Castle, about 40 kilometers outside Prague. The Italian delegation also participated in two colloquia organized by the magazines *Literární noviny* and *Plamen*, respectively. In addition to meetings with local writers, filmmakers, and intellectuals, the visit included screenings of Czech films and visits to sites in Prague and Bratislava. Upon his return to Italy, Dal Sasso praised the merits of Czech and Slovak cultures in a celebratory article published in *L'Unità* (Dal Sasso 1965, p. 8). Letter #1, which Dal Sasso sent to the Institute of Czech Literature on 29 November 1966, shows that his initial intention was to organize another Italian-Czechoslovak exchange but this time with a more academic focus.[1] Dal Sasso's original idea was to organize a two-site conference in 1967, first at the Gramsci Institute in Rome and then at the Institute of Czech Literature. In this letter, Dal Sasso proposes a seminar on Franz Kafka in Rome, and a second meeting on literary avant-garde movements in Prague. This first letter in the archives is addressed to Institute members Vladimír Dostál and Václav Kubín, whom Dal Sasso addresses as '*Chers camarades*' [Dear comrades].

Letter #2, dated 22 December 1966, is addressed to Dal Sasso. The sender is not Dostál nor Kubín but Mojmír Grygar, who acts in his capacity as director of the Literary Theory section at the Institute of Czech Literature. Grygar expresses his pleasure at the prospect of meeting Dal Sasso, whether in Prague or in Rome, at one of the forthcoming conferences in January. No further details are available about this exchange of visits aimed at 'clarifying and finalizing the issue of collaboration between the Gramsci Institute and the Institute of Czech Literature'. It is clear, however, that no progress was made on this Italian-Czechoslovak collaboration in the early months of 1967. In June of that year, Dal Sasso travelled to Prague to participate in an international conference on Gramsci. It was there that he learned that the structuralist

1 I am grateful to the Gramsci Foundation for granting access to its collection. The documents studied here are: Item 204, Box 62, 'Strutturalismo e linguistica. Incontro italo-cecoslovacco — April 4, 1967 — April 22, 1970'. I would especially like to thank my student Lidia Benito Vilches for her research work at the Foundation.

OPEN ACCESS

section of the Institute of Czech Literature had gained prominence over the official sector led by director Ladislav Štoll, who had replaced Jan Mukařovský in 1962. Letter #3, which Dal Sasso received from the Institute of Czech Literature in August 1967, was sent by Zdeněk Pešat, one of the structuralists, in his role of deputy director. In this letter Pešat, who addresses Dal Sasso as 'colleague' instead of 'comrade', takes advantage of Dal Sasso's invitation to bring to Rome the most recent research of Prague structuralists (Milan Jankovič, Miroslav Červenka, Mojmír Grygar, and Julie Štěpánková), in the favourable intellectual context following the publication of Mukařovský's collection *Studie z estetiky* [Studies in aesthetics] in 1966.

In reaction to the change of plans represented by Pešat's proposal, Dal Sasso contacted Paolo Valesio, at the time a young linguist at the University of Bologna, and assigned him the task of recruiting Italian linguists familiar with French structuralism. Letter #4, dated October 1967, contains the plan that Valesio proposed to Dal Sasso. It includes names and topics that Valesio thought could be a suitable match to the proposal from Prague. Letters #5, #6, #7, #8, and #9 reflect the exchange between the Gramsci Institute and the Institute of Czech Literature during February and March 1968, while finalizing the programme for a meeting that was now supposed to take place in March of that year. In the discussion of the final details, the name of Felix Vodička appears for the first time. Vodička eventually joined the Czech group that travelled to Rome when the meeting took place in April. Letter #7, which Valesio wrote to Dal Sasso in February, is of particular interest. Here Valesio expresses his disappointment at what he interprets as Mukařovský's poor excuse for not travelling to Italy.

The conference '*Lo strutturalismo nella linguistica e nella critica letteraria*' [Structuralism in linguistics and literary criticism] finally took place on 6 and 7 April, 1968. The venue was the Institute for Communist Studies of the Italian Communist Party, in Fratocchie, 20 kilometers from Rome. The researchers already named in Letter #6 travelled from Prague: Vodička, Červenka, Grygar, Jankovič, Pešat, and Štěpánková. Vodička gave a general presentation on structuralism, and the rest of the participants presented on topics related to Mukařovský's lesser known texts (Červenka, Jankovič, and Pešat discussed Mukařovský's idea of 'semantic gesture,' for example). According to the report that Michele Rago published in *L'Unità* on 13 April 1968, the Italian scholars that participated were Emidio De Felice, Tullio de Mauro, Emilio Garroni, Rosa Rossi, and Paolo Valesio. Other Italian participants were Giuseppe Prestipino, of the magazine *Critica Marxista*; Luciano Gruppi, of the cultural section of the Italian Communist Party; and Rino Dal Sasso and Franco Ferri, hosts from the Gramsci Institute (Rago 1968, p. 8).

After the conference at the Gramsci Institute in April 1968, more than a year passed without discussion regarding the second meeting to be held in Prague. The political situation in Czechoslovakia after the Soviet invasion in August 1968 was obviously the reason for this stagnation. The first letter from this new era, dated 8 June 1969, is letter #10, in which Dal Sasso contacted the Institute of Czech Literature, writing directly to Vodička. At that time, Vodička had held the position of director for over a year. From the content of the letter, it is understood that it was Vodička who wrote to the Gramsci Institute in April to inquire about the availability of Italians to travel to Prague. In this letter, Dal Sasso writes that he is 'still' interested in going

OPEN ACCESS

to Prague with a small Italian delegation, but he claims he cannot fully commit due to funding problems at the Gramsci Institute. In letter #11, also from June 1969, Dal Sasso suggests holding the meeting in September. He refers to Garroni and De Felice as fellow travellers, with the caveat that the presentation topics he proposes deal exclusively with Italian literature and have no clear theoretical approach, much less a structuralist one. The Prague conference did not take place in September because the Italians were unable to secure the necessary arrangements. In October, Jaroslav Kolár, scientific secretary of the Institute of Czech Literature, sent an inquiry on this issue to Dal Sasso (letter #12). Kolár proposes that the Italians make up for missing the conference by joining what he describes as an 'internal symposium' that the structuralist section of the Institute of Czech Literature would be holding in December. On a separate note, Kolár regrets to announce that Vodička is hospitalized and will not be able to participate.

Letter #13, the last document studied in this article, is a brief communication from Kolár to Dal Sasso in April 1970. In this letter, Kolár updates Dal Sasso on four essays presented at the Prague conference that Kolár intends to mail to Italy for publication. Sadly, Dal Sasso passed away due to an illness just a few months later, in November, at the age of 47.[2] The publishing project never materialized, and it is likely that, as an organization dependent on the Italian Communist Party, the Gramsci Institute would not feel comfortable publishing anything that drew on an approach in literary theory now banned in its native Czechoslovakia. It was also in 1970 that Vladimír Brett replaced Vodička as director of the Institute of Czech Literature to restore the primacy of official Marxist thought in Czech academia in the immediate context of the suppression of democratic reforms that was the normalization (1969–1971).

2. SUMMARY OF CONTENTS OF THE LETTERS

LETTER #1

Date: 29 November 1966
From: Rino Dal Sasso
To: Vladimír Dostál and Václav Kubín
Number of pages: 1
Language: French

Dal Sasso writes to Vladimír Dostál and Václav Kubín, who had joined the Institute of Czech Literature in Prague in 1962 when the Marxist critic and ideologue Ladislav Štoll took over as director and Mukařovský was forced to resign, as noted earlier. Dostál and Kubín represented the Marxist orthodoxy that sought to neutralize the structuralist theoretical work done at the Institute of Czech Literature. Dostál was a critic with excellent Marxist credentials, having spent four years in the USSR in the 1950s, and he had been working at the Zdeněk Nejedlý Centre since 1962. Kubín,

2 See obituary, written by Antonio Del Guercio, in the Italian Communist Party newspaper *L'Unità*, 28 November 1970, p. 3.

OPEN ACCESS

on the other hand, felt more comfortable working in the publishing world and had a somewhat less ideological profile, as evidenced by his participation in the founding of the journal *Estetika* in 1964. In addition to their starting date, Dostál and Kubín shared the same departure date from the Institute of Czech Literature. Both left in 1967, during a period of internal renewal that culminated in Štoll's departure and Vodička's appointment as director in 1968.[3] In his letter of 29 November 1966, Dal Sasso addresses them as '*Chers camarades*' [Dear comrades] and refers to a conversation held recently at the Gramsci Institute, although it is impossible to deduce when or why Dostál and Kubín had travelled to Italy. Dal Sasso extends a formal invitation to hold two meetings on Italian literature and Czech literature, in Rome and Prague, respectively, in 1967:

> *Following up on our conversation at the Gramsci Institute, in which we discussed the possibility of organizing two conferences on Italian and Czech literature next year, I am pleased to announce that the Organizing Committee of the Gramsci Institute is very interested in the idea.*[4]

Dal Sasso recapitulates the topics that had been considered for these two conferences: the first, a symposium on Kafka, to be held at the Gramsci Institute, to be followed by another on 'avant-garde and neo-avant-garde movements' ('*les avanguardes and néoavanguardes*' [*sic*]) at the Institute of Czech Literature. Dal Sasso concludes the letter by announcing that he plans to visit Prague at the end of the present year, and asks his interlocutors to respond soon to arrange a meeting.

LETTER #2

Date: 22 December 1966
From: Mojmír Grygar
To: Rino Dal Sasso
Number of pages: 1
Language: French

Grygar discusses the logistics of a telephone call with Dal Sasso to be made on 29 or 30 December. Grygar expresses his happiness at meeting Dal Sasso in person on 2 January in Prague, or on 5 January in Rome. No further information is offered regarding these closely scheduled visits. The tone of the letter is unmistakably jovial: 'I hope

3 Dostál was assigned to the Institute's headquarters in Strahov. Kubín began working on the editorial board of *Svoboda*, a magazine directly managed by the Communist Party, where he had worked in the early 1950s.

4 'En faisant suite à notre conversation à l'Institut Gramsci dans laquelle nous avons parlé de la possibilité d'organiser, dans l'année prochaine, deux meetings sur la littérature italienne et la littérature tchèque, j'ai le plaisir de vous annoncer que le Comité organisateur de l'Institut Gramsci est très intéressé par la proposition'. All English translations are mine.

OPEN ACCESS

that our personal meeting will be very useful in clarifying and finalizing the issue of collaboration between the Gramsci Institute and Institute of Czech Literature.'[5]

LETTER #3

Date: 4 August 1967
From: Zdeněk Pešat
To: Rino Dal Sasso
Number of pages: 2
Language: French

The first letter of 1967 in the Gramsci Institute archives is to Dal Sasso, dated 4 August. Two months before, in June, Dal Sasso had visited Prague to participate in an international conference on Gramsci, where he would have naturally spoken with representatives of the Institute of Czech Literature with the aim of further developing the idea of holding two Italian-Czechoslovak conferences. The sender of the letter, written in French, is Pešat, who signs as deputy director of the Institute of Czech Literature. It is logical to assume that Dostál and Kubín were no longer with the Institute of Czech Literature, or were about to leave.

Pešat, who addresses Dal Sasso as '*Cher collègue*', accepts the invitation to participate in the first of the two conferences, which was to be held in Rome in the fall of that year. An important change with respect to the initial plans that Dal Sasso discussed with Dostál and Kubín is that the Institute of Czech Literature now proposes to dedicate both conferences entirely to structuralist literary theory. Pešat refers to the new project as a '*séminaire commun du strukturalisme*' [*sic*] [joint seminar on structuralism]. Pešat proposes four clearly defined research lines:

1. Problems of structural and historical analysis.
2. Problems of the semantic analysis of the literary work. Presentations will be about:
   a) The idea of literary process according to Russian formalism and Czech structuralism.
   b) The idea of integrity of the work and its evolutionary values according to Czech structuralism.
3. The semantic architecture of the literary work.
4. Categories of the 'semantic gesture'.[6]

5 'J'espère que notre rencontre personelle [*sic*] sera très utile pour éclaircir et concrétiser la question de la collaboration entre Istituto Gramsci et Ústav pro českou literaturu.'

6 '1. Problèmes d'une analyse structurelle et historique.
2. Problèmes d'une analyse sémantique de l'œuvre littéraire. Il s'agirait des communications:
   a) Conception du processus littéraire vu par la méthode formaliste russe et le structuralisme tchèque.
   b) Conception de l'intégrité de l'œuvre et des valeurs d'évolution adoptée par le structuralisme tchèque.

OPEN ACCESS

The contrast between Dal Sasso's initial ideas and the structuralist proposal now put forward by Pešat is more than evident.

In this letter, Pešat proposes to hold the Rome conference in November. He also agrees to send Italian translations of the Czech papers in advance. Finally, Pešat asks Dal Sasso to send the formal invitation in September so that the Czech scholars can process their passports in time.

LETTER #4

Date: 14 October 1967
From: Paolo Valesio
To: Rino Dal Sasso
Number of pages: 2
Language: Italian

Valesio provides a list of seven Italian professors in response to a previous request from Dal Sasso. The first five names that Valesio proposes belong to the field of glottology (a field roughly comparable to 'comparative philology' or 'comparative linguistics' today). Valesio defines these five professors as '*glottologi veri e propri*' [bona fide glottologists]. They are Luigi Heilmann (University of Bologna), Tullio De Mauro (University of Roma), Gian Luigi Beccaria (University of Torino), Emidio De Felice (University of Genova), and Luigi Rosiello (University of Bologna). Regarding their political orientation, Valesio writes:

> *The last two scholars from the list* [De Felice, Rosiello] *are, as you know, of Marxist orientation: I cannot say anything specific on this issue about Beccaria and De Mauro; the director of my Institute, Heilmann, has no interest in this discussion.*[7]

After stating that Heilmann's scholarship has no Marxist orientation, Valesio defends the need to invite him because, in his view, Heilmann is the '*introduttore dello strutturalismo in Italia*' [introducer of structuralism to Italy].[8] In addition to Heilmann, Valesio also considers it essential to invite De Felice on the grounds of the forthcoming publication of De Felice's article on historicism and structuralism in *Lingua e Stile*, a journal co-founded by Heilmann the previous year.

3. Architecture sémantique de l'œuvre littéraire.
4. Catégories du soitdisant [*sic*] geste sémantique.'

7 'Gli ultimi due studiosi elencati [De Felice, Rosiello] sono, como lei sa, di orientamento marxista: non saprei dire qualcosa di preciso, a questo riguardo, su Beccaria e De Mauro; alieno da questa problematica è invece il direttore del mio Istituto, Heilmann'.

8 Heilmann introduced the work of Roman Jakobson to Italy in 1966, in his edition and translation (with Letizia Grassi) of the *Saggi di linguistica generale* (Milano, Feltrinelli 1966). A year later, Heilmann published *Lo strutturalismo linguistico* (Milano, Feltrinelli 1967). Heilmann had been drawing on concepts from the structuralism of Saussure and Trubetzkoy since at least 1955. On this issue, see Gobber 2023.

OPEN ACCESS

Although Valesio does not mention it in the letter, De Mauro was also a key figure in Italian structuralism, having just published the Italian translation and critical edition of Saussure's *Corso de linguistica generale*. To the five names mentioned above, Valesio finally adds two more possibilities, both of them professors in Bologna: Gualtiero Calboli, professor of Classical Philology; and Gianni Scalia, a professor with interdisciplinary interests in psychoanalysis, Marxism, and anthropology.

LETTER #5

Date: 9 February 1968
From: Rino Dal Sasso and Franco Ferri
To: Zdeněk Pešat
Number of pages: 1
Language: Italian

Dal Sasso and Ferri sent Pešat the official invitation to visit the Gramsci Institute. It can be inferred from the letter that this invitation came after several letters and telephone conversations with Grygar and Pešat. In this letter, Dal Sasso and Ferri propose a three-day seminar, ideally to be held in March, announcing a roster of Italian scholars who will approach structuralism from two points of view:

— Two presentations '*dal punto di vista generale*' [from a general point of view]: Nicola Badaloni, on the relationship between Marxism and structuralism; and Emidio De Felice, on the relationship between structuralism and historicism.
— Three presentations '*da punti di vista specifici*' [from specific points of view]: Garroni, on the aesthetic object as a heterogeneous semiotic object; Paolo Valesio, on iconic structures and schemata; and De Mauro, on the value and meaning of the literary message.

Dal Sasso and Ferri add that linguists [Luigi] Rossiello and Heilmann are also working on presentations along these thematic lines.

LETTER #6

Date: 24 February 1968
From: Mojmír Grygar
To: Rino Dal Sasso
Number of pages: 3
Language: French

Grygar writes to Dal Sasso to acknowledge receipt of the official invitation. Grygar announces the names and titles of the presentations of the Czech delegation, in the following order:

OPEN ACCESS

— Miroslav Červenka, 'L'œuvre littéraire comme le signe' [The literary work as a sign]
— Zdeněk Pešat, 'L'évolution de la littérature et la totalité de l'œuvre' [The evolution of literature and the totality of the work]
— Mojmír Grygar, 'La conception de l'évolution littéraire chez le Formalisme russe et chez le Structuralisme tchèque' [The concept of literary evolution in Russian formalism and Czech structuralism]
— Milan Jankovič, 'La contribution du Structuralisme tchèque à l'interprétation de l'œuvre littéraire' [The contribution of Czech structuralism to the interpretation of the literary work]
— Julie Štěpánková, 'La notion du *sens* chez le Structuralisme tchèque et chez la Nouvelle critique en France' [The notion of *meaning* in Czech structuralism and the 'Nouvelle critique' in France]

Grygar proposes that the conference be held on 26–28 March. He also proposes inviting Vodička due to his importance in the history of Czech structuralism and Vodička's own interest in travelling to Italy. In Grygar's words,

> *We would be very pleased if comrade Prof. Dr. Felix Vodička (Corresponding Member of the Czechoslovak Academy of Sciences) who was Mukařovský's closest disciple and collaborator during the 1940s, could also participate in the seminar in Rome.* [...] *He himself is very interested in structuralist issues and he has expressed his deep interest in the conference in Rome.*[9]

Grygar notes that Vodička does not work at the Institute of Czech Literature, and therefore the general invitation cannot be extended to him. It is necessary to invite him as a professor at Charles University. Grygar ends the letter with these words: 'The situation in our country is changing, and I hope that the conditions for collaboration between our institutes will be favourable.'[10]

LETTER #7

Date: 25 February 1968
From: Paolo Valesio
To: Rino Dal Sasso
Number of pages: 1
Language: Italian

9 'Nous serions très heureux qu'au séminaire à Roma pourrait participer aussi camarade Prof. Dr. Felix Vodička /le Membre correspondant de l'Académie Tchècoslovaque des Sciences/ qui était le disciple et le collaborateur le plus proche de Mukařovský pendant les années quarante [...] Lui-même s'intéresse beaucoup aux problèmes du structuralisme et il m'a exprimé son intérêt profond au séminaire à Roma'.

10 'La situation chez nous change et j'espère que les conditions de collaboration entre nos instituts seront favorables'.

OPEN ACCESS

In this letter, written in Italian, Valesio informs Dal Sasso of '*un paio di notizie piuttosto deludenti*' [two pieces of very disappointing news]. The first is that Heilmann will not participate in the conference; the second Mukařovský's absence. This is the first time Mukařovský is discussed in the letters and, although it is only possible to speculate about the motive for this last-minute consideration, we might logically conclude that after Vodička's late addition, the prospect of bringing Mukařovský to Rome had begun to look realistic. When things do not pan out, Valesio does not hide his disapproval of Mukařovský's excuses:

> *As for Mukařovský, I would invite him under normal circumstances, but in this busy school period he thinks it would be complicated to invite him, at the risk of not finding classrooms and things like that (note well that I am reporting this last sentence as it was told to me, without endorsing it in any way).*[11]

Valesio concludes the letter by stating that because he is running short on time he will contribute with a simple presentation, which he hopes to have ready by 5 or 6 March.

LETTER #8

Date: 27 February 1968
From: Zdeněk Pešat
To: Gramsci Institute
Number of pages: 2
Language: French

Pešat addresses the '*Chers collègues*' [Dear colleagues] of the Gramsci Institute in French. He reports that the Czech group prefers 27–29 March as the dates for their visit to Italy, in order to have enough time to process their travel visas. Pešat confirms the five previously announced presentations by Červenka, Grygar, Jankovič, Štěpánková, and himself, with superficial changes to the titles of the presentations. He hopes to be able to send the presentations, translated into French, no later than 15 March.

LETTER #9

Date: 20 March 1968
From: Franco Ferri
To: Institute of Czech Literature
Number of pages: 1
Language: Italian

11 'Quanto a Mukařovský, in circostanze normali lo inviterebe, ma in questo periodo di occupazioni pensa che sarebe complicato invitarlo, rischiando di non trovare le aule libere e simili (note bene che io ti riferisco quest'ultimo discorso così come mi è stato fatto, senza sottoscriverlo in alcun modo).'

OPEN ACCESS

Ferri, from the Institute Gramsci, addresses the Institute of Czech Literature in Italian to announce the final title of the meeting, 'Lo strutturalismo nella linguistica e nella critica letteraria' [Structuralism in linguistics and literary criticism] as well as the revised date, 5–7 April. He confirms that the Czech delegation will be housed at the Gramsci Institute itself.

LETTER #10

Date: 8 June 1969
From: Rino Dal Sasso
To: Felix Vodička
Number of pages: 1
Language: French

This letter from Dal Sasso to Vodička is the first held in the Gramsci Institute archives to postdate the conference in Rome. Fourteen months had passed since the congress of April 1968 and ten months since Russian troops entered Prague in August of that year. Dal Sasso responds to a letter from Vodička dated 29 April 1969 (not available in the Gramsci Archive), which arrived weeks late in Rome due to a strike by the Italian postal service. Dal Sasso writes that, despite the circumstances, he maintains his willingness to travel to Prague together with Aurelio Roncaglia, De Mauro, and Garroni for the celebration of the second part of the conference on structuralism: 'We are still very interested in holding the seminar on linguistics and literary criticism next autumn in Prague.'[12]

Dal Sasso proposes the last week of September or the first week of October. He is also uncertain whether he will be able to pay for the return trip due to financial difficulties at the Gramsci Institute: 'The Institute, like all Party organizations, has been in serious financial difficulties for the last few months.'[13]

LETTER #11

Date: 23 June 1969
From: Rino Dal Sasso
To: Felix Vodička
Number of pages: 1
Language: French

Dal Sasso writes to Vodička proposing the week of 14 to 21 September as the ideal time to hold the conference in Prague. He confirms that Garroni will give a lecture on the visual arts and European literary avant-garde (Apollinaire, Marinetti, etc.), and De

12 'Nous sommes toujours très intéressés à [*sic*] la réalisation du séminaire sur la linguistique et la critique littéraire pour l'automne prochain à Prague'.

13 'L'Institut, comme toutes les organisations du Parti, depuis quelques mois se trouve en grandes difficultés au point de vue du budget'.

OPEN ACCESS

Mauro on Italian poetry from Leopardi to his contemporaries Montale and Pavese. Professor Roncaglia will also travel to Prague to participate in the discussions.

Additionally, Dal Sasso reports that Grygar, having recently been appointed to a visiting professorship in Amsterdam, will coordinate the Czech researchers' presentations from his new post.

LETTER #12

Date: 9 October 1969
From: Jaroslav Kolár
To: Rino Dal Sasso
Number of pages: 2
Language: French

Kolár, in his capacity as scientific secretary of the Institute of Czech Literature, writes in response to Dal Sasso's [unplaced] letter of 18 September, in which Dal Sasso had communicated that the Italian delegation could not attend the meeting in Prague. In response to this unexpected circumstance, Kolár proposes to create an independent section to be added to an 'internal symposium' on literary theory, to be held in December: 'A section of our Institute, which works on the methodological problems of scientific literary interpretation, is organizing an internal symposium in December 1969. The symposium is devoted to the problems of interpretation.'[14]

Kolár explains that 16 and 17 December will be used for the internal theory seminar, and Italians are welcome to participate in the discussions, while 18 and 19 December could be used for the Italian-Czechoslovak seminar. Kolár also concedes that Gramscian scholar Angela Stevani and semiotician Cesare Segre will cover the absences of Garroni and De Mauro (this change was supposed to be communicated in the letter of 18 September). The three Czech scholars to participate in this new seminar are:

— Zdeněk Pešat, 'The semantics of the composition of poems by Cendrars and Apollinaire'
— Julie Štěpánková, 'The type of poetic structure in Baudelaire'
— Miroslav Červenka, 'Presentation of the works of literary theoretician J. Levý'[15]

Kolár asks his Italian colleagues to send summaries of their presentations, and offers to translate these summaries into Czech. He also announces the finalized programme of the internal theory seminar:

14 'Une section de notre Institut, qui élabore les problèmes méthodologiques de l'interprétation littéraire scientifique, organise au mois de décembre 1969 un symposium interne, consacré aux problèmes de l'interprétation'.

15 '— Zdeněk Pešat, "La sémantique de la composition des poèmes de Cendrars et d'Apollinaire"
— Julie Štěpánková, "Le type de la structure poétique chez Baudelaire"
— Miroslav Červenka, "La présentation des travaux du théoricien J. Levý"'

OPEN ACCESS

1. The text of the literary work and its interpretation
   — Milan Jankovič, 'The semantic gesture and the methodological problems of interpretation'
   — Zdeněk Pešat, 'The interpretation of the text and the external context'

2. The work and its author
   — Radko Pytlík, 'The methodological processes of biography and semantic interpretation'
   — Aleš Haman, 'The analysis of the work as a sign referring to the author'

3. The evaluation of the literary work
   — Přemysl Blažíček, 'The distinction between different approaches to the poetic text (researcher, reader, and critic in relation to a poem by V. Holan)'[16]

Finally, Kolár regrets to inform that Vodička is hospitalized and will not be able to attend the seminar.

LETTER #13

Date: 22 April 1970
From: Jaroslav Kolár
To: Rino Dal Sasso
Number of pages: 1
Language: English

Kolár sends Dal Sasso written versions of the presentations of Jankovič and Miroslav Kačer (the latter was not mentioned in previous letters). Moreover, he writes that he understands that Dal Sasso already brought a copy of Pešat's text from Prague with him. He also informs Dal Sasso that Štěpánková is supposed to have sent her text from Paris, where she is now.

16 '1. Le texte de l'œuvre littéraire et son interprétation.
   — Milan Jankovič, "Le geste sémantique et les problèmes méthodologique [*sic*] de l'interprétation".
   — Zdeněk Pešat, "L'interprétation du texte et le contexte extérieur".
   2. L'œuvre et son auteur.
   — Radko Pytlík, "Les procédés méthodologiques de la biographie et l'interprétation sémantique".
   — A. Haman, "L'analyse de l'œuvre comme signe référant à l'auteur".
   3. Evaluation de l'œuvre littéraire.
   — Přemysl Blažíček, "La distinction de différentes approches au texte poétique (chercheur, lecteur et critique devant le poème de V. Holan)"'.

OPEN ACCESS

3. A FORTUNATE ACCIDENT: THE PUBLICATION OF PRAGUE STRUCTURALIST TEXTS IN SPAIN IN 1970

In 1969, the Spanish government decreed the administrative closure of Ciencia Nueva publishing house, which had been publishing the works of Spanish Communist Party intellectuals since 1965. When Ciencia Nueva was shut down, Alberto Corazón, a graphic designer and member of this predominantly Marxist and anti-Francoist group, requested permission to launch his own publishing house, Comunicación. In the ten years (1969–79) after obtaining permission, Comunicación published over a hundred books on art theory, sociology of art, and literary theory. As Paula Barreiro López and Juan Albarrán Diego (2025, p. 291) have recently pointed out, Comunicación 'was highly responsible for widening the methodological debate on Marxist analysis of culture and praxis in Spain, nourishing the demands of a growing anti-Francoist Left, to which the founders belonged'. Comunicación, Barreiro and Albarrán further explain,

> *was not only a publishing house, but also an intellectual group. Called 'Equipo Comunicación'* [Communication Team], *it gathered leftist artists, scholars, and thinkers acting in the cultural arena as art critics, curators, philosophers, and writers* [...] *Alberto Corazón's and Comunicación's activities and production became crucial for the debate on modern art and the development of the Humanities and Social Sciences during late Francoism (1959–1975) and the subsequent transition to democracy (1975–1982)* (ibid., p. 291).

The central figures of the Comunicación project were the art critics Valeriano Bozal and Simón Marchán. They developed a new critical language that was to surpass both mechanistic Marxist criticism and what they considered the 'formalist' excesses of linguistically oriented criticism imported from France into Spain. Right from the outset, Comunicación published several works by Russian artists and critics, such as Kazimir Malévich, Vladímir Mayakovsky, and Vsévolod Meyerhold, to name a few. These editions often reproduced French and Italian works previously translated into Spanish. In 1969, Comunicación published *Formalismo y vanguardia*, an anthology of four texts by Viktor Shklovsky, Yuri Tynjanov, and Boris Eikhenbaum. One year later, in 1970, Comunicación released the Prague Circle's 1929 Theses, closely following the 1966 Italian translation. Also in 1970, Comunicación published *Arte y semiología*, a volume containing two essays by Mukařovský (the translation of the French original 'L'art comme fait sémiologique' from 1936; and the encyclopaedic entry 'El estructuralismo en la estética y en la ciencia literaria' [Structuralism in Aesthetics and Literary Studies], allegedly translated from the Czech, specifically from its 1940 version). Along with the 29 Theses and texts by Mukařovský, Comunicación published a collective volume during the same year entitled *Lingüística formal y crítica literaria* [Formal Linguistics and Literary Criticism]. This volume contained a selection of papers presented at the 1968 Gramsci Institute symposium. Comunicación was very interested in Antonio Gramsci's philosophy, and they were in direct contact with the Gramsci Institute of Rome's cultural section. It was because of this convergence of interests that the essays written by members of the Institute of Czech Literature ended up in

OPEN ACCESS

Madrid. Of the six papers originally presented by Czech researchers, five were selected for publication:

— Červenka, '*La obra literaria como símbolo*' [The literary work as a symbol]
— Vodička, '*Historia de la repercusión de la obra literaria*' [History of the impact of the literary work][17]
— Pešat, '*Totalidad de la obra y evolución de la literatura*' [The totality of the work and evolution of literature][18]
— Jankovič, '*La obra como realización de un sentido*' [The work as the realization of meaning]
— Štěpánková, '*La categoría del sentido en la 'nueva crítica' francesa y en el estructuralismo checo*' [The category of meaning in French 'New Criticism' and Czech structuralism]

Grygar's text was not included in this volume for reasons unknown. This collection also includes Spanish translations of three texts by Italian scholars:

— Emilio Garroni, '*La heterogeneidad del objeto estético y los problemas de la crítica de arte*' [The heterogeneity of the aesthetic object and the problems of art criticism]
— Tullio de Mauro, '*Lingüística formal e interpretación crítica de los documentos literarios. Apuntes y tesis*' [Formal linguistics and critical interpretation of literary documents: Notes and theses]
— Paolo Valesio, '*La lengua como acriticidad*' [Language as uncriticality]

The *Formal Linguistics and Literary Criticism* collection contains a 2-page prologue collectively signed 'Comunicación' which comments on De Felice's participation in the conference and notes that his presentation was not selected for the volume. The prologue also indicates that Vodička and De Mauro provided general overviews of current theories in Czechoslovakia and Italy, respectively, which were also left out of the anthology (Comunicación 1970b, p. 7). There is also mention of the Prague conference in December 1969, and it is announced that a selection of texts from both the Rome and Prague conferences will soon appear in Italy (ibid., p. 8). Due to circumstances already discussed, however, this Italian volume was never published. Therefore, the publication of these texts in Spain, still under Franco's regime, was a historical accident with few precedents in the history of the reception of Prague School structuralism.

17 The Gramsci Foundation archives contain Italian translations of these texts by Vodička and Pešat. It is safe to assume that these Italian versions were then translated into Spanish.

18 In a footnote to the Spanish version of this text (1970b, p. 116) Pešat indicates that the essay is a modified version of a paper he delivered at the 6th International Congress of Slavists, held in Prague on 7–13 August 1968, four months after his presentation at the Gramsci Institute Rome. This means he had continued to work on the topic. The 6th International Congress of Slavists was attended by 1,800 participants from 27 countries. The Soviet invasion of Czechoslovakia took place barely one week after the conference, on 20 August.

OPEN ACCESS

There are two aspects of this brief prologue that merit our attention. First, Comunicación describes the anthology as a dialogue between Italians and Czechs based on the shared premise of 'minimizing the cost of formal analysis' (ibid., p. 8)[19] and partly correcting what they define, after Galvano della Volpe, as 'a formalist and linguistic boom' (ibid., p. 8) in the preceding years. However, when it comes to rebutting French structuralism, Italian Marxists and Czech structuralists (although officially Marxist) are very different in their arguments. On the Italian side, Garroni begins his essay by referring to Mukařovský's 'L'art comme fait sémiologique' but immediately raises the issue of the 'heterogeneity of the artistic object' according to the linguistic theories of Ferdinand de Saussure and Louis Hjelmslev. De Mauro writes a text that solely focuses on questions of general linguistics, following Saussure primarily, without addressing any aspect of the work of art. Finally, Valesio, the third Italian scholar in the anthology, moves even further away from the supposed topic of general discussion and contributes a difficult-to-understand essay that basically combines a long list of terms from Marx and Engels (*das Privateigentum*, *Eigentum*, *Eigenschaft*, *Recht*, *des Schachers*, etc.) with Emil Benveniste's contemporary linguistic theories.

What follows now is a short summary of essays authored by the Czech scholars. Červenka's essay initially discusses 'L'art comme fait sémiologique', and then proceeds to argue, to get beyond this impasse, that the critic must position himself against 'understanding the integral meaning of the work only as a constant of various individually realized aesthetic objects' (Červenka 1970, p. 32–33). Červenka invokes the concepts of 'personality' and 'semantic gesture' that Mukařovský developed in the 1940s and which only became truly accessible after the publication of Mukařovský's *Studie* in 1966. Vodička's piece stands out from the rest because it is not so much a discussion of Mukařovský's post-1966 theories as a condensed version of the literary history model that Vodička himself developed in the 1940s. As is well known, Vodička is the first 20th-century scholar to consistently apply Roman Ingarden's phenomenology to literary history, anticipating by three decades the postulates of Hans-Robert Jauss' aesthetics of reception.

After Červenka and Vodička, Pešat's essay exhibits an astonishing capacity for synthesis, raising questions about literary theory and history from the Russian Formalists (Tynianov, in particular, and his approach to extra-literary series), through the different phases of Mukařovský's thought, and to the contemporary readings by younger researchers of Mukařovský's *Studie*. Pešat analyzes Mukařovský's concept of the semantic gesture in detail. Pešat also defends the application of this concept to an author throughout his or her career, and even considers it applicable as a defining characteristic of an entire literary genre (Pešat 1970, p. 114–115).

Jankovič's text continues the dialogue with Červenka and Pešat. His essay is, above all, a very detailed discussion of the evolution of the concept of semantic gesture or 'unifying semantic intention', in Mukařovský's own words, which Jankovič adopts (Jankovič 1970, p. 132). Jankovič defines it as an 'inner tension realized through a special activity of the form, which values the aesthetic function in the semantic con-

19 My English translations of texts published in Spanish do not cite the Spanish texts since these translations rely on French and/or Italian texts that I am not able to identify or compare.

OPEN ACCESS

struction of the work' (ibid., p. 133), while fully subscribing to the phenomenological turn that Mukařovský proposed in his 1943 essay 'Intentionality and Non-intentionality in Art', reproduced in his 1966 *Studie*. The observer of the work of art is thus recognized as a central element of the work since, in Jankovič's words, 'the unifying semantic intention is thus always directed forward [...] [It is] a project that cannot be executed solely as an intention, but as the existence of the work; a project that finds its fulfilment only after a long series of encounters with the perceiving individual' (ibid., p. 132). The fifth and final essay by a Czech author, Štěpánková's text, situates the tradition of Czech structuralism in relation to both French structuralism (Barthes in particular) and the branch of Italian semiotics led by Umberto Eco. Štěpánková's essay is an appropriate conclusion to the anthology for it brings to a close several of the issues specifically raised by Červenka.

LITERATURE

Barreiro López, Paula — Albarrán Diego, Juan: *Equipo Comunicación*: Marxism, Avant-garde, and a Collective Publishing Venture from Late Francoism to the Spanish Transition (1969–1979). In: Tijen Tunali, Brian Winkenweder (eds.): *The Routledge Companion to Marxisms in Art History*. Routledge, New York and London 2025, pp. 290–304.

Červenka, Miroslav: La obra literaria como símbolo. In: Comunicación (ed.): *Lingüística formal y crítica literaria*. Alberto Corazón, Madrid 1970, pp. 27–46.

Comunicación: Nota de Comunicación. In: Comunicación (ed.): *Lingüística formal y crítica literaria*. Alberto Corazón, Madrid 1970b, pp. 7–8.

Comunicación (ed.): *Arte y Semiología*. Alberto Corazón, Madrid 1970a.

Comunicación (ed.): *Lingüística formal y crítica literaria*. Alberto Corazón, Madrid 1970b.

Comunicación (ed.): *Tesis de 1929. El círculo de Praga*. Alberto Corazón: Madrid 1970c.

Dal Sasso, Rino: Incontro a Praga. *L'Unità*, Jan. 31, 1965, p. 8.

Del Guercio, Antonio: È morto Rino Dal Saso. Una ferma coscienza della cultura nuova. *L'Unità*, Nov. 28, 1970, p. 3.

Gobber, Giovanni: Su Luigi Heilmann e la linguistica strutturale. *Atti Del Sodalizio Glottologico Milanese* 16, 2023, pp. 61–73.

Jankovič, Milan: La obra como realización de un sentido. In: Comunicación (ed.): *Lingüística formal y crítica literaria*. Alberto Corazón, Madrid 1970, pp. 119–135.

Mukařovský, Jan: *Studie z estetiky*. Odeon, Prague 1966.

Pešat, Zdeněk: Totalidad de la obra y evolución de la literatura. In: Comunicación (ed.): *Lingüística formal y crítica literaria*. Alberto Corazón, Madrid 1970, pp. 99–116.

Rago, Michele: La scuola di Praga a Roma. *L'Unità*, April 13, 1968, p. 8.

Štěpánková, Julie: La categoría del sentido en la 'nueva crítica' francesa y en el estructuralismo checo. In: Comunicación (ed.): *Lingüística formal y crítica literaria*. Alberto Corazón, Madrid 1970, pp. 139–148.

Vodička, Felix: Historia de la repercusión de la obra literaria. In: Comunicación (ed.): *Lingüística formal y crítica literaria*. Alberto Corazón, Madrid 1970, pp. 47–61.

KRITICKÉ ROZHLEDY
CRITICAL VIEWS

Mezi textem a kontextem: Vaculíkův *Český snář* v České knižnici

OPEN ACCESS

Magdaléna Smějsíková

Praha, Česká republika
smejsikovamagdalena@seznam.cz

Mezi tituly vydané v České knižnici s vročením 2024 patří také *Český snář*, tentokrát připravený jako kritická edice rozvržená do dvou svazků nazvaných *Český snář* a *Komentáře a hlasy k* Českému snáři. Pro Českou knižnici byly zvažovány i jiné Vaculíkovy texty, *Český snář* nakonec zvítězil jako „jeden z uměleckých vrcholů autorovy tvorby", který je „setrvale čtenářsky nejživějším Vaculíkovým dílem, což dokládají nejen počty reedic po roce 1989, ale i jeho nové překlady, kritické přijetí i bohatý zájem, který vyvolává u českých i zahraničních literárních historiků. Svým charakterem deníkového románu je toto dílo také mimořádně poutavé coby svého druhu dokument aktivit českého disentu a dobových diskusí."[1] V neposlední řadě přispěl k volbě *Českého snáře* rovněž objev nových textových pramenů, které přípravu kritického vydání umožnily.

Pro lepší orientaci v následujících poznámkách nejprve stručně shrňme strukturu celé edice a uspořádání jednotlivých paratextů. První svazek tvoří samotný text Vaculíkova *Českého snáře*, který doplňuje Komentář zařazený na místo doslovu, dále Ediční poznámka, soupis pramenů a literatury a Jazykové vysvětlivky. Druhý svazek sestává z úvodu a tří oddílů: první se úzce přimyká k Vaculíkovu románu a obsahuje Vysvětlivky k *Českému snáři* a Rejstřík postav a osob v *Českém snáři*. Druhá část předkládá *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova* Českého snáře a text shrnující jejich historii spolu s ediční poznámkou a příslušnými vysvětlivkami.[2] Závěrečný oddíl komentářového svazku pak přináší text věnovaný historii *Českého snáře*, souhrn proměn obrazového doprovodu, soupisy vydání *Českého snáře*, ohlasů a sekundární literatury a soupis pramenů a literatury. Edice vznikla jako součást výzkumného projektu Ústavu pro českou literaturu Akademie věd nazvaného Život jednoho románu: Vaculíkův Český

1 Kosák, Michal: Ediční poznámka. In: Ludvík Vaculík: *Český snář (sny roku 1979)*, eds. Petr Šámal — Daniela Iwashita — Michal Kosák — Hana Kosáková. Nadační fond Česká knižnice — Ústav pro českou literaturu AV ČR — Host, Praha — Brno 2024, s. 553.

2 Rozhodnutí vydat spolu s *Českým snářem Hlasy nad rukopisem Vaculíkova* Českého snáře, ale umístit je samostatně do druhého svazku se opírá o fakt, že jde o dobové reakce na rukopis, tedy nezveřejněný text, které jsou s Vaculíkovým dílem provázané a jeho výslednou podobu ovlivnily. Zároveň však komentují také události, které nejsou součástí *Českého snáře* a následovaly až po jeho dopsání, a Vaculík sám oba texty nikdy společně nevydal.

OPEN ACCESS

snář v literární komunikaci a na tištěné svazky navazuje ještě digitální aplikace, ke které získá majitel prvního svazku přístup.

Dvousvazková edice v této podobě, v České knižnici i českém prostředí obecně stále ne obvyklé, poskytuje doprovodným textům mimořádně široký prostor, což představovalo jeden z argumentů, proč se k tomuto řešení editoři přiklonili. Další důvod tkví v ambivalentní povaze Vaculíkova díla — dvousvazková koncepce tak sleduje dvě polohy, mezi nimiž *Český snář* osciluje. První svazek dovoluje zaměřit pozornost výhradně na literární dílo, svět románu jako svébytný celek, zatímco ten druhý akcentuje dobový kontext a historické, společenské a další souvislosti. Aspekty románovosti a dokumentárnosti díla však od sebe nelze zcela oddělit a výklad tuto skutečnost opakovaně reflektuje, obě polohy prezentuje v jejich jednotě i napětí, které mezi nimi vzniká.

Jako výchozí text bylo zvoleno znění poslední ruky, tedy 5. vydání z roku 2002, které editoři po průzkumu všech dostupných pramenů podrobili srovnání s těmi prameny, které určili jako relevantní, s cílem postihnout autorskou zamýšlenou podobu textu. Jazykovou stránku románu na rovině lexikální, morfologické, syntaktické, stylistické i pravopisné popisuje Ediční poznámka v prvním svazku, která také vysvětluje a charakterizuje provedené editorské zásahy. Ty se vyznačují respektem k Vaculíkovu jazyku na všech jmenovaných úrovních a omezují se na odstranění konkrétních nejednotností, ostatní úpravy vycházejí z detailní komparace textových pramenů. Čtenář si to může ověřit v seznamu emendací, který Ediční poznámku uzavírá, a díky přístupu do postupně rozšiřované digitální edice může provádět také vlastní srovnání vybraných pramenů *Českého snáře*.

Se základními textovými prameny seznamuje čtenáře Ediční poznámka, jejich kompletní chronologický přehled následně nabízí ve druhém svazku text K historii *Českého snáře*. Ten podrobně zachycuje proces krystalizace výsledného textu, od impulzu ke vzniku díla přes charakter úprav a proměny mezi jednotlivými verzemi, včetně například způsobu, jakým byly pojednávány (zejména ženské) postavy. Rekonstruovány jsou také cesty rukopisů ke čtenářům a zohledněna je i role recepce při vzniku díla. S tou úzce souvisí *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova* Českého snáře, které jsou připraveny se stejnou editorskou péčí a doprovází je samostatná ediční poznámka.

Milan Jungmann ve své reakci zařazené do *Hlasů nad rukopisem Vaculíkova* Českého snáře podotkl: „Jiná otázka je, zda bude čtenář, neznalý ‚disidentského prostředí' (u nás i venku), vnímat všechno tak intenzivně jako třebas já. To ovšem dost dobře nedokážu posoudit, jsem příliš ‚v tom', ale myslím, že i když mu leccos unikne, zůstane dost toho, co ho strhne."[3] Takto „neznalých" čtenářů od té doby zákonitě přibylo. K určité zastřenosti, k níž se uchyloval Vaculík i z důvodů ryze pragmatických (například kvůli psaní o skutečnostech, které v dané době byly trestné), se přidala překážka v podobě značného časového odstupu od doby, v níž dílo vznikalo a kterou tematizuje. Podle editorů tak „s jistou nadsázkou lze říci, že část současných českých čtenářů se vůči Vaculíkovu románu dostala nutně do pozice cizince, jenž potřebuje průvodce".[4]

3 Jungmann, Milan: [Milý Ludvíku…]. In: Petr Šámal — Daniela Iwashita — Michal Kosák — Hana Kosáková: *Komentáře a hlasy k* Českému snáři. Nadační fond Česká knižnice — Ústav pro českou literaturu AV ČR — Host, Praha — Brno 2024, s. 342.

4 Šámal, Petr — Kosák, Michal — Kosáková, Hana — Iwashita, Daniela: Na úvod — proč a jak komentovat *Český snář* Ludvíka Vaculíka. In: Petr Šámal — Daniela Iwashita —

OPEN ACCESS

Právě recepční zřetel, ohled na potřeby současného čtenáře Vaculíkova textu, určuje podobu paratextů, které se snaží uvést čtenáře do situace dobového recipienta, jemuž byly odkazy a narážky z románu srozumitelné. Přístup k primárnímu textu i vedení výkladu jsou zjevně promyšlené — z žánrového hlediska není Vaculíkovo dílo ojedinělé, jak ukazují na domácím i zahraničním kontextu editoři, a způsob komentování odkazuje k edicím typově podobných textů.

Období vzniku *Českého snáře* se v prvním svazku věnuje část Komentáře uvozená otázkou Co předcházelo?. Soustředí se především na aktivity spojené s disentem, samizdatem, Edicí Petlice, na Vaculíkovo dobové postavení, zatímco širší dobový a společenský kontext zůstávají stranou. Na otázku Jak je to děláno? vzápětí odpovídá část zabývající se jednotlivými rovinami textu, ke kterým patří například práce se jmény postav a jejich předobrazy, role přírody nebo místní situovanost děje. Komentář ve svém výkladu počítá se čtenářskou znalostí románu, hojně k němu odkazuje a cituje z něj, a současně ho nahlíží v kontextu dalších Vaculíkových děl, jejich tematických průsečíků a motivických návratů.

Další informace důležité pro pochopení celkové atmosféry, v níž dílo vznikalo, zprostředkovávají mnohovrstevnatě koncipované Vysvětlivky k *Českému snáři* i k *Hlasům nad rukopisem Vaculíkova* Českého snáře. Najdeme v nich přiblížení dobových událostí a aktivit, informace o fungování Edice Petlice či doplňující vysvětlení vycházející z korespondence, rozhovorů či e-mailů s pamětníky nebo z odborné literatury. Dále zahrnují identifikaci zmiňovaných děl a údaje o jejich českých vydáních, lokalizaci a přesná znění citací, vazby k dalším Vaculíkovým textům, ale také například adresy kaváren a galerií nebo bydlišť jmenovaných osob či upřesnění dobových reálií, jako třeba konkretizaci televizních pořadů nebo uvedení producentů vín zmíněných v *Českém snáři*. Vysvětlivky tak vytvářejí hustě provázanou kontextovou síť, která primární dílo rozšiřuje o další příběhy a souvislosti, ale také se zde utváří mapa Vaculíkových pochůzek či návštěv a jakási encyklopedie dobového každodenního života. Pozornost čtenáře, který se rozhodne sledovat souběžně *Český snář* a příslušný komentář, je zpočátku poutána k rozsáhlým vysvětlivkovým pasážím, jejich četnost se však postupně snižuje. Objevují-li se totiž určité zmínky v *Českém snáři* opakovaně, je podrobným výkladem opatřen pouze první výskyt a další vysvětlivky k němu už jen odkazují. Vysvětlivky se komplementárně doplňují s navazujícím Rejstříkem postav a osob v *Českém snáři*, který nabízí stručné relevantní informace o jednotlivých aktérech Vaculíkova románu a také případnou identifikaci zašifrovaných osob.

Bylo již řečeno, že pro paratexty tohoto vydání je stěžejní současný čtenář, doprovodné texty mají ambici být mu průvodcem. Jaký průvodce to tedy je? Ze způsobu vedení výkladu výrazně vystupují dva spolu související aspekty, propojenost a opakování.

Vázanost komentáře na primární dílo je dána z podstaty věci, ale zaměříme-li se na vztahy mezi jednotlivými paratexty, ukáže se i jejich provázanost, a to jak v rámci jednoho svazku,[5] tak napříč oběma svazky. Aparát navíc směřuje také vně obou

Michal Kosák — Hana Kosáková: *Komentáře a hlasy k* Českému snáři. Nadační fond Česká knižnice — Ústav pro českou literaturu AV ČR — Host, Praha — Brno 2024, s. 9.

5 Například Komentář odkazuje k bezprostředně následující Ediční poznámce v otázce Vaculíkova jazyka, text K historii *Českého snáře* k Vysvětlivkám k *Českému snáři* atd.

OPEN ACCESS

svazků — k dalším variantám *Českého snáře* a digitální edici, jiným Vaculíkovým textům, dobové korespondenci i novější komunikaci s pamětníky, sekundární literatuře včetně návazných studií editorů.

Množství paratextů a míra jejich propojení nevyhnutelně vedou k opakování některých informací. Například Jazykové vysvětlivky zařazené na závěr prvního svazku jsou zároveň rozesety mezi vysvětlivky ve druhém svazku, což se z perspektivy recepce ukazuje jako pragmatické řešení. Čtenář, který pracuje pouze s prvním svazkem, není o vysvětlení cizojazyčných nebo potenciálně nesrozumitelných výrazů ochuzen; a ten, který paralelně s *Českým snářem* sleduje výklad ve vysvětlivkách ve druhém svazku, nemusí listovat třemi oddělenými částmi obou knih. Ze stejného důvodu se jako funkční jeví přítomnost informací o textových pramenech jak v Ediční poznámce, tak v textu K historii *Českého snáře*, údaje jsou navíc připomenuty jen v nezbytném rozsahu, aby na ně mohl navázat další výklad.

Několik úvodních vysvětlivek tematizuje mimo jiné Vaculíkovo postavení a perzekuci, Kolářův podnět vedoucí ke vzniku *Českého snáře*, ukrývání částí vznikajícího díla nebo situaci disidentů obecně. Nabízí se tedy otázka, zda tyto pasáže nemohly být zařazeny do vstupního textu druhého svazku. Takový krok by však vedl k výraznému překrývání s úvodní částí Komentáře ve svazku prvním. V současné podobě tak vysvětlivky spíše dotváří základ vybudovaný Komentářem, byť za cenu občasného opakování již řečeného.

Poslední projev opakování se týká proměn obrazového materiálu a historie vydávání *Českého snáře*. Dané údaje jsou jednak rozptýleny napříč výkladem v obou svazcích, jednak soustředěny do přehledů a souhrnů ve druhém svazku. I to ale působí z hlediska recipienta jako nejvstřícnější řešení — výklad jednotlivé informace neopomíjí a zároveň je lze v případě potřeby nalézt na jednom místě.

Editoři s odkazem na odbornou literaturu reflektují nemožnost vytvořit komentář, který by plně vyhovoval všem typům čtenářů. Zvolené množství paratextů a jejich šíře mohly snadno vést k zahlcení detaily nebo k uvádění již známých faktů, editorům se však podařilo udržet míru opakování na minimu a neztratit ze zřetele celek díla ani edice.

Editoři také nezamlčují místa, která se zatím nepodařilo objasnit, nebo neúplnost soupisu samizdatových knižních exemplářů. Nevytvářejí tak dojem definitivnosti výkladu, jímž by byl *Český snář* uzavřen. Naopak, přes propracovanost a preciznost celého projektu nechávají prostor pro budoucí bádání.

AD:

Ludvík Vaculík: *Český snář (sny roku 1979)*, eds. Petr Šámal — Daniela Iwashita — Michal Kosák — Hana Kosáková. Nadační fond Česká knižnice — Ústav pro českou literaturu AV ČR — Host, Praha — Brno 2024. 592 s.

Petr Šámal — Daniela Iwashita — Michal Kosák — Hana Kosáková: *Komentáře a hlasy k* Českému snáři. Nadační fond Česká knižnice — Ústav pro českou literaturu AV ČR — Host, Praha — Brno 2024. 752 s.

Translation of *Jómsvíkinga saga*: The Latest Contribution to the Flourishing Old Norse Studies in Czechia

OPEN ACCESS

Kristýna Králová

Praha, Česká republika
kralovakristin@seznam.cz
https://orcid.org/0000-0001-8964-0888

Old Norse studies have surprisingly deep roots in Czechia. In the 19th century, interest in Old Norse culture began to spread from Germany into the Czech lands, finding its way into the works of Czech writers and scholars. Initially, Czech understanding of Old Norse literature and mythology was based solely on German translations and studies. In the first third of the 20th century, however, direct Czech translations of sagas and Eddic poetry began to emerge. Over the last century, numerous Old Norse works have been translated. Apart from both the Eddas — *Snorri's Edda* and *Poetic Edda* — this includes the most well-known family sagas following famous Icelandic families (*Íslendingasǫgur*), e.g. *Egils saga Skallagrímssonar*, *Njáls saga*, and *Gísla saga Súrssonar*. The Czech audience was also introduced to sagas about the lives and deeds of Scandinavian rulers (*konungasǫgur*, or kings' sagas) and legendary heroes (*fornaldarsǫgur*, or legendary sagas), as well as several short stories called *þættir*.[1] In the 21st century, these translation activities continue to flourish. There is a quantity and diversity of translated sources and translators go to great lengths to remain faithful to the original texts. In line with this effort, some of the older translations have been reworked for accuracy.

As mentioned above, the most significant Old Norse works were introduced to the Czech audience in the 20th century. Translators today tend to focus on lesser-known works and genres of Old Norse literature that earlier generations, in Czechia and elsewhere, overlooked. There are several reasons why certain Old Norse sources received less attention: law books, for example, were considered less reader-friendly for modern audiences. Some genres were considered to be less realistic or not as historically credible: lying sagas (*lygisǫgur*), for example, as well as late family sagas and some *þættir*. These were labelled pulp literature (of their time) and therefore not worth translating.[2] Contemporary scholars take a different view. The prevailing

1 A detailed study of the Czech translations and literary adaptations of Old Norse works can be found in a Czech monograph addressing the reception of Old Norse literature in Europe, namely from the end of the 18th century to the first third of the 20th century. See Kristýna Králová, Magda Králová (eds.): *Nesmrtelní vikingové. Staroseverské motivy v novodobé literatuře*. Herrmann & synové, Praha 2017.

2 The pulp literature traits of some Old Norse genres, specifically lying sagas, late family sagas and *þættir*, were recently studied in an elaborate anthology devoted to popular litera-

OPEN ACCESS

belief is that all surviving sources should be studied, because they can shed light on the historical and cultural context from which they emerged. In line with this approach, contemporary Czech translations of Old Norse works cover not only classical family sagas, kings' sagas, and legendary sagas, but also late family sagas, lying sagas, chivalric sagas, and contemporary sagas. Readers, moreover, can explore an extensive anthology of Old Norse Christian literature, an anthology of short stories about famous skalds including numerous skaldic poems (*skaldþættir*), as well as extracts from Old Norse law books. In the last three decades, the number of Old Norse works translated into Czech has rapidly increased, so much so that the Czech production can even compete with translations into English, German, and modern Scandinavian languages. Occasionally, Czech is the first language of translation for these source texts, as with *Jarlmanns saga ok Hermanns*, for example, published in an anthology of lying sagas.[3]

The most recent Czech Old Norse translation offers the wider Czech public a look at *The Saga of the Jómsvikings* (*Jómsvíkinga saga*), a work that is unique not only for its style but also for its dramatic narrative, which follows the political schemes of Scandinavian rulers and recounts one of the most famous naval battles in Scandinavia. Above all, however, it documents the acts of the mythical Jómsvikings, warriors who are widely believed to have reside in Slavic lands. The book was published as part of the editorial line Medium under Faculty of Arts Press, which has been providing access to high quality translations of a wide range of medieval texts of varied cultures and source languages to Czech readers since 2018. Eleven books have been published so far, five of which are centred around Old Norse literature, *The Saga of the Jómsvikings* being the latest. The Czech edition of this saga is accompanied by a substantially detailed commentary in which the translator, Marie Novotná,[4] shines a light on the customs and mentality of Old Norse people, the process of saga creation, as well as the different methodologies used to read and study these types of works.

The Saga of the Jómsvikings is also notable for the fact that researchers are still debating where it stands on the continuum between historiography and fiction, and under which saga genres it should be classified. Like kings' sagas, the work describes the lives and acts of Scandinavian rulers, at the same time drawing on elements of the family saga, in its attention to family ties and internecine conflicts. Meanwhile, in its mytho-heroic and supernatural elements it most resembles the legendary sagas. Yet it cannot be directly categorized as any of these — a fact that, as Novotná points out, is typical of early Old Norse works.

Researchers consider *The Saga of the Jómsvikings* to be one of the earliest written sagas, dating it roughly around the year 1200. There are several surviving versions,

ture in ancient and medieval cultures. This anthology was published both in Czech and English; for the English version see Sylva Fischerová — Jiří Starý (eds): *Ancient Weeds: Contours of Popular and Trash Literature in Ancient and Medieval Times*. Karolinum, Praha 2024.

3 Jiří Starý (ed.): *Lživé ságy starého Severu*. Hermann & synové, Praha 2015.

4 Dr. Marie Novotná is the Head of the Department of Languages and Literature at the Faculty of Humanities, Charles University. In her research, she focuses mostly on Old Norse sagas, with a special interest in the differences between saga genres. Another of her main fields of study concerns the concept of body in Old Norse literature.

OPEN ACCESS

and the translator has chosen the oldest available (version AM 291, from the end of the 13th century), which is assumed to be a copy of an earlier original from the 1220s. Some of the saga's individual episodes and motifs can also be found in other sources, both prosaic and poetic, suggesting that it was popular among the Nordic people. In the introduction to the book, the author presents all the surviving manuscripts of the saga as well as other written sources that touch on its theme: Skaldic poetry from the 10th to the 12th century, various Latin chronicles, and Old Norse historiographical and narrative works.

Not unlike family sagas, *The Saga of the Jómsvikings* was put into writing rather later than its 10th century setting. In terms of its contents, the saga can be split into two parts: the first follows Danish rulers of the Jelling dynasty, while the second concentrates on the legendary hero Palnatoke. Of the Jelling kings, Gorm the Old and his son Harald Gormsson (a.k.a. Harald Bluetooth) had the famous Jelling rune stones erected in Jutland, on one of which the son proclaimed himself the unifier of Denmark and Norway. Indeed, Harald Gormsson spent much of his life defending his lands against Holy Roman emperors, Otto the Great and his son Otto II, which is also why he had the famous southern-Danish fortifications (Danavirki) built — or rather, expanded and perfected. The saga then moves on to introducing the hero Palnatoke who becomes a foster parent of Swein Forkbeard, the son of Harald Gormsson and later king of Denmark. Palnatoke eventually sets off to plunder foreign lands, ending up in Vinðland, a region that spanned the southern coast of the Baltic Sea, and a land of Slavs. The local ruler Bolesław I the Brave (Duke of Poland) gifts him with the land of Jóm, where Palnatoke goes on to build the Jómsborg stronghold. The exact location of this medieval settlement has long been debated by historians; however, the currently leading theory is that Jómsborg is an Old Nordic name for the town of Wolin found near the Oder river delta in northwestern Poland. According to the saga, Palnatoke had collected a group of Viking warriors known for their courage, excellent organization, and exceedingly effective pillaging by sea. Their reputation truly preceded them and even kings were afraid of them. The daily life of this band of Vikings within the walls of the Jómsborg stronghold is described rather idyllically and harmonically: nobody is allowed to start any manner of altercation, and all loot is to be shared. Young men would join these heroes to gain honour and fame. Eventually, this mythical brotherhood met its end in the legendary naval battle of Hjǫrungavág, a truly iconic battle in the Nordics. The Jómsvikings, provoked by the Danish king Swein Forkbeard, attack jarl Hákon Sigurðarson (Haakon the Powerful), the de facto ruler of Norway. Though they are eventually beaten, they exhibit exceptional bravery in the battle, and even when the Jarl has all remaining survivors executed, they show no fear in the face of their imminent demise. They thus live up to their reputation as fearless warriors who will not be cowed even by death.

As noted above, the translator accompanies the saga with an extensive study of its style and contents, following numerous approaches that include memory studies, searching for a connection between the storytelling, society and history, as well as onomastics, historiography, archaeology, and cultural anthropology. Admirably, and unlike other scholars, Novotná does not limit herself to a single methodology, arguing indeed that a saga cannot be truly grasped in all its layers and complexity without combining multiple different methods. Yet even while these approaches vary widely

OPEN ACCESS

in the methodological sense, their results often complement each other and create a meaningful network of connections. Predominantly, however, Novotná's work is dedicated to various forms of literary analysis, given that the perception of narrative strategies is a necessary condition drawing historical and cultural conclusions from a work of literature.

The fitting title of the study, *How To Make a Saga*, highlights the fact that sagas do not start as a novel thought up and written down at random, but instead form part of a long-standing narrative tradition. *The Saga of the Jómsvikings* first spread through spoken word alone, before eventually being written down in many different versions. The story at its centre passed through many centuries, rolled off many a storytelling tongue, and found ink through the hands of well more than one writer. As such, we cannot treat it as an isolated unit of text, but rather as a sort of clay that had been moulded over long decades and centuries before arriving in our hands. Novotná points out that the different versions of the saga, as well as parts of the saga contained in other works, can vary substantially. Old Norse storytellers often convey a false impression of objectivity and factuality without significant embellishment. In reality, however, they are well aware of — and make use of — a selection of techniques to help them subtly amend the story to suit their own goals. In the version of the saga used by Novotná for her translation, for example, the storyteller describes the backgrounds, fates, and even appearance of the Jómsvikings in more detail than he does of the Scandinavian rulers, thus evoking the feeling that we, as readers, empathize and take sides with these heroes more than we do with the kings.

It is impossible to ascertain which of the saga's versions is closest to a truthful representation of history. Fortunately, modern scholars do not utilize sagas primarily as a source of factual historical events, but rather as a representation of Old Norse culture and mentality in the times of their settings, as well as the times in which they were written down. *The Saga of the Jómsvikings* can therefore be read in two distinct ways: as an adventurous tale or, on a deeper level, as a journey into the world of Old Norse people. The most important thing, however, remains the joy we share with the storyteller along the way.

AD:

Marie Novotná (transl.): *Sága o jómských vikinzích*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2025. 248 pages.

Report from the Conference *Gender and Mediation: Reception of Belgian Literature in Czech- and Germanophone Cultural Spaces during Modernism (1870–1940)*

Caroline Siebert

Leipzig University, Germany
caroline.siebert@studserv.uni-leipzig.de
https://orcid.org/0009-0004-9308-7279

From 15 to 17 April 2026, the international workshop 'Gender and Mediation. Reception of Belgian Literature in Czech- and Germanophone Cultural Spaces during Modernism (1870–1940)' was held at CEFRES — French Research Centre in Humanities and Social Sciences in Prague.[1] It was part of the research FNRS-PDR project 'La Belgique "lue" en allemande et en tchèque. Pour une approche multilatérale et non-hiérarchisée des transferts culturels' ('Belgium "read" in German and in Czech. For a multilateral and non-hierarchical approach to cultural transfer'),[2] directed by Petra James (Université libre de Bruxelles/MSH/MODERNITAS) and Hubert Roland (Université catholique de Louvain/FNRS), and convened by Petra James, Martina Mecco (Université libre de Bruxelles/MSH/MODERNITAS), Hubert Roland, and Quintus Immisch di Padua (Université catholique de Louvain). The conference was organized in collaboration with CEFRES, the Department of Czech and Comparative Literature at Charles University, the Institute of Czech Literature at the Czech Academy of Sciences, and the Institute of Slovak Literature at the Slovak Academy of Sciences. Following the first conference organized in the framework of the research project that took place at Maison Française in Oxford in April 2025, this year's conference highlighted women's roles in mediating Belgian literature in Czech- and Germanophone cultural spaces. Distributed in eight thematic panels, the speakers discussed translators, literary critics, writers, and editors as well as methodological and theoretical questions pertaining to the mediation and adaptation of Belgian modernism.

The conference opened with institutional greetings by Mateusz Chmurski, director of CEFRES, and Petr Šámal, director of the Institute of Czech Literature at the Czech Academy of Sciences, with opening remarks by Petra James and Hubert Roland, who welcomed the speakers and guests and presented the research project. The first panel, entitled 'Central European and Slavic Female Mediation of Maeterlinck', was dedicated to the figure of the writer and his reception in Central Europe. In the first contribution, Petra James (Université libre de Bruxelles) presented Maurice Maeterlinck's Czech major mediator Marie Kalašová, who authored the translation of a remarkable number of the Belgian writer's works and maintained a close friendship

1 https://cefres.cz/fr/events/genre-et-mediation/.
2 MODERNITAS — Maison des Sciences Humaines.

OPEN ACCESS

with him. James presented Marie Kalašová as an example of the tension between her inclusion into literary networks and the invisibility of her own literary works (which was overshadowed by her skilful translations of Maeterlinck) that women as cultural mediators often faced. Agnieszka Kukuryk (Pedagogical University of Kraków) discussed how Maeterlinck was mediated to the Polish public by female literary critics. She proposed that Poland's status of semi-periphery encouraged the reception of Belgian literature, which is usually considered to be periphery because of structural affinities in the literary fields of the two countries. She illustrated this with the examples of critical texts by authors Gabriela Zapolska and Sofia Nałkowska. In the following paper, Laure Kazmierczak (Université de Mons) presented female translators of Maeterlinck's works into German and Russian. The translators Marie Lang and Clara Theumann were introduced as two feminist mediators of Maeterlinck in Vienna, which is all the more noteworthy as Maeterlinck soon granted exclusive translation rights to Friedrich von Oppeln-Bronikowski. As in the Germanophone spaces, female translators of Maeterlinck in Russia were less visible than their male counterparts. Because many collaborated with their husbands, their contributions have frequently been overlooked. The last contribution of the panel was delivered by Martin Brtko (Slovak Academy of Sciences), who gave an overview of Slovak translations of Maeterlinck up to 1948. He showed that the Slovak translations often appeared later than translations into other Central European languages (such as Czech), the first translation of a whole book being published only in 1943. Brtko presented the main figures and media (periodicals and anthologies) of the Slovak reception of Maeterlinck.

The second panel, 'Belgian Symbolism in Central Europe', addressed various aspects and agents of this cultural exchange. Tomasz Zielnik (University of Wrocław) presented female Polish translators of Belgian literature between 1880 and 1914. He highlighted a problem that was touched on several times during the conference, namely the lack or fragmentary nature of archival documents concerning female mediators. In addition, a significant number of Polish translations were published anonymously. Nevertheless, as Zielnik emphasized, several relevant biographies of female translators could be studied more closely, for instance that of Wanda Haberkantowna, a specialist in natural sciences and pedagogy, who also asserted her voice as a translator through her annotated translations. Quintus Immisch di Padua then presented a paper on Erna Rehwoldt, the little-known translator of Émile Verhaeren into German, and her cultural networks, including Belgian writers as well as mediators of Belgian literature, such as Rainer Maria Rilke and Stefan Zweig. Next, Nina Papcunová (Slovak Academy of Sciences/CEFRES) presented a paper on the way three prominent Belgian modernists — Maeterlinck, Verhaeren, and Rodenbach — were received in Slovakia during the first third of the 20th century. Papcunová emphasized the importance of translations, not only into Slovak but also into Czech and German, which many Slovaks could read, for the reception of and interaction with international modernist movements in Slovakia during that period.

After this second panel, Martina Mecco (Université libre de Bruxelles) and Quintus Immisch di Padua (Université catholique de Louvain) presented their work with Digital Humanities in visualizing the reception of Belgian literature in Central Europe. As part of the research project 'La Belgique "lue" en allemande et en tchèque',

OPEN ACCESS

they collected and visualized data pertaining to the publication of translated Belgian literary works and to networks between cultural agents. Their presentation demonstrated the potential for effectively integrating digital humanities methods, such as the R programming language, to literary research projects.

The first day of the conference was rounded off by a keynote speech by Paul Aron (Université libre de Bruxelles), followed by a reception at the residence of the Belgian Ambassador in the Czech Republic, His Excellency Jurgen Van Meirvenne. In his keynote speech, Paul Aron highlighted the international character of Belgian modernism and emphasized the importance of the journals, salons, and exhibitions that had an impact beyond Belgium's borders.

The first panel of the second day centred on mediator figures. Michał Mrugalski (Humboldt University of Berlin) explained how Belgian modernism was understood as a model for national autonomy in Central Europe, especially in Poland. He presented two key figures of Polish modernism, Maria Dąbrowska and Juliusz Kaden-Bandrowski, who drew on their own experiences of living in Belgium in their literary works.

Caroline Siebert (Leipzig University) presented Czech publisher Kamilla Neumannová, whose publishing house brought several French and Belgian titles to the Czech public. Despite being closely connected to Czech modernist journal *Moderní revue* and its editor Arnošt Procházka, Neumannová shaped her publishing house's programme and set her own priorities, particularly emphasizing realistic and naturalistic writers such as Camille Lemonnier and left-leaning authors. Hubert Roland (Université catholique de Louvain/FNRS) focused his contribution on the writer and cultural patron Thea Sternheim, a pivotal figure in Belgian-German and European cultural relations. Her extensive networks, Roland suggested, should compel us to consider her as a *Kulturmittlerin*, or mediator of culture. The next paper, by Wilken Engelbrecht (Palacký University Olomouc), focused on the mediation of Dutch-language Belgian literature in the Czech lands, with a particular focus on Lída Faltová. As one of the most important mediators from Dutch to Czech, Faltová authored 39 translations, including ten works by Belgian (Flemish) authors, such as Stijn Streuvels, Willem Elsschot, and Ernest Claes.

The second panel was dedicated to female translators of Camille Lemonnier, often portrayed as the 'Belgian Émile Zola'. It was opened by Julia Glunk's (University of Freiburg) presentation of Lemonnier's German translator Nelly Pins. Archival research by the speaker shed light on the biography of Pins, who signed her translations with the androgynous pseudonym 'P. Cornelius'. In contrast to the other (male) German translators of Lemonnier, only a few biographical details are known about Pins. In the next talk, Clément Dessy (Université libre de Bruxelles/FNRS) offered a broader view on the German reception of Lemonnier. He showed that a number of translators, both male and female, expressed interest in translating some of Lemonnier's work, thus ensuring that it would continue to circulate in the Germanophone space after Lemonnier's first translator, Stefan Zweig, had moved on to translating Verhaeren. The next contribution by Martina Mecco (Université libre de Bruxelles) focused on the Czech reception of Camille Lemonnier. In particular, two mediators of his work stand out. One is Josef R. Márek, who undertook the majority of Czech translations of Lemonnier for the publishing house run by Josef R. Vilímek, and later

OPEN ACCESS

collaborated with Otakar Štorch-Marien's publishing house, Aventinum. The other is Růžena Thonová, the translator of several of Lemonnier's works and a prominent mediator of other Francophone literature, as well as works by Gustave Flaubert and Honoré de Balzac.

The third and last panel of the second day, 'Literature and Geopolitics', examined the political implications of mediating Belgian literature. In the first talk, Maria Diletta Giordano (Sapienza University of Rome) examined the representation of Belgium in the German journal *Das literarische Echo*. Until the second half of the 1930s, this journal demonstrated a significant interest in Belgian culture and became one of the most prolific platforms for its Germanophone reception. She underlined the centrality of figures such as Friedrich Markus Hubner and Alfred Ruhemann, integrating archival research with the study of periodicals. In the next talk, Adrian Armstrong (Queen Mary University of London) analyzed Rudolf Alexander Schröder's translation of Guido Gezelle's poetry published amidst the First World War in 1917 as an element of the 'Flamenpolitik' of occupying Germany. This is, as Adrian Armstrong showed, evident in Schröder's choice of poems and in his attempts to render Gezelle's West Flemish dialect. The third contribution to this panel, by Julie Crombois (Institute for the Equality of Men and Women/Université catholique de Louvain), focused on the context of the Third Reich, exploring the circulation of women's writing. As examples, she drew on Marie Gever's German translations and reception of the German writers Gertrud von Lefort, Irmgard Keun, and Vicki Baum in Belgium to show how the aesthetic and perceived moral messages of a writer's works influence the circulation of literature. The second day of the conference was concluded by a keynote speech delivered by Mario Zanucchi (University of Salerno), dealing with a panorama of female translators of Belgian literature in German and emphasizing their 'translatory authorship'.

The third and last day of the conference was opened by a presentation of the research project 'Lost in Archives'[3] by Alissa L'Abbé (University of the Bundeswehr Munich) and Grave Evans (Goethe University Frankfurt). This ongoing project aims to highlight women's contributions to fields in which their contributions are undervalued and often forgotten — namely the publishing business, dramatic texts, and military literature —, while uncovering the mechanisms behind their devaluation and historical erasure.

The following panel, 'Mediation and Adaptation', explored creative and innovative forms of engagement with Belgian culture and literature. Ola Sidorkiewicz (Université libre de Bruxelles) discussed the rewriting of Maeterlinck's *The Life of Termites* by the Polish émigré Stefan Themerson in his novel *Professor Mmaa's Lecture*. Helga Mitterbauer (Université libre de Bruxelles) presented the field of fashion and design as a place of modernist culture. Women in Brussels, Vienna, and Prague were active figures in the Arts and Crafts movement. Furthermore, fashion magazines can be viewed as platforms for modernist culture, where one could find articles on women's rights and women's health alongside developments in fashion and design. Jovanka Šotolová's (Charles University, Prague) contribution centred on another prominent Belgian writer, Georges Simenon, and on one of his Czech translators, Běla Vrbová-

3 https://lostinarchives.hypotheses.org.

OPEN ACCESS

Pavlousková. Šotolová also discussed her translation strategies, presenting key excerpts that clarify the process of adapting Simenon for a Czech audience.

The closing panel, 'Challenging the Concept of Autonomy in Literary Theory', addressed broader theoretical questions that represent a key methodological aspect of the project. Martin Hrdina (Czech Academy of Sciences) discussed the various factors that influence the autonomy of a literary field, critically engaging with Bourdieu's conceptual framework in his analysis of the reception of Czech and Belgian literature in the London-based review *Atheneaum*. Josef Šebek (Charles University, Prague) questioned the applicability of the literary field model to social and geographical spaces that are neither monolingual nor socially and politically unified, suggesting alternative analytical frameworks (social field, network, cultural transfer). Lastly, Anna Schubertová (Charles University, Prague/Czech Academy of Sciences) focused on various re-readings and interpretations of Bourdieu's notion of literary autonomy in literary theory, and on the concepts of ethical and aesthetic autonomy.

In conclusion, the diversity of topics addressed during the conference, as well as the discoveries and re-evaluations of archival materials, underscores the importance of the project's core research questions and demonstrates the significant potential of scholarship that focuses on female literary figures. The many interesting discussions and explorations of new topics inspired by this conference undoubtedly merit ongoing dialogue and development.

studie a skici
Anna Slováčková, oběť bolševismu. Komu věnoval Jan Křesadlo
své opus magnum
Sylva Fischerová — 13

„Doufejme, že se všechno zlepší, až zase přijde jaro a léto."
Překladatelka Marta Hellmuthová a spisovatel Mika Waltari
ve vzájemné korespondenci
Lenka Fárová — Petra Loučová — Viola Parente-Čapková — 53

Biblioterapie: kritický pohled v perspektivě kognitivních věd
a psychologie umění
Matěj Tomeček — 77

Europeana: Mezi faktem a fikcí. K problému žánrové kreolizace
Anna Škrabánková — 96

retrospektiva
From 'Comrades' to 'Colleagues': Prague Scholars and the 1968 Conference
at the Gramsci Institute of Rome
Andrés Pérez-Simón — 121

kritické rozhledy
Mezi textem a kontextem: Vaculíkův *Český snář* v České knižnici
Magdaléna Smějsíková — 141

Translation of *Jómsvíkinga saga*: The Latest Contribution
to the Flourishing Old Norse Studies in Czechia
Kristýna Králová — 145

Report from the Conference *Gender and Mediation:*
Reception of Belgian Literature in Czech- and Germanophone Cultural Spaces
during Modernism (1870–1940)
Caroline Siebert — 149

ISSN 1214-7915